ØKONOMI og POLITIK

Kvartalsskrift udgivet af Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi . 38. Årgang . Nummer 3 . 1964
København 1964

ØKONOMI OG POLITIK

38. ÅRGANG . NR. 3 . 1964

INDHOLD

HENNING FRIIS: Samarbejde mellem samfundsvidenskaberne 211

AKSEL LASSEN: Politisk omgruppering 227

PETER DALHOFF: Storbritannien efter valget 242

K. JANAKI: Træk af den politiske udvikling i Indien 249

Litteraturanskaffelser omhandlende moderne historie og statskundskab 257

Den internationale økonomiske situation 272

Den danske økonomiske situation 285

Politisk kronik 308

KVARTALSSKRIFT UDGIVET AF
SELSKABET FOR HISTORIE OG SAMFUNDSØKONOMI
KØBENHAVN 1964

FORFATTERNE

HENNING FRIIS: Cand. polit., direktør for Socialforskningsinstituttet.

AKSEL LASSEN: Redaktør.

PETER DALHOFF: Cand. mag., medarbejder ved Danmarks Radio.

K. JANAKI: tidl. »research officer« ved det indiske forsvarsministerium.

Eftertryk uden kildeangivelse ikke tilladt.

ØKONOMI OG POLITIK udkommer med et hæfte i hvert kvartal, Årsabonnement 15 kr. Enkelte hæfter 4 kr. Ansvarshavende redaktør: Fuldmægtig, cand. polit. HANS BOSERUP. Redaktionsudvalg: Professor, dr. phil. SVEN HENNINGSEN, professor, dr. polit. P. NØRREGAARD RASMUSSEN, professor ANDERS ØLGAARD, generalsekretær for Nordisk Råd, F. W. WENDT og lektor, cand. polit. THORKILD HJORTKJÆR. Redaktør, ekspedition og abonnement: Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi, Sankt Peders Stræde 5, København K., telefon (01) 14 51 82. Abonnement kan endvidere tegnes i alle boglader og hos postvæsenet samt for boghandlernes vedkommende også gennem Danske Boghandleres Kommissionsanstalt.

Printed in Denmark, Aarhuus Stiftsbogtrykkerie A/S.

Udsendt i boghandelen den 21. december 1964.

SAMARBEJDE MELLEM SAMFUNDSVIDENSKABERNE

HENNING FRIIS

I. *Indledning*

Problemet om kontakten mellem de forskellige videnskabsområder har længe været aktuelt, både udfra almene kulturelle synspunkter og af hensyn til den videnskabelige udvikling.

C. P. Snows bekendte essay om *The Two Cultures* rejste for få år siden en livlig diskussion herom, idet Snow hævdede, at man i de vestlige samfund havde tabt enhver form for fælles intellektuel kultur på grund af manglende kontakt mellem naturvidenskabsmænd og humanister.

I et tillæg til den nye udgave af *The Two Cultures*[1]) indrømmer Snow, at han helt har overset, at der er ved at udvikle sig en tredie kultur, nemlig de hurtigt voksende empiriske samfundsvidenskaber. Herunder indbefatter man oftest nationaløkonomi, sociologi, socialantropologi (etnografi), socialpsykologi, socialpsykiatri, statskundskab, jura, økonomisk geografi, samtidshistorie og socialmedicin.

Snow regner med, at samfundsvidenskaberne »just to do their job« må være på talefod med naturvidenskaberne samtidig med, at de indholdsmæssigt må have kontakt med de humanistiske videnskaber. Dette er rigtigt for så vidt som samfundsvidenskaberne idag i stigende grad anvender matematisk-statistiske metoder, og samtidig er interesserede i de indblik i menneskenes levevilkår og adfærd, som man kan få gennem litterære kilder. Samfundsvidenskaberne kan derfor blive brobyggere mellem de klassiske »to kulturer«.

Men samtidig må man ikke være blind for, at de relativt unge samfundsvidenskaber netop nu selv står i en fase af deres udvikling, hvor de enkelte discipliner i stigende grad er blevet afgrænset overfor hinanden, og hvor et fælles teoretisk grundlag ikke eksisterer. Vi er kommet meget langt bort fra det 19. århundredes altomfattende samfundsteorier; kravet om, at teorierne skal kunne udsættes for empirisk afprøvning har gjort vi-

[1]) C. P. Snow, *The Two Cultures and A Second Look*, Cambridge 1964.

denskabsmændene forsigtige med at fremlægge generelle teorier – måske for forsigtige. Den klassiske »universalist«, orienteret indenfor mange samfundsvidenskabelige områder, er ikke helt uddød, men han er en sjælden fugl i den voksende skare af specialister. De enkelte discipliner og specialer indenfor disse udgør afgrænsede territorier, som forskeren føler sig knyttet til som bonden til sin jord.

Hvad er så årsagen til modstanden mod at overskride faggrænserne? Den amerikanske naturvidenskabsmand professor R. W. Gerard, som har arbejdet med dette problem, siger:

»In content, in methodology, in objectives, the research done to-day cuts across disciplinary lines. Yet the departments stand as the strongest unit structure in a university and often block any restructuring of teaching or research or, particularly, organization; interdisciplinary ventures have generally been checked by them. I suggest that the reason for the great and enduring strength of the university department is its congruence with the existing professional structure throughout the country and the world. A professor of anthropology or of zoology is not only a professor in his particular university, he is a member or officer of his national society and a contributor to or editor of his specialty journal, and he usually prizes his status with his professional colleagues more than his status with his institutional ones. Only as the newer groupings establish themselves on the national scene, with their own worthy and respected organs, will there be an effective regrouping of the power structure within the universities – and by that time, of course, the regrouping will itself be outmoded and an even newer one be clamoring for existence«[2]).

Gerard mener, at kløfterne mellem de forskellige fag må tilskrives, at hver professor gør sig til ét med sin særlige faglige gruppe. Denne iagttagelse forekommer korrekt i almindelighed, men i nogle tilfælde er videnskabsmandens gruppeidentifikation snarere en særlig teoretisk eller metodologisk problemstilling; dette kan gøre hans gruppeidentifikation endnu snævrere, men det kan også åbne muligheder for videnskabelig kontakt med kolleger inden for helt andre discipliner og videnskabsgrene.

En anden årsag til opretholdelsen af de gamle faggrænser er unge forskeres frygt for, at videnskabelige studier ikke vil blive godtaget af noget fakultet. Yderligere er videnskabelige undersøgelser, som er gennemført inden for en snævert samarbejdende forskergruppe endnu ikke alment accepteret som meriterende ved en doktordisputats eller en universitetskarriere. De unge inden for samfundsvidenskaberne vil derfor oftest foretrække at samle deres kræfter om forskning inden for deres egen disciplins grænser.

[2]) R. W. Gerard, *Problems in the Institutionalization of Higher Education,* Behavioral Science, vol. 2, 1957, s. 143.

En vigtig grund til det manglende samarbejde mellem disciplinerne er det tidspres, som hviler på videnskabsmanden. Han føler, at han har mere end nok at gøre med at følge med inden for sin egen disciplin, samtidigt med at han skal forske, undervise og administrere. At holde sig i kontakt med andre discipliner og deres løbende udvikling er for meget, navnlig når han aldrig er blevet tilstrækkeligt indført i deres metoder og besynderlige terminologi. De fleste videnskabsmænd har nok den indstilling, at der stadig er så meget at gøre inden for »ens eget fag«, at det er af tvivlsom værdi at forsøge at overskride fagets grænser inden for sin egen forskning for slet ikke at tale om deltagelse i tværvidenskabeligt forskningssamarbejde, der anses for både kompliceret og tidskrævende.

Ser vi på disciplinernes afgrænsning, finder vi, at nogle beskæftiger sig med særlige dele af samfundslivet, som økonomi, politik og retsvidenskab. Andre behandler alle dele af samfundet, men ud fra særlige synsvinkler. Dette gælder sociologien, hvis centrale område er studiet af grupper, institutioner og samlede samfundsstrukturer. Faktisk beskæftiger sociologer sig imidlertid med mange andre aspekter af det menneskelige samfund, og den begrebsmæssige afgrænsning mellem sociologi, socialpsykologi og socialantropologi er i dag så ubestemt, at opdelingen i de 3 discipliner hovedsagelig er institutionelt begrundet. Det nye fagområde »kultursociologi« ved Københavns universitet har draget konsekvensen heraf, idet man i undervisningen inddrager de væsentlige elementer fra de tre discipliner. Hovedforskellen mellem socialantropologien (etnografien) og sociologien er, at socialantropologien traditionelt har koncentreret sig om primitive kulturers struktur, mens sociologerne først og fremmest har studeret vestlige samfund.

De grundlæggende videnskabsteoretiske og metodologiske problemer er principielt de samme indenfor alle videnskaber, som beskæftiger sig med menneskelige samfund og ændringer i disse. Imidlertid har de forskellige discipliner udviklet metodologisk ekspertise på forskellige områder. Som eksempler kan nævnes, at økonomerne er nået videst i abstrakt modelbygning; sociologerne har i særlig grad beskæftiget sig med videnskabsteoretiske problemer og fremskaffelse af survey data; mens socialantropologerne særlig har interesseret sig for studiet af samlede kulturer og anvendelsen af direkte iagttagelse af disse.

Specialiseringen har utvivlsomt gjort sin nytte ved, at forskningen inden for hver af de videnskabelige discipliner har fået klarere sigte, men samtidig har specialiseringen skabt visse barrierer for den videnskabelige udvikling.

Robert K. Merton[3]) mener, at hovedfaren er, at væsentlige problem-

[3]) *The Behavioral Sciences Today* (ed. Bernard Berelson), New York 1963, s. 252.

kredse falder mellem disciplinernes stole. Han nævner som eksempel, at »there is now comparatively little research designed to investigate the processes of social change. American sociologists, insufficiently tutored in historical knowledge and method, have given slight attention to the study of long-term change in social structure, and American historians, unequipped with a knowledge of the substance and procedures of sociological inquiry, often continue with their largely descriptive rather than analytical historiography«.

Specialiseringen har også den uheldige virkning, at den enkelte forsker, når han foretager studier inden for »sit« område af samfundet, eller betragter et samfundsfænomen fra en speciel teoretisk synsvinkel, ikke sjældent undlader at tage hensyn til relevante forklaringsvariable, som andre discipliner har specialiseret sig i. Manglende kendskab til andre videnskabsgrenes udvikling kan i øvrigt også medføre, at forskeren anvender forældede resultater fra andre discipliner i sin analyse.

Hvad den engelske nationaløkonom Alfred Marshall skrev for 75 år siden i Principles of Economics har gyldighed den dag i dag: »It is the duty of those who are giving their chief work to a limited field, to keep up close and constant correspondance with those who are engaged in neighbouring fields. Specialists who never look beyond their own domain are apt to see things out of true proportion; much of the knowledge they get together is of comparatively little use; they work away at the details of old problems which have lost most of their significance and have been supplanted by new questions rising out of new points of view; and they fail to gain that large illumination which the progress of every science throws by comparison and analogy of those around it«[4]).

Eksempler på nytten af sådanne gensidige konfrontationer af teorier og metoder inden for samfundsvidenskaberne er samlet i bogen *Common Frontiers of the Social Sciences*[5]), hvor historikere, økonomer og sociologer præsenterer studier inden for fælles- og grænseområder, og anvender det ene fags metoder på det andets problemer. De demonstrerer her, dels hvorledes man på forskellig måde kan belyse et videnskabeligt problem, dels hvorledes nabo-discipliner kan hjælpe hinanden.

Der eksisterer ikke idag en altomfattende samfundsvidenskabelig teoribygning, som er empirisk verificeret. Dette vil ikke sige, at der ikke arbejdes hermed. Det er således tydeligt, at der sker en gradvis tilnærmelse mellem visse grundlæggende teorier inden for socialpsykologien, socialantropologien og sociologien, men selv her drejer det sig mere om systematiserede begrebsdannelser og fælles ideer end verificerede teorier.

Et eksempel på et forsøg i denne retning findes i bogen *For a Science*

[4]) Alfred Marshall, *Principles of Economics,* Eight ed., London 1927, s. 770–771.
[5]) Mirra Komarovsky (ed.), *Common Frontiers of the Social Sciences,* Glencoe, 1957.

of Social Man[6]), hvor seks sociologer, psykologer og antropologer sammenligner deres egne områder med de andres. Redaktøren af bogen, John Gillin, angiver målet for dette arbejde således:

»One obvious way to begin, in the light of present knowledge, has seemed to be to subject the theoretical developments of the »core« human sciences to scrutiny with two objects primarily in mind: (a) to uncover those theoretical elements which, in fact, antropology, sociology, and psychology hold in common, although such »common denominators« may at times be obscured by cloudiness of verbiage or, even by the actual unawareness of their proponents of common foci or goals among the several disciplines; (b) to search out those theoretically unformulated convergences of findings and of interest which have so far emerged in the three disciplines, and which, once they are better understood across disciplinary lines, might lend themselves to theoretical formulation (and further investigation) as part of a common scientific understanding of social man«.

Mirra Komarovsky's foran nævnte samleværk peger endvidere på en række muligheder for et snævrere samarbejde mellem økonomien og de andre samfundsvidenskaber. Nationaløkonomen Kenneth E. Boulding mener endda, at det er muligt, at »the next period will be one in which economics will grow towards many other disciplines, and in which the most exiting areas will be those which lie somewhere between the regularly established disciplines . . . There are signs, for instance, of what is perhaps a new discipline of economic sociology, which will generalize the economist's abstraction of exchange to the more universal notion of a »transaction«, and will study economic organizations and their interaction in a less abstract way and with more variables than has been done in economics proper. The field of industrial relations pioneered this sort of thing. There are indications now of a genuine integration of economics and politics, in the study of the political aspects of decision-making processes in »economic« organizations such as firms, and in the study of rational decision-making in political organizations like governments. Much needs to be done to bring economics and anthropology together; this, however, is being forced on both by the development of the specialized study of economic development and cultural change«[7]).

Inden for spillerummet mellem de høje ambitioner om et fælles

[6]) John Gillin (ed.), *For a Science of Social Man,* New York, 1959, s. 11. Berelson og Steiner har iøvrigt lige udgivet en Inventory of Scientific Findings, fælles for socialpsykologi, socialantropologi og sociologi: *Human Behavior,* New York 1964.

[7]) Kenneth E. Boulding & Lynn White Jr. (ed.) *Frontiers of Knowledge in the Study of Man,* New York, 1956, s. 147–148. Se også Hans Albert, *Nationalökonomie als Soziologie,* Kyklos, 1960, s. 1–42, og Paul Lazarsfeld, *Reflections on Business,* Am. Journal of Sociology, July 1959, s. 1–31.

samfundsvidenskabeligt teoretisk grundlag og det beskedne ønske om at gøre de enkelte forskere bekendt med nabodisciplinerne ligger der en række praktiske samarbejdsformer.

Først og fremmest har den videnskabelige specialisering ikke blot fundet sted inden for selve disciplinerne, men i stort omfang ved nye kombinationer af grundfagene til belysning af specielle emner. En type af nye fagkombinationer er sket omkring *problemområder* såsom demografi, studier af geografiske områder (Area Studies), byplanstudier, arbejdsmarkedstudier, kriminologi, økonomisk udvikling, konfliktforskning, politisk adfærd, linguistisk adfærd, familieadfærd og gerontologi. En del af den problemrettede forskning er tæt forbundet med dens praktiske *anvendelse*. I almindelighed vil anvendt samfundsforskning tendere mod tværvidenskabeligt samarbejde. En forskning, som skal danne grundlag for praktisk handlen, er tvunget til at tage hensyn til alle relevante variabler og må derfor trække på alle de discipliner, som har særligt kendskab til disse variabler.

En anden nykombination af discipliner er sket omkring særlige forskningsmetoder. Eksemplerne er vel ikke så talrige, men man kan nævne tværvidenskabelige grupper om psykoanalytiske metoder, interviewundersøgelsesteknik, sociometri og om anvendelsen af matematik i samfundsvidenskaberne.

Disse nye kombinationer af discipliner omkring specielle problemer og metoder har samlet mange fagfolk med forskellig baggrund til frugtbart samarbejde. Dette formindsker dog ikke behovet for at skabe et fælles teoretisk grundlag, men har tvætimod øget behovet herfor.

II. *Former for tværvidenskabeligt samarbejde*

I det følgende gives en oversigt over typer af formaliseret samarbejde mellem samfundsvidenskaberne fra det nationale plan via universitetsplanet til de forskellige typer af forskningsinstitutioner. Særlige spørgsmål vedrørende tværvidenskabelige forskningsinstitutters opbygning behandles i det følgende afsnit. Uddannelse til tværvidenskabeligt samarbejde drøftes i afsnit IV.

NATIONALE SAMFUNDSVIDENSKABELIGE FORSKNINGSRÅD

Landsomfattende forskningsråd er blevet oprettet i en del lande[8]). Nogle af dem har som hovedopgave at fordele offentlige pengemidler til

[8]) En oversigt over samfundsvidenskabelige forskningsråd ved midten af 1950-erne er givet i *Research Councils in the Social Sciences*, UNESCO Reports and Papers in the Social Sciences, no. 3, 1955 og no. 6, 1957. En ny oversigt er under udarbejdelse.

samfundsforskningen. Andre forener dette formål med et bredere initiativ med hensyn til fremme af samfundsvidenskabelig forskning og uddannelse. I nogle lande varetages fordeling af økonomisk støtte til videnskabsmænd af et organ, svarende til den danske videnskabsfond, mens forskningsrådet tager sig af de mere generelle videnskabspolitiske opgaver. I Sovjetunionen, folkedemokratierne og Holland virker underafdelinger af videnskabsakademierne som samfundsvidenskabelige forskningsråd.

Opbygningen af topplanet er mest udviklet i USA, Sovjetunionen, Polen og Frankrig. I Sovjetunionen og folkedemokratierne har videnskabsakademierne lagt hovedvægten på etablering af en række fagligt afgrænsede forskningsinstitutter, mens det amerikanske Social Science Research Council derimod har etableret et stort antal tværvidenskabelige komiteer, som undersøger bestemte samfundsvidenskabelige områder og metoder for at kunne pege på vigtige felter for den fremtidige forskning og uddannelse. Tværvidenskabelige udvalg kendes også i folkedemokratierne. I Polen har Videnskabernes Akademi således nedsat en tværvidenskabelig komité om forskning vedrørende industrialiseringens virkninger, herunder de sociale og økonomiske forandringer i landbrugsområderne samt urbaniseringen. Komiteen har til opgave at tage initiativ til og vejlede en koordineret forskning på disse områder, mens selve forskningen er overdraget til en række institutter.

De enkelte landes særlige forhold bevirker, at forskningsrådene får en forskellig struktur, og at deres aktivitet er af ret forskellig art. Erfaringerne fra de tekniske og naturvidenskabelige forskningsråd, som er blevet oprettet i de sidste årtier i mange lande, lader imidlertid formode, at tilsvarende forskningsråd for samfundsvidenskaberne vil kunne spille en vigtig rolle for udbygningen af disses forskningsresourcer, hvad enten det drejer sig om etablering af efteruddannelser for forskere, fremskaffelse af apparater eller organisering af praktisk samarbejde mellem forskningsinstitutionerne. Endvidere vil et forskningsråd kunne rette søgelyset mod vigtige, men forsømte forskningsområder og opmuntre de enkelte forskere og institutter til at tage opgaverne op. Ikke mindst vil et forskningsråd over for de bevilgende myndigheder kunne pege på de områder, hvor samfundsvidenskaberne i særlig grad behøver støtte for at udvikle sig, hver for sig og i samarbejde.

SAMARBEJDE PÅ UNIVERSITETSPLANET

Som nævnt i indledningen er stivheden i universiteternes opbygning en af hindringerne for det tværvidenskabelige samarbejde. Navnlig i USA har man på forskellig måde bestræbt sig på at nedbryde skrankerne. Et forsøg herpå er fx. Harvard's Department of Social Relations, hvor psyko-

loger, sociologer, antropologer og statistikere i en årrække har forsøgt at opbygge en fælles teoretisk ramme. Denne særlige afdeling fungerer side om side med afdelingerne for antropologi og psykologi, og den tildeler sine egne akademiske grader i disse discipliner foruden i sociologi.

Fra USA kan også nævnes centrerne for studier af amerikansk kultur, som henter deres forskere fra de forskellige samfundsvidenskaber som fra institutter for historie og for engelsk litteratur. Også disse centrer tildeler deres egne akademiske grader.

Den mest almindelige type af samarbejdsinstitutioner er særlige tværvidenskabelige forskningsinstitutter, som er »hæftet på« den almindelige universitetsstruktur. Der er dels selvstændige institutter for forskning inden for specielle problemområder, jfr. foran, dels institutter med et mere generelt sigte. De ældste eksempler af den sidstnævnte type er The Institute of Human Relations ved Yale University og The Institute for Research in Social Science ved University of North Carolina, begge oprettet før den anden verdenskrig. Et lidt nyere eksempel er det store Institute for Social Research ved University of Michigan. Medarbejderne ved disse institutter kommer fra sociologi, psykologi, økonomi og antropologi.

En anden samarbejdsform er den, som Paul F. Lazarsfeld har kaldt »the local social research council«[9]). Et eksempel herpå er The Human Relations Council ved Princeton universitetet, som samler de forskellige fakulteters medlemmer indenfor statskundskab, historie, økonomi, sociologi, antropologi og socialpsykologi. Rådets opgave er at planlægge seminarer og større tværvidenskabelige forskningsopgaver.

Tværvidenskabelige fakultetsseminarer arrangeres på mange amerikanske universiteter. I seminarerne deltager foruden professorer som regel ældre studenter og yngre kandidater.

Samarbejdet mellem samfundsvidenskaberne på universitetsniveauet er langt svagere udviklet i Europa end i USA. I mange tilfælde er samfundsvidenskaberne i Europa af historiske grunde delt mellem det rets- og statsvidenskabelige og det humanistiske fakultet, og dette fremmer sjældent forbindelserne.

Ved Københavns universitet er samfundsvidenskaberne endda fordelt på tre fakulteter. Økonomi, jura, statistik og sociologi i det rets- og statsvidenskabelige fakultet. Psykologi og kultursociologi samt en række historiske områder med samfundsvidenskabeligt præg (økonomisk historie, samtidshistorie, religionshistorie) er under det filosofiske fakultet, hvortil man nu også synes at ville henlægge skoleembedseksamen i samfundsfag skønt lærerkræfterne i væsentlig grad vil være uddannet under det rets- og stats-

[9]) Paul F. Lazarsfeld, *Observations on Organized Social Research in the United States,* I. S. S. C. Information, December 1961, s. 17.

videnskabelige fakultet. Endelig ligger etnografi og erhvervsgeografi i det matematisk-naturvidenskabelige fakultet.

En samling af flere af samfundsvidenskaberne i ét fakultet vil dog næppe i sig selv have væsentlig betydning for det videnskabelige samarbejde; hertil kræves en helt ny indstilling med hensyn til samarbejdsbehovet. En sådan samling vil heller ikke i sig selv give en bredere basis for undervisningen af studenterne. Forudsætningen herfor må være, at der etableres en større grad af valgfrihed for studenterne mellem de samfundsvidenskabelige fag.

LA MAISON DES SCIENCES DE L'HOMME I PARIS

I Paris har man i de seneste år besluttet at oprette La Maison des Sciences de L'Homme, som et forsøg på at overskride skellene mellem disciplinerne ved at oprette en fælles ramme uden for universiteterne for et stort antal samfundsvidenskabelige forskningscentrer.

Planerne for La Maison blev formuleret på foranledning af det øverste forskningsråd, Le Conseil Supérieur de la Recherche Scientifique. En gruppe førende repræsentanter for universiteter og institutter udarbejdede projektets detailler.

La Maison des Sciences de l'Homme skal lokalemæssigt samle et antal parisiske forskningscentrer, som dog bevarer deres uafhængighed, for så vidt angår den videnskabelige ledelse, publikationer, finansielle kilder og personaletilgang. Det er tanken at anbringe centrer for følgende discipliner i La Maison: Sociologi, geografi, historie, psykologi, økonomi, udenrigspolitik, antropologi, samfundsmatematik og by- og landsplanstudier.

Til deres disposition vil forskerne få fælles service, især fra et håndbogsbibliotek, en dokumentationscentral og en statistisk-teknisk afdeling. Dokumentationstjenesten vil også være tilgængelig for forskere uden for La Maison. Dens opgave er at huse og registrere de eksisterende »human relations area files« og andre materialer, indsamlet af forskningsinstitutter.

Man håber, at den daglige kontakt mellem specialister under samme tag og de fælles serviceafdelinger vil skabe et gunstigt klima for tværvidenskabelig forskning. Der er allerede planer for et sådant samarbejde, som til dels vil blive understøttet ved fælles midler. Endvidere vil der blive organiseret fælles drøftelser om metodologiske spørgsmål, bl. a. om brugen af matematiske metoder inden for samfundsvidenskaberne. La Maison vil også organisere møder af internationale specialister til drøftelse af emner, som interesserer flere discipliner.

THE CENTER FOR ADVANCED STUDIES IN THE BEHAVIORAL SCIENCES AT PALO ALTO, CALIFORNIA

Denne institution, oprettet 1954 af Ford Foundation, er et eksempel på et initiativ til at bringe forskere inden for adfærdsvidenskaberne fra forskellige discipliner i snæver kontakt gennem en længere periode. Formålet angives af direktøren, Ralph W. Tyler, således:

»The behavioral sciences have come to a state of development calling for more – and more effective – communication between specialists. The center is designed to provide a working atmosphere where this communication can take place. It is an opportunity for a selected number of university faculty members concerned with the study of human behavior to come together in one place in order to help one another to gain new skills and insights, and to work upon common problems in addition to their individual specialities«.

Der indbydes årligt ca. 40 videnskabsmænd fra USA og 10 fra andre lande til centret, hvor de sædvanligvis opholder sig i 10 måneder. Af centrets medlemmer anvender nogle det meste af tiden til eget arbejde, mens andre i større omfang herudover deltager i diskussioner, arbejdsgrupper og lignende.

Det er indtrykket, at centret har vist sig meget værdifuldt ikke blot ved at give samfundsforskere frihed til at fordybe sig i deres studier uden at være hemmet af undervisning og administration, men også som et betydningsfuldt middel til tværvidenskabelig kommunikation.

NORDISK SOMMERUNIVERSITET

Det nordiske sommeruniversitet blev oprettet 1951 som en fri sammenslutning af lærere og studerende ved Nordens højere læreanstalter. Sommeruniversitetet virker for samarbejde mellem de forskellige videnskaber og for dybere forståelse af fagstudiernes metodiske og teoretiske problemer. Endvidere vil sommeruniversitetet fremme den bedre forståelse af forholdene mellem det videnskabelige arbejde og andre sider af kultur- og samfundslivet.

Et hovedemne og flere specielle emneområder vælges til hvert års møde, som efter tur finder sted i Danmark, Finland, Norge og Sverige. Møderne varer to uger. Deltagerantallet er begrænset til ca. 250. Sommeruniversitetet dækker alle fag, men samfundsvidenskaberne har været ret aktive.

Forud for det årlige møde virker et antal studiegrupper i hver universitetsby med deltagelse af professorer, institutmedarbejdere, studenter og andre fra forskellige fag. Nogle af studiegrupperne arbejder mere end et år.

Kun de, som har taget aktiv del i de forberedende gruppearbejder, får adgang til sommersessionen. Ved mødet holdes et begrænset antal forelæsninger, men hovedvægten ligger på arbejdet i de tværvidenskabelige grupper, hvor deltagerne fra de forskellige lande bl. a. præsenterer resultaterne fra deres drøftelser gennem det forløbne år. De større redegørelser ved sommermøderne bliver offentliggjort.

Det nordiske sommeruniversitet har uden tvivl bragt videnskabsmænd fra alle de nordiske lande tættere sammen og har haft en tydelig indflydelse på forståelsen og samarbejdet mellem fagene.

TVÆRVIDENSKABELIGE INSTITUTTER

Som nævnt i indledningen har samarbejdet mellem disciplinerne især fundet sted i forbindelse med »problemer« og »metoder«.

Dette har ikke blot bragt enkelte forskere sammen, men har, som tidligere omtalt, også givet stødet til oprettelse af en række tværvidenskabelige forskningsinstitutter, enten uden for universiteterne eller under dem, men uafhængige af de faglige særafdelinger. Her skal blot nævnes nogle få af de felter på hvilke institutter af denne type findes i mange lande.

Et eksempel er *demografien,* hvor der finder forskning sted ikke blot i de offentlige statistiske departementer og ved universiteternes demografiske og statistiske institutter, men også ved uafhængige institutioner, som ofte har en tværvidenskabelig medarbejderkreds[10]). Fremtrædende blandt disse institutioner er det franske Institut National d'Études Démographiques, som er et selvstændigt statsinstitut med medarbejdere fra fagene statistik, matematik, biologi, medicin, økonomi, socialpsykologi og geografi. En række franske universiteter har demografiske institutter i snævert samarbejde med det centrale institut.

Et andet område, hvor antallet af tværvidenskabelige institutter har været stærkt stigende verden over i de senere år, er studierne af den økonomiske og sociale udvikling med særligt henblik på *forskning om udviklingslandene*. Sådanne institutter er blevet oprettet af stater, af halvofficielle organer, af universiteter, af private, ja selv på ren kommerciel basis.

Eksempler på institutter, der koncentrerer sig om særlige forskningsmetoder, er *»sample-survey«* og *»opinion-research«* institutterne, som foretager interviews med udsnit af befolkningen[11]). Sådanne institutter er blevet oprettet i stort antal efter 1945. En hovedårsag hertil er, at den

[10]) En oversigt over institutter, der arbejder med demografisk forskning er givet i *International Repertory of Institutions Conducting Population Studies,* UNESCO Reports and Papers in the Social Sciences, no. 11, 1959.

[11]) En oversigt findes i *International Directory of Sample Survey Centres (outside the USA)*, UNESCO Reports and Papers in the Social Sciences, no. 17, 1962.

anvendte teknik kræver en ret stor administration og specialsagkundskab, som bedst kan sikres gennem en permanent organisation. Større institutter, knyttet til universiteter, er The Institute of Social Research ved University of Michigan, The National Opinion Research Center, University of Chicago og Institut Universitaire d'Information Sociale et Economique i Bruxelles. Det mest prominente eksempel på en statslig »survey-research« institution er Government Social Survey i Storbritannien. Et andet eksempel er det statslige opinionsundersøgelsesinstitut i Japan. På opinions- og markedsundersøgelsernes område er der i øvrigt et meget stort antal kommercielle foretagender, hvoraf det kendteste er det amerikanske Gallupinstitut med filialer i mange lande.

Et tværvidenskabeligt institut, som er såvel »problem- som metode«-rettet, er det danske socialforskningsinstitut, som har til opgave at foretage undersøgelser af sociale forhold med særlig vægt på socialpolitiske problemstillinger. Instituttet foretager en del interviewundersøgelser og har en særlig teknisk afdeling med henblik på sampling, interviewing og databehandling. I instituttets forskningsråd er der repræsentanter for følgende discipliner: Socialpolitik, nationaløkonomi, sociologi, psykiatri, psykologi, socialmedicin og pædagogik, samt en række repræsentanter for den offentlige administration. Medarbejderne kommer fra følgende discipliner: Nationaløkonomi, statistik, psykologi, sociologi, medicin, jura og historie. Forskere fra flere discipliner samarbejder alt efter opgavens karakter, enten i hele undersøgelsesforløbet eller i bestemte faser af dette.

TVÆRVIDENSKABELIGE KOMITEER OG STUDIEGRUPPER

En betydelig del af meningsudbyttet og samarbejdet mellem de forskellige discipliner finder sted gennem permanente eller tidsbegrænsede grupper, som hverken er direkte knyttet til universiteter eller institutter. The Social Science Research Council i USA arbejder, som nævnt, gennem et stort antal komiteer og indbyder ofte til tværvidenskabelige konferencer. Det er rådets erfaring, at der ikke bør samles repræsentanter for alt for mange discipliner, når formålet er at fremme et konkret forskningsarbejde.

Det bør imidlertid understreges, at en væsentlig del af samarbejdet mellem disciplinerne sker i langt mindre formelle personkredse, som finder sammen på privat basis enten af videnskabelig nysgerrighed eller for at forberede særlige opgaver.

III. *Samarbejdet inden for tværvidenskabelige institutter*

For at få eksempler på, hvordan man har grebet samarbejdsproblemerne an i tværvidenskabelige institutter, indgik nogle spørgsmål herom i

en undersøgelse af forskellige samfundsforskningsinstitutters forvaltningsopbygning og arbejdsmetoder, som forfatteren har foretaget for UNESCO.

De følgende bemærkninger bygger på oplysninger fra denne undersøgelse, på egne erfaringer og på en omfattende analyse af disse spørgsmål i Margaret Barron Luzski's bog: Interdisciplinary Team Research[12]).

Kvalifikationerne for tværvidenskabelig forskning kan findes hos personer med en enkelt faglig baggrund, fx. statistik eller med kendskab til flere discipliner, fx. økonomi og psykologi. Men tværvidenskabelige institutter vil dog som regel råde over en medarbejderstab, der kommer fra forskellige discipliner. Samarbejdsformen inden for institutterne varierer fra tilfælde, hvor de fleste forskere arbejder helt individuelt og kun har en uformel kommunikation med kolleger fra andre discipliner, til institutter, hvor organiseret gruppearbejde (teamwork) er det almindelige. Den sædvanlige fremgangsmåde i institutter med organiseret gruppearbejde er, at den almindelige planlægning af et projekt, herunder problemernes formulering og den teoretiske opbygning, valget af undersøgelsesteknikken og udkast til spørgeskema el. lign. drøftes i den tværvidenskabelige gruppe. Selve undersøgelsen kan derefter, hvor dette er hensigtsmæssigt, udføres af flere i direkte samarbejde eller deles op i områder, som varetages af de enkelte særligt kyndige forskere.

I nogle tilfælde rapporterer de enkelte medarbejdere for deres resultater på hvert sit felt, i andre skriver en enkelt person hele rapporten, men i almindelighed drøftes planerne for rapporterne i hele gruppen, og udkast til rapporterne cirkulerer mellem gruppens medlemmer, så at de kan få lejlighed til at give deres kommentarer.

I almindelighed anses tilrettelægning af et tværvidenskabelige samarbejde for noget særdeles vanskeligt. Videnskabsmænd har ord for let at blive uenige. Hvis folk med forskellig videnskabelig baggrund og afvigende arbejdsvaner samles i en gruppe, antages det, at uoverensstemmelsernes tal vil stige. Min egen erfaring og oplysningerne fra UNESCO-undersøgelsen tyder imidlertid ikke på, at der er særlige gnidninger på tværvidenskabelige institutter. Dette skyldes muligvis, at sådanne institutter tiltrækker personer, som netop er indstillet på tværvidenskabeligt samarbejde. Institutternes ledere har sikkert også tænkt herpå, når de udvælger deres medarbejdere.

»The characteristics most emphatically desired in interdisciplinary work are personal and professional security, emotional maturity, flexibility, humility, and open-mindedness. One must have honest respect for people in other professions and disciplines, a high degree of tolerance for the

[12]) Margaret Barron Luzski, *Interdisciplinary Team Research*, New York, 1958.

concepts and theories of other disciplines, healthy curiosity, desire to learn, and recognition of the limitations of one's own discipline«[13]).

»It is wasteful to take a highly creative person who works best alone and try to integrate him into a team. On the other hand, one must not underestimate the importance for these creative individuals of having a few people with whom they can talk and interstimulate. It is unlikely that a person can be highly creative without the opportunity to discuss with one or more like-minded persons his real scientific preoccupations«[14]).

De fleste problemer ved at skabe et godt kammeratskab i en sådan gruppe er de samme som i andre arbejdsgrupper. Der er dog et punkt, der må lægges særlig vægt på over for en tværvidenskabelig gruppe: Det er vigtigt at undgå forskelligheder i status mellem de videnskabelige discipliner. Alle de samarbejdende discipliner bør stå lige ved tilrettelæggelsen af forskningsarbejdet.

Af stor vigtighed er også regelmæssig kommunikation mellem ledelsen og medarbejderne og mellem disse indbyrdes. Mange institutter afholder medarbejdermøder til drøftelse af forskningsplaner, teoretiske og metodologiske spørgsmål. Grundig orientering om det igangværende arbejde er også ønskelig. Medarbejdermøder er også nyttige til afklaring af usikkerhed og konflikter i gruppen.

Den lokalemæssige placering af medarbejderne er af væsentlig betydning i et tværvidenskabeligt institut. Hvor det er muligt, bør alle insituttets forskere anbringes under samme tag. For at undgå faglige gruppedannelser må medarbejdere ikke placeres efter discipliner; i almindelighed er det bedst, at medarbejdere, som arbejder på de samme projekter, sidder i nærheden af hinanden.

IV. *Uddannelse til tværvidenskabelig forskning*

De, der deltager i tværvidenskabelig forskning, spørger ofte om, hvorledes de kan orientere sig i de discipliner, de arbejder sammen med. Specialiseringen på universiteterne har i reglen medført, at økonomerne ikke har fået nogen dyberegående indførelse i sociologiens og psykologiens teori og metoder, og ejheller har psykologerne sædvanligvis fået nogen indsigt i økonomi eller sociologi. Universitetet har produceret en specialist, og nu kommer det noget forsinkede spørgsmål om at udvide perspektivet.

Kun få samfundsvidenskabelige studerende har tilstrækkelig motivation til fuldt ud at tilegne sig flere discipliner end hvad der hører til hans valgte fagområde. Det mest realistiske mål er derfor antagelig, at man bibringer

[13]) Luzski, anf. værk, s. 204.
[14]) Luzski, anf. værk, s. 206.

de studerende tilstrækkelig indsigt i et par andre samfundsvidenskaber, så at de i hvert fald kan tage del i et forstående samarbejde med personer af anden uddannelse.

Spørgsmålet er så, på hvilket tidspunkt orienteringen i de andre discipliner bør finde sted. Personligt mener jeg, at man på et tidligt tidspunkt i studiet bør give alle studerende inden for samfundsvidenskaberne en indføring i samfundsvidenskabernes idehistorie og erkendelsesteori, deres væsentligste metoder samt deres hovedteorier, med vægten på de fælles udviklingstendenser. En opøvelse i statistiske metoder og disses anvendelse, som i dag kun opnås af økonomer og sociologer, bør være obligatorisk også inden for de andre samfundsvidenskabelige studier.

Grundlæggende viden af den omhandlede art bør iøvrigt blive en central del af den nye universitetsuddannelse af gymnasielærere i samfundsfag. Deres uddannelse vil let komme til at bestå i indpumpning af hurtigt forældede data fra de forskellige discipliner, som de ikke kan få nogen samling på, og som de derfor ikke kan videregive til gymnasiasterne på en pædagogisk og videnskabelig tilfredsstillende måde.

Under specialstudierne i økonomi, sociologi, psykologi, statskundskab, etnografi o. s. v. skulle der fortsat gives studenterne vide muligheder for kontakt med andre discipliner gennem tværvidenskabelige seminarer og forelæsninger.

Så længe de fleste samfundsvidenskabsmænd har utilstrækkelige kundskaber på andre felter end deres eget, må den tværvidenskabelige træning imidlertid gives på kandidat-trinet. De fleste videnskabsmænd har ikke lyst til atter at sætte sig på skolebænken, og der må bruges overtalelse for at nedbryde modviljen herimod. Arbejdet i en tværvidenskabelig gruppe giver dog lyst til at kigge ind på naboens område, især hvis universiteter og institutter opmuntrer deres medarbejdere dertil.

Den bedste indgang til søsterfagene er regelmæssige seminarer om teoretiske og tekniske problemer, illustreret med de spørgsmål, det daglige forskningsarbejde rejser. Fællesseminarer med deltagere fra flere institutter giver også gode orienteringsmuligheder, ligesom de enkelte institutter kan invitere videre kredse til at deltage i deres seminarer.

I september 1961 arrangerede International Social Science Council i Paris en tværvidenskabelig rundbordssamtale om organisation af samarbejde mellem samfundsvidenskaberne. Tankerne i nærværende artikel blev fremlagt som optaktsdokument for mødet.

Deltagerne var enige om, at den mest påtrængende opgave var at opbygge en tværvidenskabelig tradition gennem universitetsundervisningen.

Man efterlyste nye veje til at nå dette mål gennem ændringer af universiteternes opbygning og undervisning.

Der var også almindelig enighed om det vigtige og frugtbare ved at skabe flere personlige kontakter mellem forskere inden for de forskellige discipliner. Nogle mente, at netop gennem uformelle kontakter ville videnskabsmænd opdage de fælles interessefelter, og at slaget var vundet, når de blev »varme på« det samme problem. Andre var mindre optimistiske med hensyn til de uformelle kontakters værdi og mente, at det var nødvendigt, at man først enedes om et antal brændende tværvidenskabelige problemer og så organiserede forskning omkring dem.

Atter andre mente, at løsningen måtte søges på et mere jævnt plan, som de kaldte »køkken«-metoden. Efter deres mening var det bedste tværvidenskabelige bindemiddel at give forskere fra forskellige discipliner adgang til fælles tjenesteydelser såsom dokumentation og andre praktiske hjælpemidler. Disse tanker blev vel godtaget af alle, men tilhængerne af den mere aktive holdning understregede, at det fælles »køkken« ikke er tilstrækkeligt til at fremme fælles forskningsarbejde. Fælles »madlavning«, d. v. s. samarbejde om konkrete forskningsopgaver, er den mest effektive vej til at nærme samfundsvidenskaberne til hinanden.

POLITISK OMGRUPPERING

AKSEL LASSEN

I

Frænde er frænde værst, kan man fristes til at sige, hvis man som følge af tradition og erfaring sammenfatter socialdemokrater, kommunister og folkesocialister under betegnelsen arbejderpartierne og venstre, konservative og uafhængige som de borgerlige partier. Adskilt af en kløft i dansk politik vover vælgere fra den ene side sig tilsyneladende sjældent over på den anden. De politiske vandringers nettoresultat har i hvert fald ikke i årene 1945–64 tilladt at drage slutninger om *afgørende* stemmeflytning direkte over denne grøft. Det kom højest ved folketingsvalgene i 1947 og 1957, da der foreligger en rent talmæssig mulighed for, at netto 1,1–1,3 pct. af den samlede vælgermasse har foretaget springet.

Stærke udsving har derimod fundet sted mellem partierne *inden* for de to hovedgrupper. Den stærkeste mindelse om det nævnte ordsprog får man ved at sammenligne socialdemokraters og kommunisters stemmetal og vælgerandele i 1945 og 1947, tabel A. Ved valget i 1945 vandt kommunisterne 10,7 pct. af vælgermassen for sig, efter at have været ude af spillet siden 1941. Socialdemokraterne tabte derimod 11,0 pct., og i øvrigt gik valgdeltagelsen væsentligt ned. Ved det følgende folketingsvalg – i 1947 – tabte kommunisterne igen halvdelen af gevinsten fra 1945, idet deres stemmeandel faldt med 4,9 pct. af den samlede vælgermasse. Socialdemokraterne vandt 6,0 pct. og fik altså ikke blot alt, hvad kommunisterne havde »lånt«. De fik yderligere 1945-valgets tab til andre hjem med god rente. Ingen kan være i tvivl om, at der har fundet direkte stemmeoverførsel sted ved begge valg mellem de to arbejderpartier. Noget tilsvarende kan observeres i forholdet mellem venstre og konservative vælgere. I to tempi vandt venstre fra 1943 til 1947 i alt 7,1 pct. af vælgermassen, og de konservative tabte 7,9. Men ved de to følgende valg fulgte en reaktion. De konservative vandt da 3,3 pct., der fuldt ud kunne dækkes af venstres tab på 5,8 pct. Heller ikke sammenhængen mellem disse tal kan med rimelighed bestrides. Men mens arbejderpartierne i 1945–47 sammenlagt vandt 1,1 pct., tabte den borgerlige fløj i 1947–50 som det ses (tabel B)

TABEL A, 1–4

Stemmefordeling i procent af vælgertal

Partibetegnelserne: A: Socialdemokratiet – B: Det radikale Venstre – C: Det konservative Folkeparti – D: Venstre – E: Danmarks Retsforbund – F: Socialistisk Folkeparti – K: Danmarks kommunistiske Parti – U: De Uafhængige. – Under Andre: Dansk Samling, Fredspolitisk Folkeparti og Slesvigsk Parti. Under Sofamv. tillige blanke og ugyldige stemmesedler. – På grund af skiftende tidspunkter for opgivelse af vælgertallet, der således ikke nødvendigvis er valgdagens, er procenterne ikke helt nøjagtige.

Hele landet:

	A	B	C	D	E	F	K	U	Andre	Sofa mv.
1945	28,2	7,0	15,7	20,1	1,6	–	10,7	–	2,7	14,0
1947	34,2	5,9	10,6	23,6	3,9	–	5,8	–	1,5	14,4
1950	32,3	6,7	14,5	17,4	6,7	–	3,8	–	0,3	18,4
1953^{I}	32,5	7,0	13,9	17,8	4,5	–	3,8	–	0,9	19,5
1953^{II}	33,2	6,3	13,5	18,5	2,8	–	3,5	2,2	0,4	19,6
1957	32,8	6,5	13,8	20,9	4,4	–	2,6	1,9	0,3	16,7
1960	36,0	5,0	15,3	18,0	1,8	5,3	1,0	2,9	0,3	14,4
1964	35,8	4,5	17,1	17,8	1,1	4,9	1,1	2,1	0,9	14,7

Hovedstaden:

	A	B	C	D	E	F	K	U	Andre	Sofa mv.
1945	31,7	4,7	22,2	3,5	0,9	–	20,7	–	3,3	13,0
1947	42,0	4,7	13,9	8,1	3,8	–	12,2	–	1,2	14,2
1950	39,6	5,2	18,6	2,0	7,1	–	8,2	–	–	19,3
1953^{I}	40,8	5,8	18,7	3,4	4,0	–	8,2	–	0,7	18,5
1953^{II}	40,6	4,8	19,3	4,1	2,2	–	7,6	1,4	–	19,9
1957	40,3	5,5	19,0	6,3	4,0	–	5,7	1,2	–	18,1
1960	42,7	3,2	19,1	4,4	1,1	10,8	2,0	1,8	–	14,9
1964	40,2	2,9	19,2	5,5	0,5	10,2	2,2	1,3	0,5	17,5

Øerne:

	A	B	C	D	E	F	K	U	Andre	Sofa mv.
1945	28,3	10,4	16,3	19,4	1,4	–	8,8	–	2,3	13,1
1947	34,0	8,9	11,1	23,4	3,2	–	4,6	–	0,9	13,8
1950	31,7	9,8	15,3	16,9	5,6	–	3,0	–	–	17,8
1953^{I}	32,1	9,6	14,7	17,6	4,0	–	3,2	–	0,5	18,3
1953^{II}	33,0	8,8	14,3	18,9	2,5	–	2,9	1,3	–	18,4
1957	33,0	8,6	15,0	21,3	3,7	–	2,2	1,0	–	15,2
1960	36,1	6,5	16,7	18,0	1,5	4,7	0,9	2,2	–	13,3
1964	35,8	5,8	18,8	17,4	0,9	4,5	0,9	1,8	0,6	13,5

Jylland:

	A	B	C	D	E	F	K	U	Andre	Sofa mv.
1945	26,2	5,6	11,6	29,8	2,2	–	6,7	–	2,6	15,2
1947	30,3	4,2	8,5	32,3	4,5	–	3,2	–	2,1	15,0
1950	29,0	4,9	11,7	26,0	7,4	–	2,0	–	0,6	18,3
1953^{I}	28,7	5,3	10,8	25,3	5,3	–	2,2	–	1,5	21,0
1953^{II}	29,6	4,9	10,0	25,6	3,4	–	1,9	3,3	0,8	20,5
1957	29,0	5,1	10,3	27,7	5,3	–	1,4	3,0	0,8	17,3
1960	32,8	4,4	12,3	24,4	2,5	3,1	0,6	3,9	0,8	15,2
1964	34,9	4,1	14,7	23,6	1,6	2,8	0,6	2,7	1,5	14,5

2,5 pct. I den sidstnævnte periode tabte arbejderpartierne 3,7 pct., og det spørgsmål må nødvendigvis besvares, hvor disse i alt mere end seks pct. af vælgermassen da blev af.

Her falder blikket ikke blot på de radikale og sofavælgernes – de passive vælgeres – gruppe[1]), men navnlig på retsforbundet[2]). Dette parti indtager en klar særstilling blandt danske partier. Mens de tre borgerlige partiers samlede stemmetal ikke på noget tidspunkt efter befrielsen har ligget lavere end 85 pct. af deres højeste stemmeandel, og mens arbejderpartiernes laveste stemmeandel inden for perioden ikke har ligget under 83 pct. af det højeste, sank retsforbundets stemmeandel ved sidste valg helt ned til 18 pct. af rekordtallet fra 1950. Hvor den borgerlige hovedgruppes tab ved de enkelte valg har svinget fra 0,2 til 2,3 pct. og dens gevinst fra 0.8 til 2,5, har retsforbundets andel af den samlede vælgermasse svinget opad med 1,6–2,8 og nedad med 0,7–2,6 pct. af den samlede vælgermasse – udsving, der må ses i forhold til den kendsgerning, at de borgerlige partier i perioden som gennemsnit har haft ti gange så mange vælgere som retsforbundet.

II

Hvad der først og fremmest har præget de syv folketingsvalg, der er afholdt i Danmark fra 1947 til 1964, er en tilsyneladende meget jævnbyrdig kamp mellem på den ene side socialdemokratiet og på den anden side venstre og konservative – for nemheds skyld her kaldt VK-partierne. Tilsammen har disse tre partier ikke haft mindre end 64,2 pct. af samtlige vælgere bag sig. De begyndte i 1947, efter en to års rekonvalescens for socialdemokratiet, med 68,4 pct. Deres andel dalede til 64,2 ved valgene i 1950 og foråret 1953, og den steg derefter til 65,2 i efteråret 1953, til 67,6 i 1957, til 69,4 i 1960 og endelig til 70,7 pct. i 1964. Af de stemmer, der faldt på de tre partier modtog socialdemokratiet i 1947 netop halvdelen, i 1950 de 50,3, og ved valgene i 1953 henholdsvis 50,6 og 50,9 pct. Der var altså ved alle valgene (inclusive valget i 1947) vækst for socialdemokratiet sammenlignet med VK-partierne. Men i 1957 led socialdemokratiet nederlag, idet dets andel af de tre store partiers stemmetal faldt fra de nævnte 50,9 til 48,6 pct. For første og eneste gang siden 1945 havde VK-partierne flere stemmer bag sig end socialdemokratiet. Men i 1960 rettedes situationen igen op for socialdemokraterne. Deres andel af de tre partiers stemmetal blev da 51,9 pct. – i 1964 reduceret til 50,7. Ved fem af syv valg har socialdemokratiet med andre ord haft mellem 50 og 51

[1]) Jens Jeppesen og Poul Meyer: Sofavælgere – valgdeltagelse ved danske folketingsvalg (Institut for Statskundskab – 1964).

[2]) Aksel Lassen: Folkevilje eller Vælgerlune (1961).

pct. af det antal stemmer, der blev afgivet på de tre største partier – ved ét valg mere og ved ét mindre.

Denne stilfærdige udvikling i det indbyrdes forhold mellem socialdemokratiet og VK-partierne er så meget mere bemærkelsesværdig, som hver parts stemmetal er steget fra ca. 834.000 i 1947 til omkring 1,1 million. Tilkomsten først af de 23–24-årige og siden af de 21–22-årige vælgere har ikke rokket ved balancen mellem hovedmodstanderne i dansk politik.

Ser man på udviklingen i forbindelse med regeringsdannelser i efterkrigsårene, overtog som bekendt socialdemokratiet statsministerposten efter venstre i 1947, men trods relativ fremgang ved valget i 1950 måtte partiet kort efter valget afstå regeringsværdigheden til VK-partierne. Efter fortsat relativ fremgang for socialdemokratiet ved begge valgene i 1953 måtte VK i efteråret igen afgive føringen i det politiske liv til socialdemokratiet, der siden har beholdt den – trods den midlertidige, relativt stærke tilbagegang i forhold til dansk politiks »alternativ« ved valget i 1957[3]).

Skulle en udefra kommende på grundlag af valgtal søge at slutte sig til, hvornår der har fundet regeringsskifte sted i Danmark, ville han ikke komme på den tanke, at Danmark skulle have haft statsministerskifte i 1950, eller at en statsminister klarede sig videre efter valget i 1957. Men begge dele blev som bekendt tilfældet. Kræfter uden for de to »alternativer«s kreds lagde deres indflydelse i den politiske vægtskål.

Både i 1950 og i 1957 spillede de radikale og retsforbundet en afgørende rolle for regeringsforhandlingernes udvikling. Opmærksomheden samler sig derfor først og fremmest om disse to partier. Det skal dog siges, at der har været en væsensforskel i deres udvikling. De radikales stemmeandel har været langt mere stabil fra valg til valg end retsforbundets. I 1950 havde hvert af de to partier 6,7 pct. af den samlede vælgermasse bag sig. Heraf havde de radikale i 1964 mistet en trediedel, men retsforbundet de fem sjettedele. Et tredie af de mindre partier – det kommunistiske – gik i samme tidsrum tilbage med godt fire femtedele. Men som nye partier er opstået socialistisk folkeparti, der har taget 4,9, og de uafhængige, der nu har 2,1 pct. af den samlede vælgermasse bag sig.

	Vælgerandel 1947	Udvikling 1947–64	Vælgerandel 1964
Venstresocialister	5,8	+0,2	6,0
Socialdemokrater	34,2	+1,6	35,8
Radikale	5,9	÷1,4	4,5
Andre og sofavælgere	16,0	÷0,4	15,6
Retsforbundet	3,9	÷2,8	1,1
VK og uafhængige	34,2	+2,8	37,0
I alt	100,0	–	100,0

[3]) Tage Kaarsted: Regeringskrisen 1957 (1964).

Sammenligner man da resultatet af 1947-valget med valgresultatet fra 1964 har udviklingen været følgende, målt i pct. af det samlede vælgertal.

Sådan som man normalt sammenligner to på hinanden følgende folketingsvalg, skulle det være forsvarligt at hævde, at en sammenligning mellem valgtallene fra 1947 og 1964 viser, at den »borgerlige« fløj – venstre, konservative og uafhængige – har erobret 2,8 pct. af vælgermassen fra retsforbundet, og at de »socialistiske« partier har fået reserverne kaldt frem, samtidig med at socialdemokraterne tog stemmer fra deres mangeårige regeringspartnere, de radikale. Fortolkningen er noget for enkel.

III

Enhver strøm har sin hovedretning, selv om en del af den undervejs tager en anden retning eller fordamper, og nye kilder åbner sig i stedet. Man har ofte brugt netop en strøm som billede på de bevægelser, der finder sted i befolkningen. Der tales om religiøse, folkelige og politiske strømninger, og udviklingen i dansk politik siden befrielsen i 1945 synes i høj grad præget af sådanne strømninger – dels af folkelig og national og dels af ideologisk-politisk karakter.

Nogle strømninger i vælgermassen kan ret nøje følges både i tal og tankegang, og det er på denne baggrund, at også folketingsvalget i 1964 må ses. En begejstringsbølge med baggrund i *modstandskampen og de sovjetiske hæres indsats* under den anden verdenskrig gav i forbindelse med forvisningen om, at kommunisterne nu var blevet, hvad socialdemokraterne havde været, kommunisterne en enestående medbør i 1945, men da socialdemokraterne afstod fra regeringsdannelse efter valget, og visse begivenheder i russisk besatte områder tog fart, vågnede mange brat.

En *national* begejstringsbølge bragte i kraft af Sydslesvig-politikken venstre fremgang på konservativ bekostning i 1947 med påfølgende stemmeflytning den modsatte vej i 1950. Derefter prægede åbenbart en vis »træthed« både de borgerlige og de socialdemokratiske vælgere en årrække. Også hos kommunisterne mærkedes fortsat frafald, mens de radikale levede lidt op, og retsforbundet kastedes fra sejre til nederlag.

Sandsynligvis ville det i 1950 være blevet opfattet som en vittighed, om nogen havde sagt, at hovedparten af fremgangen for retsforbundet stammede fra arbejderkredse. Retsforbundet havde sikkert i 1945–47 fået en ret betydelig tilvækst bl. a. af erhvervsinteresserede liberaliseringsstemmer, men det synes ikke muligt at forklare partiets fremgang i 1950 uden at antage, at der er tilfaldet retsforbundet arbejderstemmer. I hovedstaden gik retsforbundet frem med 3,3 pct. af det samlede vælgertal, og VK-partierne set under et, gik kun tilbage med 1,4 pct. (tabel A). Selv om hele denne vælgerandel skulle være tilfaldet retsforbundet, savnes der dog for-

klaring på 1,9 pct. Da de radikale gik frem, kan retsforbundets fremgang ikke være kommet fra dem, og at Dansk Samling forsvandt giver heller ingen forklaring. Så er der arbejderpartierne tilbage. Socialdemokraterne gik tilbage med 2,4 pct. og kommunisterne med 4,0 pct. Det samlede frafald på arbejderfronten – eller om man vil: fra de socialistiske partier – udgjorde 6,3 pct. af vælgermassen, og udover 1,2 pct. der kan antages at stamme fra Dansk Samling, der midlertidig opgav ævred, gik 3,9 pct. af hovedstadens vælgere over i de passives rækker. Er det da muligt at se nogen anden forklaring, end at der tillige fra arbejderpartierne har fundet en bevægelse på et par pct. sted over til retsforbundet? Retsforbundet havde mere end firedoblet partiets vælgerandel i 1947 og nu fulgte noget nær en fordobling af den i forvejen firedoblede andel. Fra 1945 til 1950 havde retsforbundet derved ottedoblet sin andel i den københavnske vælgerbefolkning. Bevægelsen var mindre udpræget i øernes og Jyllands områder, men tendensen var den samme – en voldsom og uventet fremgang.

Spørgende midt i lykken stod retsforbundets ledende folk. Grundskylden havde aldrig virket som trækplaster i et omfang, der kunne forklare fremgangen, og den almindelige opfattelse i partiet og hos hovedparten af befolkningen var, at det var retsforbundets stærkt udtalte krav om liberalisering, der var årsag til fremgangen. I bedste tro skred partiet til aktion og bevirkede med sin smørdagsorden, at regeringen Hedtoft afløstes af ministeriet Eriksen-Kraft. Sandelig var retsforbundet kommet til at indtage en central plads i det danske folkestyre. Mere tænksomme retsstatsfolk vedblev at undre sig over fremgangen. Tilbagegangen ved valgene i 1953 kunne siden have givet et fingerpeg om årsagerne til fremgangen i 1950, men først efter en ny fremgang i 1957 og retsforbundets nærmest totale udslettelse i 1960–64 synes det bestemt at kunne slås fast, hvor forklaringen ligger.

Den forklaring, der her skal undersøges, er ikke bragt ind i debatten af sensationslyst, heller ikke med hoveren over den faldne og ikke som en vens undskyldning for en afdøds fejltagelser. Forklaringen kan virke kynisk, men i så fald er det, fordi begivenhederne har handlet kynisk med et lille parti, hvori en skare idealister lod sig overrumple af det uforklarlige til at handle uden forskrift fra vælgerne og blot i overensstemmelse med egen overbevisning. Dansk politik har ikke under forholdstalsvalgmåden kendt større drama, end der udfoldedes omkring retsforbundet i årene 1945–60. I partiets historie i disse år ligger en nøgle til forståelse af efterkrigsårenes danske politik.

Teorien er da den, der i hovedsagen blev givet udtryk for allerede i »Folkevilje eller Vælgerlune«: Retsforbundet var under krigen på vej ud af dansk politik. Det havde i løbet af tyverne arbejdet sig frem, så det en tid stod med 2,2 pct. af vælgermassen bag sig, men med kun 1,4 pct. i

1943 nærmede det sig udslettelse. I 1945 figurerede partiets daværende førstemand, Oluf Pedersen, som misteltenen, der ikke var taget i ed. Han blev sit partis foreløbige redningsmand, som talsmand for kredse, der følte sig gået for nær af blandt andet den lovgivning, der skulle gennemføres med tilbagevirkende kraft til afstraffelse af forsyndelser i besættelsestiden. Den visse undergang var dermed forvandlet til en smule fremgang. Nye kræfter kom til i partiet og talte liberaliseringens af restriktionstræthed aktualiserede sag. En fremgang, hovedsagelig hentet fra borgerlige kredse, var belønningen ved valget i 1947, da retsforbundet allerede stod stærkere end nogen sinde før. Retsforbundet havde imidlertid ikke sin rod alene i borgerlige ideer. Der er noget revolutionært i Henry George's tanker og partiet var imod almindelig værnepligt, grundspekulation og skat på arbejdsskabte indtægter, samtidig med at det i samkvemmet mellem mennesker var præget af ønsket om at lade kræfterne udfolde sig frit. Arbejdskampe burde eksempelvis føres uden statens indblanding. Med hensyn til det sidstnævnte problem var der principiel enighed mellem retsforbundet og kommunisterne – som mellem arbejdsgivernes og arbejdernes organisationer.

Nu føjede begivenhederne sig sådan, at regeringen Hedtoft i foråret 1950 så sig nødsaget til at søge Folketingets støtte til et lovgivningsmæssigt indgreb i den store landbrugskonflikt. Man foreslog forligsmandens mæglingsforslag ophøjet til lov. Allerede det var upopulært nok i venstreorienterede arbejderkredse, og kommunisterne kæmpede imod. Men yderligere skete der det, at ministeriet Hedtoft, der ikke rådede over fast flertal i Folketinget, måtte lade rette i mæglingsforslaget, fordi de ikke-socialistiske partier fandt forslaget ugunstigt for arbejdsgiverne. Det var jo dem, der havde forkastet det, mens arbejdernes flertal havde stemt ja. Kommunisterne gik ind for, at forslaget, som det var ændret af tinget, på ny blev sendt til afstemning hos arbejdsmarkedets parter – og deres veje mødtes nu med retsforbundets. Af principielle grunde gik retsforbundet imod regeringsforslaget – også med ændringer. Arbejdsmarkedets parter burde, som det blev sagt fra retsforbundets side, ikke »*opdrages* til at indtage et stejlere standpunkt i forhandlingerne«, og den opfattelse skulle ikke grundfæstes, at parterne kunne slutte deres forhandlinger *i* »*berettiget forventning* om, at sagen senere kan indankes for rigsdagen«.

Set fra et venstresocialistisk synspunkt var kommunisternes standpunkt naturligvis det klareste, men begivenheder inden for østblokken og navnlig udviklingen i Czekoslovakiet havde bidraget til at afkøle interessen for det med russisk kommunisme forbundne danske parti. På den baggrund må det ses, at socialdemokrater og kommunister i hovedstadens område tilsammen mistede 6,4 pct. af den samlede vælgermasse. Da også VK-partierne gik tilbage og stemmeprocenten i det hele gik ned både i by og på land,

kunne fænomenet udlægges som et tegn på almindelig valgtræthed om ikke ligefrem på parlamentslede. At både radikale og retsforbund gik frem var genstand for fortolkninger, hvori navnlig socialdemokratisk træthed og vælgernes liberaliseringsønsker indgik som bestanddele, idet tilbagegangen for VK-partierne ikke alene kunne forklare fremgangen hos radikale og retsforbund og i byerne da slet ikke væksten i sofavælgernes tal. Der måtte simpelthen være gået arbejderstemmer både til retsforbundet (og/eller radikale) og på sofaen.

IV

I retsforbundet tolkedes fremgangen som et udtryk for ønsket om liberalisering. Valget den 5. september 1950 var jo udskrevet, fordi partiet (sammen med VK-partierne og de radikale) var imod den socialdemokratiske regerings forslag om importreguleringer som modvægt mod den truende valutakrise. Liberaliseringen havde været valgkampens hovedemne, og retsforbundets folk stod som liberaliseringsønskernes ivrigste talsmænd. Det var, mente man, ikke til at tage fejl af. Og da ministeriet Hedtoft, der fortsatte en tid efter valget, ikke ville afskaffe smørrationeringen, gik retsforbundet i leding og fik fældet regeringen. I samme øjeblik var retsforbundets skæbne ved valget i foråret 1953 måske allerede beseglet. Partiet havde fået arbejderstemmer under gale forudsætninger i 1950, og selv om der rejste sig arbejdere fra sofaen i foråret 1953, må hovedparten af socialdemokratiets fremgang i hovedstaden ved forårsvalget i 1953 være kommet fra retsforbundet, der da i København gik tilbage fra 7,1 til 4,0 pct. af den samlede vælgermasse. Det havde i hovedstaden vundet 3,3 pct. i 1950 og tabte altså ved den først følgende lejlighed 3,1 pct. Men af de 3,1 pct. vandrede højst 1,2 pct. tilbage til socialdemokratiet (ingen til kommunisterne). Derimod gik nu i hovedstaden måske 0,6 pct. (sammen med 0,6 pct. fra 1950) til de radikale. Nye kredse, der utvivlsomt ved forårsvalget i 1953 havde sluttet sig til det i 1950 så sejrrige retsforbund i fortsat ønske om liberalisering, undredes – og fortrød. De havde ingen betænkningstid behov, så sammen med tidligere erobringer i liberaliseringsinteresserede kredse forlod denne gevinst fra forårsvalget allerede ved efterårsvalget 1953 retsforbundet. Det var alligevel ikke det fremgangsrige parti, en del ikke-socialistiske vælgere havde troet. Ved efterårsvalget gik derved yderligere 1,8 pct. tabt for retsforbundet i hovedstaden. Tilbage var i København-Frederiksberg dobbelt så stor en procentdel retsstatsfolk som i 1945, men mindre end en trediedel af, hvad der havde været på valgdagen i 1950. I landet som helhed havde udsvingene ikke været slet så kraftige. Men tendensen var den samme.

Ved efterårsvalget 1953 styrkedes den ikke-socialistiske front vælgermæssigt noget, blandt andet ved en kombination af de uafhængiges førsteop-

træden og den omtalte borgerlige tilbageerobring fra retsforbundet. Arbejderpartiernes samlede stemmetal påvirkedes i efteråret 1953 næppe mere, end det ved valgretsalderens sænkning udvidede vælgertal kan forklare. Man så det særsyn, at arbejderpartierne havde tilbagegang i procentvis andel af stemmetallet i hovedstaden, samtidig med at der skete en fremrykning i provinsen – en analog bevægelse til det, der er konstateret i 1964 i forbindelse med den ny nedsættelse af valgretsalderen.

V

Nu syntes retsforbundets saga at nærme sig afslutningen, men da gentog historien sig. Retsforbundet gik frem i 1957. Det samme var tilfældet med VKU-partierne, og størrelsesforholdet mellem hovedgruppernes tilbagegang og fremgang tyder på, at det var borgerlige vælgere, der rejste sig fra sofaen, mens det hovedsagelig var arbejderstemmer, der gik til retsforbundet (og de radikale?). At VKU-tilvæksten kom fra sofaen synes klart at fremgå ikke blot af, at valgdeltagelsen steg stærkest i provinsen, og at den i København steg stærkt blandt selvstændige erhvervsdrivende, inden for liberale erhverv og i andre kredse, der antages at stå de borgerlige partier nærmest. Derimod registreredes en betydelig tilbagegang i arbejdergruppen. Atter kan en arbejdskonflikt i forbindelse med vigende tiltro til den russiskorienterede kommunisme have øvet sin virkning til fordel for retsforbundet. Begivenhederne omkring den store demonstration på Christiansborg Slotsplads i 1956 var ikke glemt, og en kritisk valutasituation kan have bidraget til at nedsætte humøret i arbejderkredse, mens lysten til regeringsskifte steg hos VKU-partierne. Retsforbundets situation er mindre gennemskuelig i dette tilfælde end for så vidt angår udviklingen 1950–53, men atter her synes det, der siden skete, at give et fingerpeg om, at retsforbundet stadig lånte stemmer fra arbejderkredse.

Valget i 1960 – sammenlignet med valgresultatet fra 1947 – blev en afgørende brik i bestræbelserne for at sammensætte billedet af den politiske og navnlig den politisk-taktiske udvikling i efterkrigsårene. Valgdeltagelsen gik frem både i by og på land, men stærkest i områder, hvor arbejdere udgør en forholdsvis stor del af befolkningen. Resultatet blev en fremgang for arbejderpartierne på 6,8 pct. af den samlede vælgermasse – i hovedstaden endda så stor en fremgang som 9,6 pct. Tilsyneladende måtte alle andre betale til denne fremgang, men hvad VKU-partierne afgav, må antages at være gået til sofavælgergruppen, så sofavælgerne fra 1957 reelt afgav ikke 2,2, men netto 2,6 pct. af den samlede vælgermasse til socialdemokraterne og det nyopdukkede socialistiske folkeparti. Dertil føjes et tab for retsforbundet og de radikale på 4,2 pct. af vælgermassen (2,6

fra retsforbundet og 1,5 fra de radikale) – og det er disse tab, der gør den tanke temmelig indlysende, at retsforbundet igen i 1957 som i 1950 havde lånt stemmer fra arbejderkredse.

VI

Man måtte efter valget i 1960 spørge, om det da virkelig kunne være rigtigt, at venstresocialistisk orienterede vælgere, der siden 1947 havde holdt sig på sofaen eller udlånt deres stemmer til retsforbundet og de radikale, nu var vendt tilbage som venstresocialister under betegnelsen folkesocialister i stedet for kommunister. Det ville give en rimelig forklaring på svingningerne i retsforbundets stemmetal, og det ville bekræfte formodningen om, at de radikale ikke havde samme tag i unge som i ældre. Men det kunne tænkes, at folkesocialisternes fremgang skyldtes tilfældigheder. At en enkelt mand var brudt ud af sit parti og havde skabt et nyt med en succes som Aksel Larsens, var hidtil uset i dansk politik, og der gisnedes om årsagerne. Kunne det være et sammentræf af beundring for en politiker, der ofte havde vist sig omsorgsfuld over for den formelle politiske logik, men som nu var dømt til at falde, og af medlidenhed med manden med det brækkede ben? Kunne det hele måske være en blanding af utilfredshed med socialdemokraternes boligpolitik, af radikal svigten på det militærpolitiske område og af retsforbundets fejlvurdering af dets borgerlige vælgeres følelser ved partiets indtræden i trekantregeringen i 1957? Eller hvad kunne forklare folkesocialisternes succes og retsforbundets og de radikales nederlag? Var der blot tale om forhastede bifalds- og mishagsytringer?

VII

Valgresultatet i 1964 viser, at der er handlet med overlæg – eller i hvert fald med følelsesmæssig sikkerhed – af størsteparten af de vælgere, der i 1960 bidrog til at gøre årets folketingsvalg til det ejendommeligste i efterkrigsårene. Retsforbundets og de radikales nedgangslinje fortsattes, som om perioden 1945–57 blot skulle betragtes som en parentes, men socialistisk folkeparti kunne ikke mere betegnes som et »sandflugtsparti«, sådan som mange mente efter valget i 1960. I forhold til de forestillinger, man almindeligvis gjorde sig i 1960 om tilgangen til det nye parti, må det siges, at en tilbagegang fra 5,3 til 4,9 pct. af den samlede vælgermasse er en særdeles beskeden reduktion. De radikales tilbagegang var af tilsvarende størrelse, mens retsforbundet tabte 0,7 pct. og nåede ned på den laveste vælgerandel siden tyverne.

Med en nedgang til 4,5 pct. af den samlede vælgermasse, har de radikale fortsat den tilbagegang, som kun afbrudt ved enkelte valg har ken-

detegnet partiets udvikling siden tyverne. Hermed bekræftes det, hvad forskellige andre undersøgelser har vist, at de radikale har haft vanskeligt ved at overbevise en ny generation om partiets berettigelse, mens på den anden side de fra gammel tid radikale vælgere er forblevet trofaste i en udstrækning, der vist ikke står tilbage for andre partiers ældre vælgere.

De konservative gik i 1964 noget mere frem, end venstre og de uafhængige tilsammen gik tilbage. Den samlede gevinst blev 0,8 pct. – praktisk taget den samme procentdel som retsforbundet tabte. Til gengæld synes et 0,5 procents tab for arbejderpartierne under ét – inden for sofa- og småpartiernes område – at have opvejet det tab, de radikale led, så hovedforskydningerne er karakteriseret ved et sammenlagt tab på 0,8 pct. for arbejderpartierne, sofavælgerne og mellempartierne til de borgerlige partier set under ét. Det er den mindste forskydning i styrkeforholdet mellem arbejdere og borgerlige siden foråret 1953, da næsten hele den mærkbare forskydning i landstallene fandt sted uden for de store vælgergrupper.

Venstres situation synes i 1964 trods en lille samlet tilbagegang at være præget af et vist fremmøde af egentlige venstrevælgere, som i 1960 havde vist usikkerhed.

Det er således karakteristisk, at venstre gik frem i tre jyske amter, hvor stemmeprocenten lå højere i 1964 end i 1960: Ringkøbing, Viborg og Randers amter. Men netop i disse amter, hvor de uafhængige stod ekstra stærkt i 1960, var frafaldet fra dette med venstre konkurrerende parti også stort. Venstres fremgang i de tre amter lader sig fuldt ud forklare med en tilbagevenden af tidligere venstrevælgere til moderpartiet.

VIII

For venstres vedkommende har det givet anledning til megen diskussion, hvad årsagen kunne være til, at partiet – samtidig med at det gik tilbage på landet – gik frem, hvor det i 1960 ikke havde så mange vælgere. Forklaringen på dette fænomen må ses i nøje sammenhæng med, at socialdemokratiet og de konservative gik frem uden for de større byer, hvor de byprægede partier tidligere har haft mindre tilhold, og der kan her parallelliseres med de radikales særligt store tilbagegang i områder, hvor de før havde deres højborge.

Inden man river hovedet af kandidater og partiformænd – henholdsvis hæver dem til skyerne for deres indsats – bør man gøre sig klar, at vandringer *vil* medføre en udjævning. Det er ikke noget naturgivet, at folk, der bor på et bestemt sted skal have en bestemt opfattelse. Mange flytter fra et sted til et andet – og bevarer et tidligere erhvervet politisk standpunkt. Da købstæderne udskifter en meget væsentlig del af deres befolkning i løbet af nogle få år, vil svingningerne blive større i by end på land, og hvor der

sker særligt store flytninger, vil resultatet af en forskellig opfattelse inden for de forskellige erhvervsgrupper og aldersgrupper blive særlig mærkbar. Det forhold må have gjort sig meget stærkt gældende i hovedstaden ved valgene i efteråret 1953 og i 1964, da valgretsalderen i begge tilfælde sænkedes med to år. I København – og formentlig Århus – med de store læreanstalter og mange studerende, der er kommet ude fra landet, har flytningerne spillet en særlig rolle, og dertil kommer, at de yngste årgange også i øvrigt er kommet til at optage en større plads inden for vælgerkorpset. Dels er store årgange fra 1941–43 rykket ind i vælgerskaren, og dels er antallet af personer i aldersgruppen 35–65 år, hvor stemmeafgivningen altid er størst, blevet mindre ikke blot procentvis, men også nummerisk på grund af boligsituationen. De, der sad i lejlighederne i hovedstaden, da opsigelsesforbud m. v. blev gennemført, er blevet mere end tyve år ældre, og de 45-årige er f. eks. blevet over 65 år – og mindre effektive som vælgere, samtidig med at den naturlige tilgang af unge familier er forskubbet til forstæderne.

TABEL B

Fire hovedgrupper af vælgere procentvis fordelt ved valgene 1945–64

Grupperne omfatter:
I. Venstre, konservative og fra efterårsvalget 1953 de uafhængige (kaldet borgerlige partier).
II. Sofavælgere, radikale og skiftende småpartier.
III. Retsforbundet.
IV. Socialdemokrater, kommunister og fra 1960 folkesocialister (kaldet arbejderpartierne).

	I.	II.	III.	IV.	I alt	+/÷
Vælgerandel 1945	35,8	23,7	1,6	38,9	100,0	
Tilvækst 1945–47	÷1,6	÷1,8	+2,3	+1,1		3,4
Vælgerandel 1947	34,2	21,9	3,9	40,0	–	
Tilvækst 1947–50	÷2,3	+3,4	+2,8	÷3,9		6,2
Vælgerandel 1950	31,9	25,3	6,7	36,1	–	
Tilvækst 1950–53	÷0,2	+2,2	÷2,2	+0,2		2,4
Vælgerandel 1953^{I}	31,7	27,5	4,5	36,3	–	
Tilvækst 1953^{I-II}	+2,5	÷1,2	÷1,7	+0,4		2,9
Vælgerandel 1953^{II}	34,2	26,3	2,8	36,7	–	
Tilvækst 1953–57	+2,4	÷2,7	+1,6	÷1,3		4,0
Vælgerandel 1957	36,6	23,6	4,4	35,4	–	
Tilvækst 1957–60	÷0,4	÷3,9	÷2,6	+6,9		6,9
Vælgerandel 1960	36,2	19,7	1,8	42,3	–	
Tilvækst 1960–64	+0,8	+0,4	÷0,7	÷0,5		1,2
Vælgerandel 1964	37,0	20,1	1,1	41,8	–	
Tilvækst 1945–64	+1,2	÷3,6	÷0,5	+2,9		4,1
– 1947–64	+2,8	÷1,8	÷2,8	+1,8		4,6
– 1950–64	+5,1	÷5,2	÷5,6	+5,7		11,3
– 1953^{I}–64	+5,3	÷7,4	÷3,4	+5,5		10,8
– 1953^{II}–64	+2,8	÷6,2	÷1,7	+5,1		7,9
– 1957–64	+0,4	÷3,5	÷3,3	+6,4		6,8
– 1960–64	+0,8	+0,4	÷0,7	÷0,5		1,2

Som bortvandringen fra landet af unge fra gårdene har nedsat venstres procentvise andel af vælgere i landsognene, har indflytning til uddannelsesbyerne bevirket, at venstres stemmetal netop særlig udpræget i København er gået i vejret. Der har tidligere været tale om betydelige svingninger i byerne hen mod eller bort fra venstre. Men denne gang modsat f. eks. i 1947 synes fremgangen hovedsagelig at kunne tilskrives tilgang af ungdom fra provinsen. Modsat må det altså i nogen grad holdes socialdemokrater og konservative i de store fuldt udbyggede byer tilgode, at deres af forholdene lejlighedsprivilegerede gamle vælgere er blevet mindre mobile.

Der er således mangfoldige materielle forhold, der kan påvises som medvirkende eller tilstrækkelige årsager til de forskydninger, der har fundet sted i stemmeafgivningen. Men uden at iagttage forskydninger, der har fundet sted over en længere årrække, bliver man i virkeligheden ikke klogere på, hvad det egentlig er, der foregår ved et enkelt valg. Og lige så unyttigt er det for så vidt *blot* at stirre på udviklingen for landet som helhed. Vidt forskellige forhold gør sig gældende landet over. I tabel B er gengivet hele

TABEL C, 1–3

Forskydninger ved valgene 1947–64 i hovedstadens, øernes og Jyllands område

Grupperne er de samme som i tabel I: I. de »borgerlige« partier, II. sofavælgere, radikale og skiftende småpartier, III. retsforbundet og IV. arbejderpartierne.

	I.	II.	III.	IV.	+/÷
Hovedstaden:					
1947	÷3,7	÷0,9	+2,9	+1,9	4,8
1950	÷1,4	+4,4	+3,3	÷6,3	7,7
1953[I]	+1,4	+0,5	÷3,1	+1,2	3,1
1953[II]	+2,8	÷0,2	÷1,8	÷0,8	2,8
1957	+1,7	÷1,3	+1,8	÷2,2	3,5
1960	÷1,2	÷5,4	÷2,9	+9,5	9,5
1964	+0,6	+3,2	÷0,7	÷3,1	3,8
Øernes område:					
1947	÷1,2	÷2,1	+1,8	+1,5	3,3
1950	÷2,3	+3,9	+2,3	÷3,9	6,2
1953[I]	+0,2	+0,8	÷1,6	+0,6	1,6
1953[II]	+2,2	÷1,2	÷1,5	+0,5	2,7
1957	+2,8	÷3,4	+1,2	÷0,6	4,0
1960	÷0,8	÷3,4	÷2,2	+6,4	6,4
1964	+1,1	+0,2	÷0,7	÷0,6	1,3
Jyllands område:					
1947	÷0,6	÷2,1	+2,3	+0,4	2,7
1950	÷3,0	+2,5	+2,9	÷2,4	5,4
1953[I]	÷1,7	+3,9	÷2,1	÷0,1	3,9
1953[II]	+2,8	÷1,5	÷1,9	+0,6	3,4
1957	+2,1	÷3,0	+1,9	÷1,0	4,0
1960	÷0,4	÷2,8	÷2,8	+6,0	6,0
1964	+0,6	÷0,4	÷0,9	+0,7	1,3

TABEL D

Forskydninger 1945–64 i procent af den samlede vælgermasse ved de to valg

Gruppeinddelingen som i tabel A, idet gruppe II dog er opdelt i
IIa: de radikale
IIb: sofavælgere og skiftende småpartier

Som en femte gruppe er tilføjet V, der angiver forskydninger fra gruppe I til gruppe IV (til arbejderpartierne fra borgerlige).

	I.	IIa.	IIb.	III.	IV.	V.
Hovedstadens område	+0,2	÷1,8	+2,1	÷0,5	–	÷0,2
Københavns amt	+5,3	÷3,0	÷5,2	÷0,7	+3,6	÷1,7
Frederiksborg amt	+6,7	÷5,4	÷3,5	+0,1	+2,1	÷4,6
Holbæk amt	+2,2	÷6,8	÷0,2	÷0,8	+5,7	+3,5
Sorø amt	÷1,0	÷3,6	+0,2	÷0,6	+5,0	+6,0
Præstø amt	+2,9	÷5,6	÷2,2	÷0,3	+5,2	+2,3
Bornholms amt	+1,6	÷1,1	÷5,0	÷0,6	+5,1	+3,5
Maribo amt	+1,9	÷5,7	÷0,9	–	+4,7	+2,8
Odense amt	÷1,8	÷3,5	+0,5	÷0,7	+5,5	+3,5
Svendborg amt	–	÷4,3	–	÷0,2	+4,5	+4,5
Øernes område i alt	+2,7	÷4,7	÷2,2	÷0,5	+4,7	+2,0
Hjørring amt	÷2,5	÷0,7	÷2,0	÷1,3	+6,5	+9,0
Thisted amt	÷4,4	÷1,1	÷2,1	+0,8	+6,8	+11,2
Ålborg amt	+0,6	÷0,7	÷4,1	+0,1	+4,1	+3,5
Viborg amt	+3,0	÷5,3	÷2,3	÷0,4	+5,0	+2,0
Randers amt	÷0,1	÷1,6	÷3,4	÷0,2	+5,3	+5,4
Århus amt	+2,2	+0,3	÷1,7	+1,1	+0,1	÷2,1
Skanderborg amt	+0,2	÷0,8	÷1,2	÷1,3	+3,1	+2,9
Vejle amt	÷0,5	÷1,3	÷2,3	÷0,7	+4,8	+5,3
Ringkøbing amt	+1,3	÷1,6	÷5,6	÷0,5	+6,4	+5,1
Ribe amt	+1,7	÷3,7	÷2,1	÷1,1	+5,2	+3,5
Haderslev m. fl. amter	÷2,3	÷0,6	+0,8	÷0,9	+3,0	+5,3
Jyllands område	–	÷1,4	÷2,6	÷0,6	+4,6	+4,6

udviklingen fra 1945 til 1964 imellem fire grupper af vælgere, hvoriblandt retsforbundets er den mindste, men i forhold til partiets størrelse ubetinget den livligste. Allerede en gennemgang af de forskydninger, der kommer til udtryk i denne tabel kan give anledning til både spekulationer og klaring. I tabel C er forskydningerne fra valg til valg i landets tre »områder« gengivet på tilsvarende måde som i tabel B. Denne tabel underbygger fornemmelsen af, at den forskelligartede befolkningsmæssige opdeling har øvet indflydelse på stemmetal og forskydninger. Men dette forhold skulle yderligere klargøres gennem tabel D. Her vises for hovedstadens område og hvert enkelt amt i kolonne V nettoforskydningerne i perioden 1945–64 fra de borgerlige partier (venstre, konservative og uafhængige) til arbejderpartierne (socialdemokrater, kommunister og folkesocialister).

Det viser sig da, at arbejderpartierne har haft en samlet fremgang i forhold til de borgerlige i alle områder med undtagelse af hovedstaden og Københavns, Frederiksborg og Århus amter. Det er iøjnefaldende, at de

steder, hvor de borgerlige partier er kommet til at ligge bedst, netop er amter, hvortil vandringer udefra har været stærkest – eller rettere sagt: der er tale om de områder i landet, der *alene* har fået et befolkningstilskud fra det øvrige land. I løbet af de sidste tyve år, hvorfra der foreligger statistik over vandringernes nettovirkning på indbyggertallet, har hovedstaden og København(-Roskilde) og Frederiksborg amter modtaget et nettotilskud fra det øvrige land på henved halvandet hundrede tusind unge. Også Århus amt har modtaget et varigt tilskud, mens alle andre amtskredse har afgivet ungdom. Fra Thisted amt er f. eks. netto – utvivlsomt til skade for venstre – flyttet en lille snes tusind, og man behøver blot at kaste et blik på Thisted amts tal på tabel D under kolonne V for at konstatere en side af den vælgermæssige virkning. Her er der sket en forskydning på over 11 pct. af den ved hvert af de to valg tilstedeværende vælgerbefolkning fra de borgerlige partier til arbejderpartierne.

Med tab i provinsen har de borgerlige stort set selv betalt for deres fremgang i hovedstadens omegnskommuner.

IX

En sammenligning i denne tabel mellem de radikales tab i perioden 1945–64 og gevinsten hos de borgerlige partier og arbejderpartierne giver også en interessant bekræftelse på resultatet af en opinionsundersøgelse, der er foretaget vedrørende radikale vælgeres stemmeafgivning under forudsætning af, at de radikale ikke mere tænkte sig at opstille selvstændigt.

Undersøgelsen skal have vist, at flertallet af radikale vælgere i så fald ville stemme socialdemokratisk. Udviklingen siden 1945 viser, at radikale tab er blevet fordelt mellem borgerlige partier og arbejderpartier, men at socialdemokraterne har fået hovedparten. Tager man således Holbæk amt, har de radikale siden 1945 mistet 6,8 pct. af deres andel i den samlede vælgermasse, og heraf kan højt regnet 2,2 pct. være gået til de borgerlige partier, mens 4,6 pct., altså mere end de to trediedele, er gået til arbejderpartierne. Noget tilsvarende har åbenbart gjort sig gældende i Præstø, Maribo, Viborg og Ribe amter, men i Svendborg amt f. eks. har de borgerlige partier ingen fremgang haft. Al fremgang er her faldet på arbejderpartierne, og deraf har de radikale leveret den overvejende del.

STORBRITANNIEN EFTER VALGET

PETER DALHOFF

Braget fra kinesernes første atombombe og ministerpræsident Nikita Hrustjovs fald i Moskva i midten af oktober fandt sted samtidig med, at det britiske arbejderparti efter 13 års opposition overtog regeringsmagten i Storbritannien. Begivenhederne i den kommunistiske verden kom derfor i nogen grad til at overskygge resultatet af parlamentsvalget, selv om det i øjeblikket er svært at sige hvilke af de tre begivenheder, der vil drage flest konsekvenser med sig for den store politik. Rent umiddelbart skulle man tro, at kinesernes bombe og Hrustjovs fald vil få størst betydning. På den anden side kan den nye britiske regerings holdning til landene i Asien og Afrika meget vel blive afgørende for forholdet mellem de rige og de fattige nationer.

Men bortset derfra var arbejderpartiets sejr en nok så opsigtsvækkende begivenhed, først og fremmest fordi en arbejderpartisejr er en historisk så sjælden foreteelse i britisk politik.

Selv om arbejdere og andre lønmodtagere – på grund af deres flertal i befolkningen – *kunne* have sikret et uafbrudt arbejderstyre i de sidste par menneskealder, har de efter den 2. verdenskrig kun gjort det to gange før valget i oktober. Den anden arbejderpartisejr i 1950 kan knapt nok regnes med, fordi flertallet den gang var så knebent, at partiet besluttede at efterprøve vælgerafgørelsen allerede det følgende år med det resultat, at de konservative atter kunne indtage deres vante pladser på regeringsbænkene.

Forklaringen på de konservatives næsten uafbrudte række af valgsejre er den interessante, at godt og vel en trediedel af de britiske arbejdere og andre lønmodtagere – som man på grundlag af erfaringerne i andre lande skulle vente stemte på et arbejderparti – hver gang har sat deres kryds ved konservative kandidater. Denne trediedel af de britiske arbejdere har altså været bestemmende for underhusets sammensætning igennem tiderne.

Dette er naturligvis et interessant psykologisk problem, som kan give anledning til adskillige spekulationer. I en af undersøgelserne af britiske arbejderes holdning har man konstateret, at der er en nær sammenhæng mellem de pågældendes politiske overbevisning eller tilbøjelighed og deres

holdning i almindelighed. Den konservative britiske arbejder er med andre ord også konservativ på andre end det politiske område. Han vil normalt være en beundrer af monarkiet, han vil beklage imperiets opløsning, han vil være tilhænger af pryglestraffens genindførelse o. s. v. Det mest bemærkelsesværdige i denne forbindelse er den omstændighed, at de fleste af de adspurgte inden for denne befolkningsgruppe vil være beundrere af aristokratiet. Intet under – vil man derefter sige – at de pågældende også stemmer konservativt, når det gælder underhuset.

Udviklingen henimod velstands- og velfærdsstaten har ikke gjort vælgerne mindre konservative, og dette i forbindelse med den moderate Gaitskell-linjes sejr inden for arbejderpartiet udelukker noget opsigtsvækkende kursskifte i britisk inden- og udenrigspolitik. Arbejderpartiet og de konservative er uenige på adskillige områder – en uenighed, som er blevet understreget i ugerne og månederne op mod valget – men om de væsentlige problemer er der en påfaldende overensstemmelse, især når man mindes arbejderpartiets tidligere politik. Dette er selvfølgelig ikke noget specielt britisk fænomen. Noget tilsvarende har kunnet iagttages i alle højt udviklede lande, hvor der findes socialdemokratiske partier.

Overensstemmelsen gælder ikke blot udenrigspolitikken. Den gælder også landets økonomi. Ingen har kunnet undgå at lægge mærke til den forsigtighed eller valenhed, hvormed Harold Wilson omgås sådanne projekter som stålindustriens nationalisering.

Som i andre industrilande i Vesten vil Harold Wilsons og hans kollegers politik i vid udstrækning være dikteret af omverdenen. De kan søge at påvirke denne omverden i den ene eller den anden retning, men det vil være begrænset, hvad de kan gøre. Når arbejderpartiet f. eks. vil forøge boligproduktionen udover de 370.000 boliger årligt, som de konservative regnede med, vil dets politik være bestemt af så tungtvejende faktorer som arbejdskraftens størrelse og det forhåndenværende tekniske apparat. Hvis man forsøger at holde grundpriserne nede, således som man har lovet, vil det medføre konsekvenser på andre områder, som så må imødegås med nye indgreb. Endnu større vanskeligheder vil man møde, hvis man gør alvor af planerne om en reorganisering af det engelske skolevæsen. Problemerne på dette og flere andre områder er så enorme, at man har svært ved at forestille sig, hvorledes der vil kunne ske væsentlige ændringer inden for en overskuelig fremtid. De mange års konservative styre har unægtelig sat deres præg på samfundet.

Ikke desto mindre er det forbløffende med hvilken energi og iver arbejderpartiet nu er gået til opgaven. 13 års venten på regeringsmagten synes at have oparbejdet stor utålmodighed og iver efter at komme i gang. Om den friske vind stadig vil blæse når Harold Wilsons berømte »100 dage« er forbi, er så et andet spørgsmål.

Den truende økonomiske krise var det første, arbejderpartiet kastede sig over. Her var der i alle lejre enighed om, at regeringen – hvad enten den hed Wilson eller Home – måtte foretage sig noget. Formentlig er indgrebene blevet udsat på grund af valgkampen, hvilket ikke betyder, at Wilsons spareprogram har kunnet fremkalde væsentlige indvendinger fra konservativ side.

Derimod må man sige, at modtagelsen i udlandet var alt andet end begejstret. Det gjaldt naturligvis først og fremmest indførelsen af den 15 pct.'s ekstratold på industrivarer, som bl. a. vil gå hårdt ud over nogle af Storbritanniens EFTA-partnere, Danmark mindre end f. eks. Sverige og Schweiz.

Trods beklagelsen over Wilsons skridt synes indstillingen imidlertid at være den, at det er indgreb af midlertidig karakter og at det er sager, man vil kunne forhandle sig til rette om. Spareprogrammet har i virkeligheden fremkaldt overraskende få politiske mislyde i udlandet.

Spareprogrammets virkninger blandt EFTA-partnerne er også et ubetydeligt problem, når man ser på de afgørelser, som den nye britiske regering vil blive tvunget til at tage i de kommende måneder og år – vel at mærke hvis den beholder sit parlamentariske mandat så længe.

Det drejer sig her om Storbritanniens stilling inden for den vestlige alliance. På dette område vil afgørelserne ikke kunne udskydes ret meget længere. Siden de Gaulle for snart to år siden smækkede døren til fællesmarkedet i for næsen af englænderne har alliancen så at sige trådt vande. Den er ikke kommet ud af stedet, fordi så mange afgørelser er blevet udskudt af frygt for konsekvenserne. Samtidig har præsident Lyndon B. Johnson været ude af stand til at videreføre John F. Kennedys initiativ og evne til at præge storpolitikken. Europa har stillet sig afventende.

Medens de konservative endnu var ved regeringsmagten i Storbritannien, søgte de at holde gryden i kog. Der blev opretholdt forhandlingskontakter med Vesttyskland, Italien og Beneluxlandene igennem den næsten glemte vesteuropæiske union. Samtidig har amerikanerne forsigtigt søgt at puste liv i tanken om en multilateral NATO-atomslagstyrke i håb om at afstive den atlantiske alliance og imødegå truslen fra den gaullistiske separatisme.

I denne situation er arbejderpartiet kommet til magten. Tilsyneladende har det intet ændret i Storbritanniens situation, for både før og efter valget har arbejderpartiet med stor iver understreget, at den atlantiske alliance er en hovedhjørnesten i britisk politik og at det nære forhold til Washington også vil blive opretholdt af arbejderregeringen. Ganske vist har arbejderpartiets politikere udtalt sig imod den multilaterale atomslagstyrke, men man stiller sig ikke uvillig over for en anden form for samarbejde på

kernevåbnenes område, selv om dette samarbejde skulle komme til at styrke USAs stilling som alliancens førende atommagt.

Problemerne melder sig først, når det gælder arbejderregeringens holdning til de europæiske alliancepartnere. Hidtil har man fra arbejderpartiets side kunnet indvende, at de Gaulle var en hindring for en tilnærmelse til kontinentet, og denne indvending er da også blevet godtaget af fællesmarkedslandene uden for Frankrig.

Men indvendingen vil ikke kunne opretholdes ret meget længere, dels fordi de Gaulle jo en dag må gå af, dels fordi der gør sig en stadig stærkere utålmodighed gældende i disse lande.

Hvis det lykkes at bringe uoverensstemmelserne om fællesmarkedets landbrugspolitik ud af verden, er det tvivlsomt om den politiske integration vil kunne udskydes. Vesttyskland og Beneluxlandene håber stadig på britisk tilslutning, men på den anden side er der grænser for, hvor længe de kan holde døren på klem for Storbritannien. Et forsøg på et kompromis i så henseende er Paul-Henri Spaaks og Ludwig Erhards planer, der skulle kunne imødekomme de Gaulles ønsker, samtidig med at de ikke lukker døren for britisk tilslutning. Spørgsmålet er så, i hvor høj grad den nye britiske regering overhovedet ønsker at være med. Det er ét af de spørgsmål, som endnu er ubesvaret, men som Harold Wilson bliver nødt til at tage stilling til.

Skal man dømme efter de udtalelser, der er fremkommet umiddelbart før og efter valgsejren, ser det ikke alt for lyst ud for englændernes venner på kontinentet, deriblandt Danmark. Det bør i hvert fald ikke overraske nogen, hvis Harold Wilson og hans kolleger finder vanskelighederne ved en tilslutning så uoverstigelige, at den må opgives. Officielt er man villig til at tilvejebringe en tilnærmelse, hvis de økonomiske betingelser kan imødekommes. Men derudover har man i den senere tid lagt større og større vægt på ikke blot de økonomiske, men også de politiske bånd til statssamfundslandene. Desuden tales der nu om et større Europa, som skulle omfatte både fællesmarkedet og de syv EFTA-lande. Når dertil kommer arbejderpartiets stærke understregning af den vestlige alliances atlantiske d. v. s. britisk-amerikanske karakter, må facit formentlig – når det foreligger – blive nedslående for de »europæere«, der drømmer om et Vesteuropa som stormagten i midten.

Men alt kan ske i vor urolige verden. Hrustjovs fald og de nye mænd i Kreml kan åbne andre muligheder end hidtil, så arbejderpartiet kan få afløb for sit ønske om at føre »konstruktiv udenrigspolitik«. En nærliggende mulighed er en genoptagelse af planerne om »disengagement« og atomvåbenfri zoner i Europa. Forholdet til Kina vil komme op til fornyet overvejelse, selv om det skulle føre til ubehagelige diskussioner med Washing-

ton, og man vil blive nødt til at tage stilling til en reorganisering af NATO-strukturen.

Desuden har man overtaget alle de konservatives problemer og forpligtelser i Asien og Afrika. Imperiet spøger unægtelig stadigvæk omend på en anden måde end for få år siden. Det gælder et spørgsmål som striden mellem Malaysia og Indonesien. Her kan briterne få en hård nød at knække, hvis præsident Sukarno fastholder, at han vil »knuse Malaysia«. Der er ingen uenighed mellem de konservative og arbejderpartiet om, at Storbritannien må respektere sine traktatlige forpligtelser over for Malaysia, selv om den nye britiske regering antagelig vil være mindre tilbøjelig end de konservative til at gribe til gengældelsesforanstaltninger over for indonesernes baser på Sumatra.

I det hele taget vil Wilsons regering utvivlsomt føle sig forpligtet til at demonstrere sin gode vilje over for afroasiaterne i højere grad end de konservative. Wilsons holdning til Sydafrika-styret er velkendt. I modsætning til de konservative er arbejderpartiet tilhænger af boykot, selv om det nok vil overraske de fleste, hvis det lykkes den britiske regering at få iværksat en sådan boykot udover våbenboykotten.

I mange tilfælde vil den velvillige indstilling over for afroasiaterne ikke kunne undgå at komme i konflikt med hævdvundne britiske interesser ude i verden og traktatlige forpligtelser.

Et sådant dilemma – der var af næsten klassisk type – kom den nye regering ud for umiddelbart efter valgsejren, da Nord-Rhodesia proklamerede sin uafhængighed og samtidig tog navneforandring til Zambia. Her gjaldt det om ikke at sætte den eksisterende good-will for Storbritannien over styr. I betragtning af, at flere af Zambias ledere har siddet i britiske fængsler er stemningen blandt dem i overraskende høj grad pro-britisk. Imidlertid eksisterede der en gammel aftale, hvorefter den nye stat forpligtede sig til at imødekomme British South Africa Companys krav om afgifter for udnyttelsen af landets enorme kobberrigdomme i de kommende 22 år. Ifølge det samme arrangement – der blev aftalt længe inden Zambia blev uafhængigt – skulle den britiske regering forpligte sig til at beskytte selskabets rettigheder, hvis Zambia-regeringen skulle finde på at ekspropriere kobberlejerne uden at yde passende erstatning.

Også i Syd-Arabien er Storbritanniens og dermed den nye arbejderregerings dilemma af næsten klassisk tilsnit, og de interesser, der står på spil endnu større end i Zambia. Her er olieinteresser, strategiske positioner og nationalisme blandet sammen så den nye regering vil få brug for al sin diplomatiske snilde. Forventningerne til den nye arbejderregering er åbenbart store. I hvert fald blev arbejderpartiets sejr modtaget med begejstring af de politiske grupper i Syd-Arabien.

Den britiske regerings vanskeligheder i dette område er særlig store,

fordi situationen er blevet håbløst forkludret dels af tidligere regeringer dels af de stedlige britiske myndigheder. Kravene til en løsning er også ekstraordinære, fordi den skal tilfredsstille ikke blot befolkningen i området, men til en vis grad også de omgivende arabiske stater. Vi kommer altså utvivlsomt til at høre mere om den sydarabiske hårknude, som nok vil komme til at give Harold Wilson og hans kolleger grå hår i hovedet.

Situationen er i korthed den, at der i oktober indvalgtes 16 medlemmer til en lovgivende forsamling i Aden. 70 pct. af vælgerne havde stemt, hvilket foranledigede den britiske højkommission til at betegne valgresultatet som »et slag i ansigtet på Sanaa og Cairo«. (Hermed hentydede man til, at det revolutionære styre i Sanaa i Yemen og Cairo radio havde truet både kandidater og vælgere med død og fordærv, hvis de deltog i valget). Valget var imidlertid vitterligt en 1. klasses farce, for kun 8000 af Adens 250.000 indbyggere havde kunnet stemme, ligesom der ikke havde været holdt valgmøder på grund af undtagelsestilstanden i området. Områdets største parti, People's Socialist Party, havde boykottet valget, og da man havde fået talt stemmerne op, viste det sig, at det største antal stemmer var faldet på Khalifa Abdallah Khalifa, som befandt sig i en fængselscelle efter at han i december var blevet sigtet for at kaste en bombe mod den britiske højkommissær. Abdallah Khalifa er siden blevet løsladt. Under disse omstændigheder vil det næppe kunne foregives, at der hersker demokratiske tilstande i Aden. Valget har med andre ord kun øget de britiske myndigheders vanskeligheder, medens det i virkeligheden skulle have bidraget til en løsning af problemerne.

Den nye Aden-regering, der udgik af valgene, forventes nu at skulle forhandle med den britiske regering i London om områdets fremtidige status. Udgangspunktet for forhandlingerne er selvstændighed senest i 1968 og bevarelse af den britiske flådebase i Aden.

Konflikten mellem egne interesser og lokal nationalisme har man derimod kunnet undgå på den smukkeste måde i Rhodesia, hvor striden jo står mellem et europæisk mindretal på den ene side og den britiske regering og landets afrikanske flertal på den anden. Wilsons regering har her blot fortsat de konservatives politik, som også klart gik ind for, at Rhodesia kun kunne opnå sin uafhængighed, hvis afrikanernes politiske interesser blev tilgodeset i forfatningen.

Det er i den forbindelse bemærkelsesværdigt, at Harold Wilson rådførte sig med sir Alec Douglas-Home inden han i slutningen af oktober afsendte sin advarsel til Ian Smiths regering i Rhodesia. Dette var en praksis, de konservative ikke havde benyttet sig af, medens de var ved magten, men som nu kunne styrke Wilsons position, hvis katastrofen i Rhodesia skulle ske.

Wilson og hans folk er som sagt skredet til værket med en iver og energi, så man skulle tro, at de havde vundet en overvældende valgsejr og ikke sad

med et flertal på sølle fire mandater i underhuset. Alene det, at skulle mobilisere flertallet ved afstemningerne i huset vil blive lidt af et problem.

Men et langt større problem bliver arbejderpartiets politik på længere sigt. I den forbindelse må Wilson afgøre, om han kan vinde eller tabe ved at udskrive nyvalg så snart som muligt, og senest i efteråret 1965. I 1951 sad arbejderpartiet med et flertal på 8 mandater, altså dobbelt så mange som i dag, men lod alligevel vælgerafgørelsen efterprøve ved et nyvalg.

Der er flere grunde til, at Wilson må tage dette spørgsmål op meget snart. Hvis han besluttede sig til at blive siddende, uden at udskrive nyvalg, ville han antagelig få støtte fra de konservative. Et nyvalg i 1965 ville formentlig ikke ændre resultatet. De konservatives taktik vil derfor gå ud på ikke at genere arbejderpartiet alt for voldsomt i underhuset ud fra den betragtning, at arbejderpartiet må have mindst 2–3 år til at blamere sig i vælgernes øjne.

På den anden side går Wilson utvivlsomt ud fra, at han behøver mindst 2–3 år inden han kan fremvise resultaterne af sin økonomiske politik. Inden for et sådant tidsrum vil han imidlertid få vanskeligt ved fortsat at udskyde spørgsmålet om stålindustriens nationalisering. Venstrefløjen inden for partiet ville presse på og forlange en afgørelse.

Stålindustrien er imidlertid det eneste, der vil kunne forene de liberale og de konservative i en enig front mod arbejderpartiet. Ved at gå til valg igen snart vil Wilson slippe for at stå over for denne ubehagelige mulighed.

Alt taget i betragtning skal det nok vise sig, at Wilson og hans kolleger allerede nu overvejer den nye valgdato, selv om de tilsyneladende har sat sig tungt på taburetterne. I tilfælde af et snarligt valg ville Wilson kunne undgå vrøvl med sin venstrefløj, mens højrefløjens frierier til de liberale ikke ville kunne nå at få virkninger. Ved et nyvalg ville Wilson kunne forlange et flertal, der var stort nok til, at han på effektiv måde kunne rydde op efter de konservatives økonomiske bo. Valget i oktober skal derfor nok vise sig blot at være et springbræt for nye fremstød for det britiske arbejderparti.

TRÆK
AF DEN POLITISKE UDVIKLING I INDIEN

K. JANAKI

»Efter Nehru, hvad så?« var i en årrække et centralt spørgsmål for alle, der interesserede sig for Indiens politiske forhold, og i spørgsmålet lå for nogen en vis frygt for, at demokratiet og den politiske stabilitet ikke kunne opretholdes uden Nehru. Med Nehrus død i april 1964 blev spørgsmålet pludselig aktualiseret.

Nehru var på en gang en demokrat og en diktator, men en diktator af en ganske særegen karakter, idet hans magtbeføjelse regelmæssigt blev bekræftet af den indiske befolkning gennem valg, der i alt væsentligt må karakteriseres som frie og uafhængige. Hans enestående evne til at bevare sin magtposition var et resultat af mange faktorer, ikke mindst hans evne til at skabe politiske kompromisser. Til tider kunne det se ud, som om han holdt fast på personer eller kæmpede for principper med en beslutsom stædighed, men han havde en »fin næse« for, når og hvor han skulle give efter. For så vidt angik kendskab til verden uden for Indien, stod han langt over alle de andre indiske politikere. Det var også af stor betydning, at han som Gandhis selvfølgelige arvtager blev mødt med respekt og hengivenhed i de brede befolkningsmasser. En respekt og hengivenhed af mere religiøs end politisk karakter, hvad der i sig selv var et paradoks, for Nehru var personlig irreligiøs. Som en yderligere faktor, der var med til at befæste Nehrus magtposition, kan nævnes, at han, selv for de grupper, der var skuffede over hans ledelse af landet og utilfredse med den økonomiske udvikling, stod som en garanti for stabilitet. Endelig har det forhold, at Nehru i spørgsmålet centralregering contra provinser bestandig lagde afgørende vægt på helhedshensynet, skaffet ham støtte fra minoritetsgrupperne.

I 17 år var Nehru sit lands ubetingede hersker; parlamentet og befolkningen fulgte ham i alle væsentlige spørgsmål. Selv i de kritiske dage under krigen med Kina i 1962–63 var regeringens modstandere lidet tilbøjelige til at skyde skylden på Nehru personlig. I stedet kastede man sig over daværende forsvarsminister Krishna Menon. Det var også i Kinakrigens kølvand, at Nehru fik lejlighed til at vise sine enestående taktisk-politiske ev-

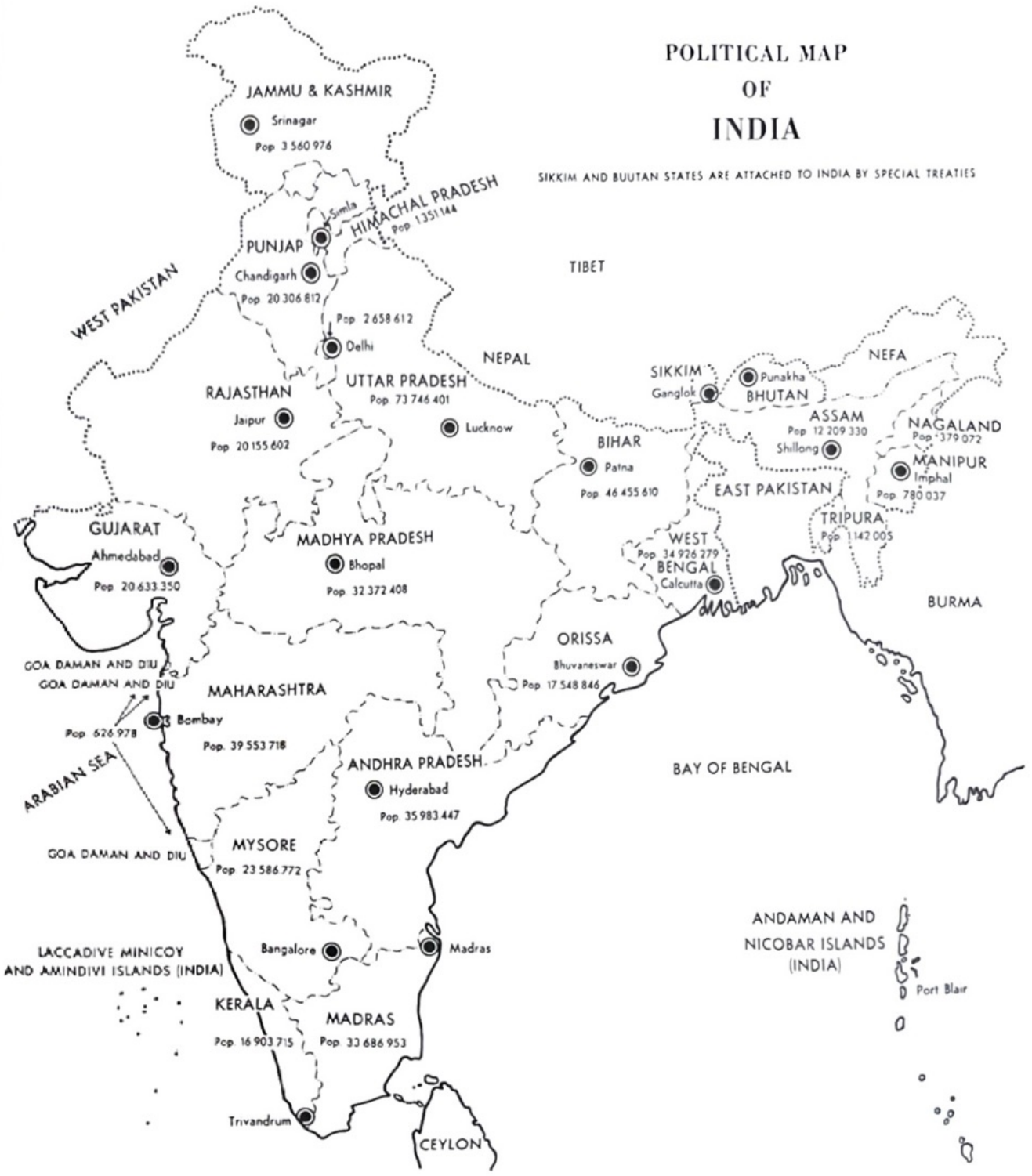
ner. Kort efter Menons afgang måtte en anden fremtrædende politiker på venstrefløjen, industriminister Malaviya, gå af på grund af korruptionsbeskyldninger, og det så ud som om højrefløjen, repræsenteret bl. a. ved finansminister Desai, havde vundet betydeligt terræn. Desai blev endog omtalt som Nehrus sandsynlige efterfølger. Men så blev der fremsat en plan gående ud på, at en række fremtrædende politikere skulle trække sig ud af regeringen for at hellige sig arbejdet med at styrke Kongrespartiet ude i befolkningen. Planen kom ikke fra Nehru, men var utvivlsomt inspireret af ham, og den blev mødt med så stor sympati i Kongrespartiets ledelse, at han med fuld tilslutning fra denne kunne afskedige ministre på højrefløjen, og dermed genoprette balancen i regeringen. Blandt de ministre, der trak sig ud af regeringen, var også Nehrus nære medarbejder Lal Bahadur Shastri. Shastris tilbagetræden blev dog kun af kort varighed. Da Nehru blev syg i januar 1964 vendte Shastri tilbage som minister, og få dage efter Nehrus død blev Shastri valgt til hans efterfølger.

Valget af Shastri til Nehrus efterfølger gik i det ydre gnidningsløst, og frygten for, at den politiske stabilitet ville forsvinde med Nehru var altså på dette punkt ubegrundet. Men dette er kun et mindre og måske uvæsentligt punkt. Vi ved endnu ikke om demokratiet i Indien er livskraftigt. Er det overhovedet muligt på baggrund af de store forskelle i sprog, kultur, religion, ideologi og velstand at bevare Nehrus politisk stabile, demokratiske enhedsstat?

De problemer, Nehrus arvtagere står overfor er formidable. Befolkningstilvæksten umuliggør alle bestræbelser på at hæve levestandarden, bedre uddannelse og politisk vågenhed skaber krav om materielle forbedringer, nedbrydningen af de traditionelle skranker fører til social spænding, det administrative apparat bærer fortsat præg af at være opbygget med henblik på at tjene kolonimagten og ikke befolkningen, og man kan være i tvivl, om det kan løse den moderne velfærdsstats opgaver.

Ifølge befolkningstællingen i 1961 levede der godt 439 millioner personer i Indien. I det foregående tiår var der en tilvækst på 21,5 pct., hvilket svarer til en gennemsnitlig årlig tilvækst på 2,0 pct. Godt 80 pct. af befolkningen lever i landsbyer og ernærer sig ved landbrug. Produktiviteten i landbruget er meget lav og der er en betydelig skjult arbejdsløshed. Det dyrkede areal er ca. 0,5 ha pr. person. Den gennemsnitlige brugsstørrelse er på ca. 4 ha og omkring 40 pct. af brugene er under 1/2 ha.

Indiens samlede areal udgør ca. 400 millioner ha, hvoraf knap halvdelen er dyrket, og af det dyrkede areal anvendes kunstig vanding på ca. en femtedel. Den tredie femårsplan, der afsluttes i 1966 regner med en væsentlig forøgelse af det dyrkede areal under kunstig vanding, men det store antal små brug og administrative vanskeligheder kan gøre det vanskeligt at nå det ønskede mål. Dette betyder også, at planen om en forøgelse af land-

POLITICAL MAP
OF
INDIA
SIKKIM AND BUUTAN STATES ARE ATTACHED TO INDIA BY SPECIAL TREATIES
JAMMU & KASHMIR
Srinagar
Pop 3 560 976
HIMACHAL PRADESH
Simla
Pop 1 351 144
PUNJAP
Chandigarh
Pop 20 306 812
WEST PAKISTAN
Pop 2 658 612
Delhi
TIBET
NEPAL
SIKKIM
Ganglok
Punakha
BHUTAN
NEFA
RAJASTHAN
Jaipur
Pop 20 155 602
UTTAR PRADESH
Pop 73 746 401
Lucknow
ASSAM
Pop 12 209 330
Shillong
NAGALAND
Pop 379 072
BIHAR
Patna
Pop 46 455 610
MANIPUR
Imphal
Pop 780 037
EAST PAKISTAN
TRIPURA
Pop 1 142 005
GUJARAT
Ahmedabad
Pop 20 633 350
MADHYA PRADESH
Bhopal
Pop 32 372 408
WEST
BENGAL
Pop 34 926 279
Calcutta
BURMA
ORISSA
Bhuvaneswar
Pop 17 548 846
GOA DAMAN AND DIU
GOA DAMAN AND DIU
Pop 626 978
MAHARASHTRA
Bombay
Pop 39 553 718
ARABIAN SEA
ANDHRA PRADESH
Hyderabad
Pop 35 983 447
BAY OF BENGAL
GOA DAMAN AND DIU
MYSORE
Pop 23 586 772
ANDAMAN AND
NICOBAR ISLANDS
(INDIA)
Port Blair
LACCADIVE MINICOY
AND AMINDIVI ISLANDS (INDIA)
Bangalore
Madras
KERALA
Pop 16 903 715
MADRAS
Pop 33 686 953
Trivandrum
CEYLON

brugsproduktionen med 50 pct. i forhold til rekordproduktionen i 1958–59 formentlig heller ikke realiseres. Denne målsætning er også meget optimistisk, når man tager i betragtning, at landbrugsproduktionen »kun« steg med 28 pct. i tiåret 1950–59. Selv om femårsplanens produktionstal kunne realiseres, er produktionsstigningen ikke stor nok til at gøre Indien selvforsynende på fødevarer. Befolkningstilvæksten er for kraftig.

Det indiske landbrugs primitive stade kommer bl. a. til udtryk i det lave forbrug af kunstgødning, der er ca. 10 kg pr. ha årligt. Med en større anvendelse af kunstgødning kunne der ske en væsentlig stigning i det årlige arealudbytte, der i øjeblikket ligger på 900 kg ris og 750 kg hvede pr. ha, for blot at nævne de to vigtigste afgrøder. Sådanne gennemsnitstal dækker dog over store forskelle fra egn til egn.

Indiens produktion af brødkorn

Mill. tons	1950–51	1960–61
Ris	20	34
Hvede	6	11
Andet brødkorn	16	22
I alt brødkorn	52	67

De indiske femårsplaner har lagt stor vægt på en hurtig industrialisering, og der er også sket betydelige fremskridt på en række felter, men som hovedregel har man ikke været i stand til at gennemføre planerne fuldt ud, hvilket også har ført til kritik af regeringen. En af de vigtigste årsager til det mindre tilfredsstillende industrialiseringstempo er mangel på teknikere og administratorer. I tiåret 1950–1959 steg industriproduktionen med omkring en trediedel, hvilket svarer nogenlunde til væksten i landbrugsproduktionen, og stigningen i nationalproduktet i denne periode blev da også på omkring 30 pct. Dette er et i forhold til de fleste andre lande i Asien beskedent vækstempo, men sammenligninger af denne art bør tages med alt muligt forbehold.

Indkomstfordelingen synes ikke at have ændret sig væsentligt i den samme periode. Omkring en fjerdedel af den samlede indkomst tilfalder de 10 pct. af familierne, der har de højeste indkomster, medens omvendt de 20 pct., der ligger nederst i indkomstrækken, kun har ca. 8 pct. af den samlede indkomst.

Som for andre udviklingslande er Indiens betalingsbalance præget af et strukturelt underskud. Under den første femårsplan (1951–55) udgjorde underskuddet godt 650 millioner dollars, hvoraf 250 millioner dollars blev finansieret ved træk på egne reserver og resten, ca. 400 millioner dollars, blev finansieret ved udenlandske lån og gaver. Under den anden

femårsplan (1956–60) blev underskuddet 4300 millioner dollars, hvoraf knap 1300 blev finansieret ved nedgang i reserverne, der dermed var nået ned på det legale minimum, og over 3000 millioner dollars som lån og gave fra udlandet. I den indeværende femårsperiode regnes med et nettovalutaunderskud på mellem 5000 og 6000 millioner dollars.

Disse tal for kapitaltilførsel fra udlandet i de tre femårsperioder bør ses i sammenhæng med de samlede investeringer – offentlige som private – i samme tidsrum på henholdsvis 7000, 14000 og 22000 millioner dollars. Det ses heraf, at langt den overvejende del af de indiske investeringer og herunder industrialiseringen finansieres af den indiske befolkning selv. Dette sker til en vis grad gennem skatter, men det er navnlig den fortsatte inflation, som bidrager til at holde forbruget nede og dermed frigør reale resourcer til investering. Prisen herfor har været betydelig uro blandt lønmodtagerne.

Blandt de mange faktorer, der er medvirkende til at splitte Indien, er de betydelige religiøse mindretal. Hinduerne udgør naturligvis den overvejende del af befolkningen i alle enkeltstaterne, men der er store muhammedanske, sikhiske og buddhistiske mindretal. I Uttar Pradesh er der således 11 millioner muhammedanere mod 62 millioner hinduer, og i Vest Bengal er forholdet 7 til 28. I Punjab er der 7 millioner sikher mod 13 millioner hinduer. I Maharashtra er der 3 millioner buddhister og 3 millioner muhammedanere mod 32 millioner hinduer. Hertil kommer et meget stort antal af andre religiøse afskygninger. I ingen af enkeltstaterne kan disse dog hver for sig nå op på milliontal.

Sprogproblemet er endnu større end de religiøse mindretals problem. Som et eksempel herpå kan nævnes, at betydende kræfter i staten Madras, hvis indbyggertal er på ca. 35 millioner, ønsker at trække staten ud af unionen, hvis hindi gøres til unionens eneste officielle sprog, således som det er fastsat i forfatningen. Regeringen har derfor også afholdt sig fra at fremskynde overgangen fra engelsk til hindi. Som illustration til sprogsplittelsen er neden for vist antallet af personer i de største sproggrupper som opgjort ved tællingen i 1951.

	Mill. personer
Hindi, Urdu, Hindustani og Purjabi	150
Telugu	33
Marathi	27
Tamil	26
Bengali	25
Gujarati	16
Kannada	14
Malayalam	13
Oriya	13

Allerede i Nehrus sidste år var den indiske regering blevet bekymret over den styrke, hvormed de unionsopløsende kræfter viste sig, og kongrespartiet nedsatte et særligt nationalt integrationsudvalg. Stridigheder, der kunne true den nationale enhed, blev dog hovedsageligt bilagt ved Nehrus personlige indgriben ved en skønsom blanding af afstraffelse og belønning uddelt af det ubestemmelige væsen, der i Indien går under navnet Kongrespartiets Overkommando.

Overkommandoen, der var sammensat af indflydelsesrige medlemmer af partiet, mange af dem også medlemmer af unionens regering, havde naturligvis Nehru i toppen, og han blev i den sidste tid hjulpet af sin datter Indira Gandhi og Lal Bahadur Shastri. Det var sædvane, når en bestemt stats problemer var på tale, da at lade en eller flere talsmænd fra denne stat, som var acceptable for overkommandoen og især for Nehru, deltage i forhandlingerne. Hvad enten det skyldtes overvægten af medlemmer af unionens regering i dette skyggedirektorat, eller det uomstødelige i Nehrus beslutninger i disse sager, eller blot synet af alle de genstridige gruppeledere fra staterne, der ilede til New Delhi, når kriser truede, er udtrykket Kongrespartiets Overkommando i folks bevidsthed blevet identificeret med New Delhi og endda med unionens regering. Således er centralregeringens prestige bevidst eller ubevidst blevet en afstiver for partimoralen, især i staterne, hvilket i nogen grad er en demokratisk abnormitet. Men fortsat brug af en central støttepille til hjælp for staternes partikredse vil i hvert fald være udtryk for enhed og stabilitet i selve centrum. Svaghed eller usikkerhed i centrum ville under disse forhold skabe en ond cirkel af stigende spænding på regionalt plan, og dette ville på sin side yderligere forstærke usikkerheden i centrum.

Det er endnu for tidligt at spå, om den ny premierminister Shastri vil være i stand til at bremse disse tendenser. Han er kendt som en selvudslettende moderat mand med tilstrækkelig politisk klogskab til at undgå rampelyset og den deraf følgende misundelses uvilje. Kun fremtiden kan vise, om hans stilfærdige, fordringsløse facon blot skyldes en farveløs personlighed, eller om den dækker over en dyb politisk skarpsindighed, der er så smertelig nødvendig for kongrespartiets bevarelse, for slet ikke at tale om nationens endnu større problemer, som han kommer til at tage sig af øjeblikkeligt.

Det politiske liv i Indien er siden uafhængigheden karakteriseret af samspillet mellem to temmelig forskellige grundlæggende adfærdsmønstre, der eksisterer side om side. På den ene side har en yderliggående individualisme, som afviser personlig og ideologisk tilpasning, ført til opdeling og nydannelse af politiske partier og grupper i landet. Samtidig har der også været bevidste bestræbelser fra inaktive eller opportunistiske elementers side på at hægte sig fast på eller strømme til et parti, der allerede er for-

skanset i magt, uden hensyn til politisk overbevisning. Medlemskab af kongrespartiet er det bedste middel til at opnå indflydelse og politisk embede eller biindtægter, og så forskellige elementer som kapitalister, socialister og »blandede økonomer« (som støtter en blanding af privat initiativ og statskontrol med livsvigtige dele af økonomien), pensionerede embedsmænd, der er så godt som uden særlig politisk overbevisning, »Gandhi-økonomer« med agrariske idealer, der bygger på Indiens landsbysamfund, og ultramoderne eksponenter for industriel og bymæssigt udvikling, krigshetzere og pacifister, neutralister og ensrettede, alle har fundet ly under kongrespartiets store og uformelige paraply.

Ligesom den altfavnende rummelige hindu-religion, som endog tillader ateisme i sin filosofiske fold, har den indiske nationalkongres forsøgt at tiltrække mænd og ideer af enhver form og karakter for på den måde at forevige sin nationale karakter. Efter at have nået sit oprindelige mål, uafhængighed, har den i alle disse år med lys og lygte søgt efter et vedtaget politisk mål, der kunne passe den sammenhobning af forskelligartede elementer, som den er blevet til. Gandhi, nationens fader, siges at have tilrådet kongrespartiets opløsning som national organisation ved uafhængighedens opnåelse. Det skete ikke, og partiet fortsatte mere som et dynasti af delvis arvelige rettigheder og privilegier, hvor »politiske lidelser« (i betydningen fængsling eller andre former for ofre under uafhængighedsbevægelsen) erstattede det blå blod, end som et politisk parti af ligesindede individer. Det bedste, der kom ud af denne beslutning, er den relative politiske stabilitet, landet som helhed har nydt siden uafhængigheden. På den anden side er den nuværende tilstand med utilstrækkelig politisk udkrystallisering i flere demokratisk levedygtige partier og kongrespartiets fortsættelse ved magten – kongrespartiet, som ikke er meget andet end en amorf samling af forskelligartede politiske skikkelser, hvoraf mange holder fast ved kongrespartiet og ved magten på bekostning af politisk overbevisning – med den deraf følgende skuffelse og afstandtagen fra politik blandt mindre opportunistiske elementer i samfundet nogle af de mindre misundelsesværdige resultater af denne beslutning.

Kongrespartier har på en måde ved selv at tilrive sig den monopolistiske rolle som de moderates talsmand og ved at eliminere eller svække konkurrerende grupper eller partier, som på tværs af klasse, kaste, religion og sprogbarrierer kunne have opsuget de moderate elementer i samfundet, der var skuffede over kongrespartiet, banet vejen for en polarisering af kræfterne i højre og venstre. Meget betegnende er den største enkelte gruppe i det indiske parlaments underhus næst efter kongrespartiet det kommunistisk parti (med 33 medlemmer) og det næststørste Swatantra-partiet (26 medlemmer). Swatantra-partiet har forbindelse med højreorienterede kræfter på landet og tæller et betydeligt antal rige efterkommere af de kongelige

familier, der engang herskede over de mange prinsedømmer i Indien. Da det i det store og hele går ind for privat initiativ og ophævelse af regeringskontrol over økonomien proklamerer Swatantra-partiet ligesom kongrespartiet ustandseligt en national frem for en partibestemt anskuelse og appellerer utrætteligt til alle dele af befolkningen og især til de fattige masser med løfter om rimelige priser og lettelse af de økonomiske byrder.

Kongrespartiet er ikke uvidende om betydningen af angrebene fra højre og venstre. Den ovenfor omtalte plan, der gik ud på at trække gamle ledere tilbage fra regeringen til fordel for partiarbejde, er en af forholdsreglerne til imødegåelse af beskyldninger for politisk korruption, magtstræb og tuskhandel om indflydelse blandt partimedlemmer og til i almindelighed at rense partiets rækker. I det lange løb vil kongrespartiets skæbne som en stabil politisk organisation inden for en demokratisk ramme imidlertid afhænge ikke af dets fortsatte bestående som en bred national gruppe, der gør krav på alene at have retten til at lede nationen, men på dets evne og vilje til at skille sig af med sin altfavnende og dynastiske livsanskuelse og omdanne sig til en organisation, der har et politisk partis sande egenskaber og skarpt afgrænsede mål. Dette kan måske få det til at tynde ud i dets rækker og hjælpe til, at andre partier vokser eller nye opstår. Men det er i det lange løb den eneste vej til at overleve for partiet som demokratisk organ.

Hvis dette sker og standser yderliggående polarisering af politiske kræfter i landet enten ved at forsone en overvejende del af befolkningen med et magtmonopol for kongrespartiet som førhen, hvilket er temmelig usandsynligt men ikke umuligt, eller ved skabelsen af en mere effektiv demokratisk konkurrent til kongrespartiet, betinget af en rimelig fremgang i den økonomiske udvikling, kan demokratiets sædekorn måske endnu slå rod og blomstre. Hvis ikke, kunne for mange krigende politikere, for mange usmidige partier og for megen politisk usikkerhed eller voksende forarmelse eller flertallets skuffelse – det er lettere at styre det indiske folk end provokere det – give urostiftere eller yderliggående kræfter overtaget, eller nabostaternes eksempel kunne friste en endnu upolitisk hær til at træde til og udfylde tomrummet – en ikke alt for tillokkende udsigt.

FORTEGNELSE OVER LITTERATURANSKAFFELSER OMHANDLENDE MODERNE HISTORIE OG STATSKUNDSKAB

Udarbejdet af konsulent ved Det Kongelige Bibliotek
cand. mag. KNUD VOHN

FORKORTELSER:

AmL:	The American Library, American Embassy, København.
ArA:	Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, København.
ArS:	Arbejds- og Socialministeriets Bibliotek, København.
Fo:	Folketingets Bibliotek.
KB:	Det kongelige Bibliotek, København.
KG:	Det Kongelige Garnisons Bibliotek, København.
MaB:	Marinens Bibliotek, København.
Udm:	Udenrigsministeriets Bibliotek, København.
UB[1]:	Universitetsbibliotekets 1. afdeling, København.
UnSa:	Institut for Samtidshistorie og Statskundskab, København.
Å:	Statsbiblioteket, Århus.
AU:	Århus universitet, Århus.

1. BIBLIOGRAFI

Alexander-Frutschi, Marian Crites (ed.), Human Resources and Economic Growth. An Annotated Bibliography. Menlo Park 1963.

Batchelor, James H., Operations Research. An Annotated Bibliography. Saint Louis, Mo., 1962. 628 s.

Bibliography of Social Science Periodicals and Monograph Series: Rumania, 1947–1960. By Foreign Manpoyer Research Office of the Census. (Foreign Social Science Bibliographies Series. P-92, no. 1). Washington 1961, 27 s. KB & Å.

Communist China: Ruthless Enemy or Paper Tiger? A Bibliographic Survey. Headquarters. Department of the Army. Washington 1962. 137 s. KG.

Duignan, Peter, United States and Canadian Publications on Africa in 1962. (Hoover Institution Bibliographical Series, 15). Stanford 1964.

Faucher, Maurice, Bibliographie européenne. 3 vols. Paris 1964.

Glazier, Kenneth M., Africa South of the Sahara. A Select and Annotated Bibliography, 1958–1963. (Hoover Institution Bibliographical Series: 16). Stanford 1964.

Heinz, Grete & *Agnes F. Peterson,* NSDAP Hauptarchiv. (Guide to the Hoover Institution Microfilm Collection). (Hoover Institution Bibliographical Series, 17). Stanford 1964.

Horecky, Paul L. (ed.), Basic Russian Publications. An Annotated Bibliography on Russia and the Soviet Union. Chicago 1962. 313 s. KB & Å.

Hoselitz, Bert F. (ed.), A Reader's Guide to the Social Sciences. Glencoe, Ill., 1963.

Johnson, A. F. (comp.), A Bibliography of Ghana. London 1964.

Kennedy, Raymond, Bibliography of Indonesian Peoples and Cultures. Rev. ed. by Thomas W. Maretzki. Southeast Asia Studies. (Behavior Science Bibliographies). New Haven 1962.

Lauerhass, Ludwig, jr. (comp), Communism in Latin America: A Bibliography The Post-War Years (1945–1960). Los Angeles 1962. X+78 s.

NATO, Bibliography. Paris 1964.

Sakamaki, Shunzo, Ryukyu: A Bibliographical Guide to Okinawan Studies. Honolulu 1963.

Schrifttum über Deutschland 1918–1963. Ausgewählte Bibliographie zur Politik und Zeitgeschichte. Bearbeitet v. Forschungsinstitut der Deutschen Gesellschaft f. Auswärtige Politik f. Inter Nationes Bonn. Wiesbaden 1964. 292 s.

Zelinsky, Wilbur, A Bibliographic Guide to Population Geography. Chicago 1962.

2. STATS- OG SAMFUNDSKUNDSKAB

Albert, Hans (hrsg.), Theorie und Realität. Die Einheit der Gesellschaftswissenschaften. (Studien in den Grenzbereichen der Wirtschafts- u. Sozialwissenschaften, 2). Tübingen 1964.

Argyris, Chris, Integrating the Individual and Organization. New York 1964.

Arrow, J. Kenneth, Social Choice and Individual Values. (Cowles Foundation for Research in Economics at Yale Univ. Monograph, 12). New York 1963.

Axelrod, J. and *D. N. Bigelow,* Resources for Language and Area Studies: a Report on an Inventory of the Language and Area Centers Supported by the National Defense Education Act of 1958. Washington 1962. 96 s.

Barion, Jakob, Hegel und die marxistische Staatslehre. Bonn 1963.

Baron, Samuel H., Plekhanov, the Father of Russian Marxism. Stanford 1963.

Beckerath, Erwin von, Systeme und Methoden in den Wirtschafts- und Sozialwissenschaften. Erwin von Beckerath zum 75. Geburtstag, hrsg. v. Norbert Kloten, Wilhelm Krelle et al. Tübingen 1964.

Bell, D. A., Intelligent Machines; An Introduction to Cybernetics. New York 1962.

Berelson, Bernard et. al., The Social Studies and the Social Science. New York 1962. 303 s.

Bierstedt, Robert, P. A. Samuelson & Eugene Meehan, Modern Social Science Survey. New York 1964.

Blau, Peter M., The Dynamics of Bureaucracy. Chicago ²1963.

Born, M., Physics and Politics. New York 1962. 86 s.

Bottomore, T. B., Elites and Society. London 1964.

Bowen, William G., Economic Aspects of Education. Three Essays. Princeton, N. J., 1964.

Brookes, Edgar H., Power, Law, Right and Love. A Study in Political Values. London 1963.

Brooks, J., The One and the Many: The Individual in the Modern World. New York 1962. 331 s.

Brown, Frieda S., Religious and Political Conservatism in the Essays of Montaigne. (Travaux d'humanisme et renaissance, 59). Genève 1963.

Brown, Harrison, The Challenge of Man's Future. New York 1964.

Butterfield, H., The Statecraft of Machiavelli. New York 1962. 126 s.

Clews, John C., Communist Propaganda Techniques. London 1964. 326 s.

David, Réné, Les grands systémes de droit contemporains (Les systémes de droit contemporaine, 6). Paris 1964.

Dragnich, Alex N., Major European Governments. Homewood, Ill., 1963. 465 s.

Durkheim, Emile, Emile Durkheim. Selec. and intr. by George Simpson. New York 1963.

Dynes, Russell R., Alfred C. Clarke & Simon Disitz, Social Problems. Dissensus and Deviation in an Industrial Society. New York 1964.

Firth, Raymond, Essays on Social Organization and Values. (London School of Economics. Monographs on Social Anthropology, no. 28). London 1964.

Francotte, Henri, La polis greque. Roma 1964.

Frankel, Charles, The Democratic Prospect. New York & Evanston, u, å 222 s.

Franz, Günther (hrsg.), Staatsverfassungen. 2. Aufl. München 1964.

Gouldner, Alvin W. et al., Modern Sociology. New York 1963.

Guetzkow, Harold (ed.), Simulation in Social Science. Readings. Englewood Cliffs, N. J., 1962.

Hamburger, Jeseph, James Mill and the Art of Revolution. (Yale Studies in Political Science, 8). London 1963.

Hammond, K. R. & J. E. Householder, Introduction to the Statistical Method; Foundations and Use in the Behavioral Science. New York 1962. 412 s.

Havelock, Eric A., Preface to Plato. Oxford 1963. 328 s. KB & Å.

Henkel, Heinrich, Einführung in die Rechts-philosophie. München 1964.

Hook, S., World Communism. Princeton 1962. 255 s.

Jöhr, Walter Adolf, Der Fortschrittsglaube und die Idee der Rückkehr in den Sozialwissenschaften. (Recht und Staat in Geschichte und Gegenwart, 279). Tübingen 1964.

Jungk, Robert & Hans Josef Mundt (hrsg.) Der Griff nach der Zukunft. Planen und Freiheit. Modelle für eine neue Welt. München 1964. 524 s.

Kahn, Robert L. & Elise Boulbing (eds.), Power and Conflict in Organization. New Jersey 1964.

Kelsen, Hans, Aufsätze zur Ideologiekritik. (Soziologische Texte, Band 16). Berlin 1964.

Kemeny, John G. & Laurie Snell, Mathematical Models in the Social Sciences. New York 1962.

Kemp, J., Reason, Action and Morality. London 1964.

Kenworthy, L. S., Guide to Social Studies Teaching. Belmont, Calif., 1962. 393 s.

Lane, Robert E. & David O. Sears, Public Opinion. Englewood Cliffs, N. J., 1964. VIII + 120 s.

Laszlo, Ervin, Individualism, Collectivism and Political Power. A Relational Analysis of Ideological Conflict. The Hague 1963. 172 s.

Leavitt, Harold, The Social Science of Organizations. Four Perspectives. Englewood Cliffs, N. J., 1963.

McEwen, William P., The Problem of Social-Scientific Knowledge Totowa, N. J., 1963.

McGuire, Joseph W., Business and Society. New York 1963. VII + 312 s.

Mair, L., Primitive Government. Baltimore 1962.

Marcuse, Herbert, Die Gesellschaftslehre des sowjetischen Marxismus. (Soziologische Texte, 22). Berlin 1964.

Mills, C. Wright, Power, Politics and People. The Collected Essays of C. Wright Mills, ed. by Irving Louis Horowitz. New York 1963.

Mühlmann, Wilhelm, Rassen, Ethnien, Kulturen. (Soziologische Texte, 24). Berlin 1964.

Murdock, George Peter, Explorations in Cultural Anthropology. (In Honor of George Peter Murdock). Ed. by Ward H. Goodenough. New Pork 1964.

Naert, Émilienne, La Pensée Politique de Leibniz. Paris 1964.

Oliver, R. T, Culture and Communication. The Problem of Penetrating National and Cultural Boundaries. Springfield, Ill., 1962. 165 s.

Parsons, Talcott, Social Structure and Personality. New York 1964.

Pennock, J. Roland & David G. Smith, Political Science. An Introduction. New York 1964. X + 707 s. KB & UnSa.

Perroux, François, Industrie et création collective. T. I: Saint-Simonisme du XXe siécle et création collective. Paris 1964.

Piettre, André, Marx et marxisme. Paris 1962. 292 s. Å.

Rothacker, Erich, Philosophische Anthropologie. Bonn 1964.

Service, Elman R., Primitive Social Organization. New York 1964.

Shubik, Martin (ed.), Game Theory and Related Approaches to Social Behavior Selections. New York 1964.

Sibley, Mulford Q. (ed.), The Quiet Battle. Writings on the theory and practice of non-violent resistance. New York 1963. 390 s.

Siebert, Fred S., Theodore Peterson, Eilbur Schramm, Four Theories of the Press. Urbana 1963. 153 s.

Silk, Leonard Solomon, The Research Revolution. Introd. by Wassily W. Leontief. New York (1963, c. 1960).

Stein, Maurice & Alhur Vidich (eds.), Sociology on Trial. New Jersey 1963.

Sturmthal, Adolf, Workers Councils. A Study of Workplace Organization on Both Sides of the Iron Curtain. Cambridge, Mass., 1964. X+217 s.

Sumner, William Graham, William Graham Sumner. An Essay of Commentary and Selections by Maurice R. Davie. New York 1963.

Sundbom, Ivar, Den ekonomiska liberalismen och vår tid. Stockholm 1964.

Ward, Lester Frank, Lester Frank Ward. Select. and Introd. by Israel Gerver. New York 1963.

Watanabe, Morimichi, The Political Ideas of Nicholas of Cusa with Special Reference to his De Concordantia Catholica. (Travaux d'humanisme et Renaissance, 58). Genève 1963.

Weber, Max, Max Weber. Selected and Intr. by S. H. Miller. New York 1963.

Weil, E. et al., La philosophie politique de Kant. (Annales de Philosophie politique, 4). Paris 1962. 188 s. Å.

White, Carl M., Sources of Information in the Social Sciences. A Guide to the Literature. New York 1964.

Wiener, P. P. and A. Noland, Ideas in Cultural Perspective. New Brunswick, N. J., 1962. 759 s.

Wrong, Dennis H., Population and Society. New York ²1962.

Zollschan, George K. & Walter Hirsch (eds.), Explorations in Social Change. London 1964.

3. FORVALTNING

Crozier, Michel, The Bureaucratic Phenomenon. Chicago 1964.

Klinger, Hans, Verwaltungsgerichtsordnung. Kommentar. Göttingen 1964.

The Management of the Public Service. (The Royal Commission on Government Organization, vol. 1). Ottawa 1963. 646 s.

Samuel, Viscount (ed.), Public Administration in Israel and Abroad. 1963. Jerusalem 1963.

Stahl, O. G., Public Personnel Administration. New York 1963. 531 s.

Supporting Services for Government. (The Royal Commission on Government Organization, vol. II/III). Ottawa 1963. 436 s. & 399 s.

Sweeney, Stephen B. & James C. Charlesworth (eds.), Achieving Excellence in Public Service. (American Academy of Political and Social Science. Monographs, 3). 1963.

4. INTERNATIONAL POLITIK

Claude, Inis L., Power and International Relations. New York 1964. 310 s.

Duroselle, Jean-Baptiste & Jean Meyriat, Communauté internationale face aux jeunes états. (Cahiers de la fondation nationale des sciences politique, 126). Paris 1964.

Fisher, R. (ed.), International Conflict and Behavioral Science: The Craigville Papers. New York 1964.

Friedmann, Wolfgang, The Changing Structure of International Law. London 1964.

Fulbright, J. W., Old Myths and New Realities and Other Commentaries. New York 1964. VIII+147 s.

Geisert, Harold L., The Control of World Population Growth. Washington 1963.

Guetzkow, H. et al., Simulation in International Relations: Developments for Research and Teaching. Englewood Cliffs, N. J., 1963. 241 s.

Haskins, Caryl P., The Scientific Revolution and World Politics. New York 1964. IX+115 s.

Hauser, Philip M. (ed.), The Population Dilemma. Englewood Cliffs, N. J., 1964.

Kennan, George F., On Dealing with the Communist World. New York 1964. XI+57 s.

Kitchen, James D. & *Richard C. Gripp* (eds.), Survival, Proceedings of the 20th Annual Institute on World Affairs. San Diego, Calif., 1963. 224 s.

Lerner, Max, The Age of Overkill. A Preface to World Politics. London 1964. 329 s.

Russett, Bruce M., Community and Contention: Britain and America in the Twentieth Century. Cambridge 1963.

Sauvy, Alfred, La population. Sa mesure, ses mouvements, ses lois. (Que sais-je? 148). Paris 1964.

Thistlethwaite, Frank, America and the Atlantic Community. New York 1963. VII+222 s. UB[1].

Uri, P., Dialogue des Continents. Paris 1963.

Wattrang, Hans, Det kalla kriget. Stockholm 1963. 170 s. UB[1].

4.1. *International organisation:*

Afifi, Mohamed El-Hadi, The Arabs and the United Nations. London 1964. XIII+202 s.

Rubinstein, Alvin Z., The Soviets in International Organizations. Changing Policy Toward Developing Countries, 1953–1963. Princeton, N. J., 1964. XX +380 s.

4.1.1. *Europæisk integration:*

Barach, Arnold B. & *Rudolf Modley,* The New Europe and Its Economic Future. New York 1964.

Campbell, Alan, Restrictive Trading Agreements in the Common Market. Textes – Commentaries. London 1964.

Camps, Miriam, Britain and the European Community 1955–1963. Princeton 1964.

Lamfalussy, A., The United Kingdom and the Six. An Essay on Economic Growth in Western Europe. London 1963. 147 s. KB & Å.

Liska, George, Europa Ascendant. The International Politics of Unification. Baltimore 1964. X+182 s.

Manzanarés, Henri, Le parlament européen. Paris 1964. 321 s.

Nystrom, J. Warren and *Peter Malof,* The Common Market. The European Community in Action. Princeton, N. J., 1962. 134 s. Å.

Polach, Jaroslav G., EURATOM – Its Background, Issues and Economic Implications. New York 1964.

Schuman, R., Pour l'Europe. Paris [2]1963.

4.2. *Krig og krigsførelse:*

Aron, R., Le grand débat. Paris 1963.

Beaufre, André, Introduction à la stratégie. Paris 1963.

Bramson, Leon & *G. W. Goethals,* War. Studies from Psychology, Sociology, Anthropology. New York 1964.

Brown, Neville, Strategic Mobility (Studies in International Security, 7). London 1963. 254 s. KG.

Duncker, J. Z., Eine neue Aera der Kriegführung? Finnischen Gedanken zum modernen Kriegsbild. Darmstadt 1963. 205 s. KG.

Eckstein, Harry (ed.), Internal War. Problems and Approaches. London 1964. X+339 s.

Geldard, Frank (ed.), Defence Psychology. New York 1962. VII+354 s.

Halperin, Morton H., Limited War in the Nuclear Age. New York 1963. 191 s.

Heilbrunn, Otto, Warfare in the Enemy's Rear. London 1963. 231 s. KG.

Kaufmann, William W., The McNamara Strategy. New York 1964. X+ 339 s.

Kingston-McCloughry, E. J., The Spee-

trum of Strategy. A study of Policy and Strategy in Modern War. London 1964. 223 s. KG.

Moulton, J. L., Defence in a Changing World. London 1964. 191 s.

Rosecrance, R. N. (ed.), The Dispersion of Nuclear Weapons. Strategy and Politics. New York 1964. XII+343 s.

Wünsche, W. et al., Über die grundlegende Verändrungen im Militärwesen. Berlin 1963. 302 s. KG.

4.3 *Fredsbevarelse:*

Burns, Arthur Lee & Nina Heathcote, Peace-keeping by U. N. Forces. London 1963. 245 s. KG.

Volle, Hermann & Claus Jürgen Duisberg, Probleme der Internationalen Abrüstung, 1945–1961. (Rüstungsbeschränkung und Sicherheit. 1, I–II). Berlin 1964. Bd. I: XLVI+296. Bd. II: XIX+688.

Wiltz, John Edward, In Search of Peace. Baton Rouge 1963. 277 s.

4.4 *Udviklingslandene:*

Basch, Antonin, Financing Economic Development. New York 1964.

Billerbeck, Klaus, Die Konsequenzen der Industrialisierung der Entwicklungsländer für die Industrieländer. Köln 1964.

British Research and Developing Countries. London 1963.

Calder, Ritchie, Two-Way Passage. A Study of the give-and-take of International Aid. London 1964. X+186 s.

Crozier, Brian, The Morning After. A Study of Independence. London 1963. 299 s.

Crozier, Brian, Neo-Colonialism. A Background Book. London 1964. 112 s.

Desroche, Henri, Coopération et développement. Mouvements coopératifs et stratégie du développement. Paris 1964.

Dölle, Hans, Internationalrechtliche Betrachtungen zur Dekolonisierung. (Recht und Staat in Geschichte und Gegenwart, 280/281). Tübingen 1964.

Enke, Stephen, Economics for Development. Englewood Cliffs, N. J., 1963. 616 s. KB & Å.

Hagen, Everett E., Planning Economic Development. Homewood, Ill., 1963.

Janowitz, Morris, The Military in the Political Development of New Nations. An Essay in Comparative Analyses. Chicago 1964. VII+134 s. KB & KG.

Le Page, R. B., The National Language Question. Linguistic Problems of Newly Independent States. London 1964. 81 s.

Mackenroth, Gerhard, Entwicklungstheorie und Entwicklungspolitik. Gerhard Mackenroth zum Gedächtnis von seines Freunden und Schülern. Hrsg. v. Erik Boettcher. (Die Einheit der Gesellschaftswissenschaften. Studien in den Grenzbereichen der Wirtschafts. und Sozialwissenschaften, 1). Tübingen 1964.

Papanicolauo, E. E., Coopération internationale et développement économique. Genève 1963.

Post-primary Education and Political and Economic Development. (Duke University Commonwealth-studies Center Publications, 20). Durham 1964.

Sieber, Eugen H., Entwicklungsländer und Entwicklungspolitik. Nürnberger Hochschulwoche 27–30 Nov. 1962. Im Auftrage d. Wirtschafts u. Sozialwissenschaftl. Fakultät d. Friedrich Alexander Univ. (Nürnberger Abh., 21). Berlin 1963.

Tinbergen, Jan, Grundlagen der Entwicklungsplanung. Hannover 1964.

5. MODERNE HISTORIE

Baldwin, Hanson W., World War I: An Outline History. New York 1962. IX+181 s.

Barnett, Correlli, The Swordbearers. Studies in Supreme Command in the First World War. London 1963. 387 s. KB & KG.

Baron, W. Salo, World Dimensions of Jewish History. (The Leo Baeck Memorial Lecture, 5). New York 1962.

Cahén, Fritz Max, Der Weg nach Versailles. Boppard 1964.

Carell, Paul, Unternehmen Barbarossa. Der Marsch nach Russland. Berlin 1963. 560 s. KG.

Falls, Cyril, Armageddon 1918. London 1964. 216 s. KG.

Hall, Douglas, Ideas and Illustration in Economic History. New York 1964. IX+165 s.

Higgins, Trumbull, Winston Churchill and the Dardanelles. London 1963. XIV+239 s.

Mordal, Jacques, Dieppe: The Dawn of Decision. London 1963. 285 s. KG.

Nolte, Ernst, Der Faschismus in seiner Epoche. München 1963.

Schwartz, Harry, Tsars, Mandarins and Commissars. A History of Chinese-Russian Relations. London 1964. 252 s.

Seton-Watson, Hugh, Nationalism and Communism. Essays, 1946–1963. London 1964. X+253 s.

Vidler, A. R., A Century of Social Catholicism, 1820–1920. London 1964.

Zeutner, Kurt, Illustrierte Geschichte des zweiten Weltkrieges. München 1963. 604 s. KG.

6. EUROPA

Handlin, Oscar, Jews in the Culture of Middle Europe. (The Leo Baeck Memorial Lecture, 7). New York 1964.

Lederer, Ivo J., Yugoslavia at the Paris Peace Conference. A Study in Frontier-making. New Haven 1963. XIV+351 s.

Matl, Josef, Europa und die Slaven. Wiesbaden 1964.

Shapiro, J. S., Movements of Social Dissent in Modern Europe. Princeton, N. J., 1962. 189 s.

Schöppe, Lothar, Konkordate seit 1800. (Dokumente, Band 35. Herausg. von der Forschungsstelle für Völkerrecht). Würzburg 1964.

Schroeder, Paul W., Metternich's Diplomacy at Its Zenith, 1820–1823. Austin 1962. 292 s.

Taylor, E., The Fall of the Dynasties. London 1963.

Wiewióra, Boleslaw, The Polish-German Frontier in the Light of International Law. Pref. b. Alfons Klafkowski. Poznan 1964.

6.1. *England, Skotland og Irland:*

Allen, A. J., The English Voter. London 1964.

Anderson, Niels, Our Industrial Urban Civilization. (Essays in Social Sciences, No. 1). London 1964.

Blondel, Jean, La société politique Britannique. (Cahiers de la fondation nationale des sciences politiques, 127). Paris 1964.

Bonham-Carter, Victor, Soldier True. The Life and Times of Field-Marshal Sir William Robertson, Bart. GCB, GCMG, KCVO, DSO, 1860–1933. London 1963. 417 s. KG.

Boulton, James T., The Language of Politics in the Age of Wilkes and Burke. London 1963. XIII+282 s.

Butler, D. E., The Electoral System in Britain since 1918. Oxford ²1963.

Clegg, H. A., Alan Fox & A. D. Thompson, A History of British Trade Unions since 1889. Vol. 1: 1889–1910. Oxford 1964. IX+514 s.

de Kadt, Emanuel J., British Defence Policy and Nuclear War. London 1964. 148 s.

Machin, G. I. T., The Catholic Question in English Politics, 1820–1830. Oxford 1964.

Mitchell, J. D. B., Constitutional Law. Edinb. 1964.

Noel, Gerard Eyre, Harold Wilson and the »New Britain«. London 1964. 199 s.

Northcott, Jim, Why Labour? (Penguin Books, S 224). Harmondsworth 1964. 192 s.

Raison, Timothy, Why Conservative? (Penguin Books, S 225). Harmondsworth 1964. 14 s.

Roth, Cecil, A History of the Jews in England. Oxford 1964.

Smith, Leslie, Harold Wilson. The Authentic Portrait. London 1964. 222 s.

Terraine, John, Douglas Haig. The Educated Soldier. London 1963. 508 s. KG.

Thompson, E. P., The Making of the English Working Class. London 1964. 848 s.

Titus, Warren Irving, Winston Churchill.

(U. S. Authors Series, 43). New York 1963.

Wilson, Harold, The Relevance of British Socialism. London 1964. IX+115 s.

6.2. *Tyskland, Østrig og Schweiz:*

Baumgarten, Eduard, Max Weber: Werk und Person. Tübingen 1964.

Becher, Johannes R., Walter Ulbricht. Berlin 1964. 288 s. UB[1].

Benoist-Méchin, Histoire de l'Armée Allemande. I–IV. Paris 1964.

Birkenfeld, Wolfgang, Der synthetische Treibstoff 1933–1945. (Studien und Dokumente zur Geschichte des zweiten Weltkrieges, Band 8). Göttingen 1964. 280 s. KB & KG.

Chamberlin, William Henry, The German Phoenix. London 1963. 282 s.

Eckhardt, Wolf-Dieter, Die verfassungskonforme Gesetzesauslegung. (Schriften zum öffentlichen Recht, 14). Berlin 1964.

Ehlers, Dieter, Technik und Moral. Einer Verschwörung. 20. Juli 1944. Frankfurt am Main 1964. 250 s.

Fischer, Hardi & Uri P. Trier, Das Verhöltnis zwischen Deutschschweizer und Westschweizer. (Schriften für Socialpsychologie Bd. I). Bern 1962.

Forsthoff, Ernst, Rechtsstaat im Wandel. Verfassungsrechtliche Abhandlingen 1950–1964. Stuttgart 1964.

Gehrig, Gerhard, Ein makroökonomisches Modell für die Bundesrepublik Deutschland. (Schriftenreihe des IFO-Instituts für Wirtschaftsforschung, 56). Berlin 1963.

Gerigk, Alfred, Deutschland und das Weltgeschehen seit 1960; Band 1961: Deutschland und das Weltgeschehen im Jahre 1961. Konstanz 1962. 380 s.

Girbig, Werner, 1000 Tage über Deutschland. Die 8. amerikanische Luftflotte im 2. Weltkrig. München 1964. 204 s. KG.

Haeussler, Helmut, General William Groener and the Imperial German Army. Madison 1962. XIV+161 s.

Haupt, Werner, Berlin 1945. Hitlers letzte Schlacht. Rastatt 1962. 241 s. KG.

Henke, Wilhelm, Das Recht der Politischen Parteien. Göttingen 1964.

Hess, Adalbert, Das Parlament das Bismarck widerstrebte. Zur Politik und sozialen Zusammensetzung des preussischen Abgeordnetenhauses der Konfliktszeit (1862–1866). (Politische Forschungen, Band 6). Köln 1964. 166 s.

Heuss, Theodor, Erinnerungen, 1905–1933. Tübingen 1963.

Hubatsch, Walter (hrsg.), Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1940–1945. Band III. Frankfurt am Main 1963. 1661 s. KB & KG.

Hunt, Richard N., German Social Democracy, 1918–1933. (Yale Historical Publications. Miscellany 79). London 1964.

Jacob, Herbert, German Administration since Bismarck. (Yale Studies in Political Science, 5). London 1963.

Jacobsen, Hans Adolp (hrsg.), Generaloberst Halder: Kriegstagebuch. Tägliche Aufzeichnungen des Chefs des Heeres 1939–1942. Bd. II: Von der geplanten Landung in England bis zum Beginn des Ostfeldzuges. Stuttgart 1963. 503 s. KB & KG.

Jungk, Robert & Hans Josef Mundt (hrsg. Deutschland ohne Konzeption? Am beginn einer neuen Epoche. Modelle für eine neue Welt. München 1964. 524 s.

Kochan, L., The Struggle for Germany 1914–1945. (Edinburgh University Publications: History, Philosophy and Economics, 15). Edinburgh 1963.

Laqueur, Walter Z., Die deutsche Jugendbewegung. Eine historische Studie. Köln 1962. 288 s.

Leisner, Walter, Von der Verfassungsmässigkeit der Gesetze zur Gesetzmässigkeit der Verfassung. (Recht und Staat Heft 286/287). Tübingen 1964.

Manvell, Roger & Heinrich Fraenkel, The July Plot. The Attempt in 1944 on Hitler's Life and the Men Behind it. London 1964. 272 s.

Masnata, François, Le Parti socialiste et la tradition démocratique en Suisse. (Cahiers de la fondation nationale des sciences politique, 128). Paris 1963.

Meyer, Rolf, Die Wahl und Ernennung der gemeindlichen Wahlbeamten in der Bundesrepublik. (Neue Kölner rechtswissenschaftliche Abhandlungen, Heft 31). Berlin 1964.

Meynaud, Jean, Les organisations professionelles en Suisse. Lausanne 1963.

Monter, William E., Studies in Genevan Government (1536–1605). (Travaux d'humanisme et renaissance, 62). Genève 1964.

Ottel, Fritz, Untergang oder Metamorphose der Sozialen Markwirtschaft. Stuttgart 1963.

Prittie, Terence, Germans against Hitler. London 1964. 292 s. KG.

Pross, Harry, Jugend, Eros, Politik. Die Geschichte der deutschen Jugendverbände. Bern 1964. 524 s.

Rodens, Franz, Konrad Adenauer. Der Mensch und Politiker. 1963.

Roustang, Guy, Développement économique d l'Allemagne orientale. (Développement économique, 6). Paris 1963.

Ryser, Heinz, Johannes von Müller im Urteil seiner schweizerischen und deutschen Zeitgenossen. (Basler Beiträge zur Geschichtswissenschaft, 94). Basel 1964.

Schaumburg-Lippe, Friedrich Christian, Prinz zu, Dr. G., Ein Porträt des Propagandaministers. 1963.

Stern, Carola, Ulbricht. Eine politische Biographie. Köln 1963. 357 s.

Stucken, Rudolf, Deutsche Geld- und Kreditpolitik 1914–1963. Tübingen 1964.

Vogel, Klaus, Die Verfassungsentscheidung des Grundgesetzes für eine internationale Zusammenarbeit. (Recht und Staat in Geschichte und Gegenwart, Hefte 292/293). Tübingen 1964.

Weizsäcker, C.-F. von et al., Die politische Verantwortung der Nichtpolitiker. München 1964. 176 s.

Wulf, Joseph, Musik im dritten Reich. Eine Dokumentation. (Kunst und Kultur im Dritten Reich, Bd. 2). Gütersloh 1963.

Zeman, Z. A. B., Nazi Propaganda. London 1964. XIII + 226 s.

6.3. *Benelux:*

Jürgensen, Kurt, Lamennais und die Gestaltung des Belgischen Staates. (Veröffentlichungen des Instituts für europäische Geschichte, Mainz, Bd. 29). Wiesbaden 1963.

Roeykens, Aug., Le Baron Lëon de Béthune au service de Leopold II. Brussel 1964.

Warmbrunn, Werner, The Dutch under German Occupation 1940–41. Stanford 1963. 338 s. KG.

6.4. *Frankrig:*

Baldick, Robert, The Siege of Paris. London 1964. 248 s. KG.

Bouvier-Ajam, Maurice & Gilbert Mury, Les classes sociales en France. 2 vols. Paris 1963.

Cornut, Paul, Répartition de la fortune privée en France. Paris 1963.

Cotta, Michéle, La Collaboration 1940–1944. (Kiosque, nr. 24). Paris 1964.

Damien, Raymond, Albert Ier, Prince-Souverain de Monaco. Paris 1964.

Kayser, Jacques, Le Quotidien français. (Cahiers de la fondation nationale des sciences politique, 122). Paris 1963.

Knapton, Ernest John, Empress Josephine. Cambridge, Mass., 1963. XIII + 359 s. UB[1].

Kriegel, Annie & Jean-Jacques Becker, 1914. La guerre et le mouvement ouvrier français. (Kiosque, 27). Paris 1964.

Lapierre, Dominique & Larry Collins, Paris Brûle-t-il? (25 aout 1944) Histoire de la libération de Paris. Paris 1964. 459 s.

Larmour, Peter J., The French Radical Party in the 1930's. Stanford, Calif., 1964. 327 s.

Néré, Jacques, Le Boulangisme et la presse. (Kiosque, nr. 26). Paris 1964.

Philip, André, La Gauche. Mythes et réalités. Paris 1964. 228 s.

Robichon, Jacques, Invasion Provence. 15. August 1955. Berlin 1963. 279 s. KG.

6.5. *Italien, Spanien og Portugal:*

Clancy, John G., Apostle for our Time: Pope Paul VI. London 1964.

Connel, Charles, Monte Cassino. The Historic Battle. London 1963. 206 s. KG.

Miko, Norbert, Das Ende des Kirchenstaates, I/II. Wien 1964.

Votaw, Dow, The Six-Legged Dog. Mattei and ENI. A Study in Power. Berkeley 1964. XII+ 172 s.

6.6. *Østeuropa og Balkan:*

Damalas, B. V., Observations sur l'Economie Hellénique. Athénes 1964.

Ionescu, Thita, Communism in Rumania 1944–1962. London 1964. XVI+378 s.

Urban, G. R., (ed.), Talking to Eastern Europe. A Collection of the Best Readding from the Broadcasts and Background Papers of Radio Free Europe. London 1964. 303 s.

Die Verfassung der sozialistischen Föderativen Republik Jugoslawien. (Berichte des Osteuropa-Institut and der freien Universität Berlin). Berlin 1964.

6.7. *Rusland:*

Armstrong, John A. (ed.), Soviet Partisans in World War II. Madison, Wisconsin, 1964. 792 s. KG.

Bernard, P.-J., Destins de la planification soviétique. Paris 1963.

Clarkson, Jesse D., A History of Russia. From The Ninth Century. London 1962. 974 s. KB & Å.

Dallin, David J., From Purge to Coexistence. (Foundation for Foreign Affairs, 8). Chicago 1964.

Dekkers, Réné, Introduction au droit de l'Union Soviétique et des Républiques Populaires. Paris 1963.

Ellison, Herbert J., History of Russia. New York 1964.

Geschichte des grossen Vaterländischen Krieges der Sovjetunion. Band II: Die Abwehr des wortbrüchigen Überfalls des faschistischen Deutschlands auf die Sovjetunion. Die Schaffung der Voraussetzungen für den grundlegenden Umschwung im Krige. Berlin 1963. 591 s. KG.

Hazard, John N., The Soviet System of Government. Chicago ^{3}1964. X+282 s.

Payne, Robert, The Life and Death of Lenin. New York 1964. 672 s.

Pusckarev, Sergej, The Emergence of Modern Russia. New York 1963.

Riha, Thomas, Readings in Russian Civilization. Vol. I.: Russia before Peter the Great, 900–1700. Vol. II: Imperial Russia, 1700–1917. Vol III: Soviet Russia, 1917–1963. Chicago 1964. 801 s.

Spulber, Nicolas, Foundations of Soviet Strategy for Economic Growth: Selected Soviet Essays 1924–1930. Bloomington, u. å.

Spulber, Nicolas, Soviet Strategy for Economic Growth. Bloomington 1964.

Treadgold, Donald W. (ed.), The Development of the USSR. An Exchange of Views. Seattle 1964. XV+399 s.

Wilson, Colin, Rasputin and the Fall of the Romanovs. London 1964. 240 s.

Zernon, Nicolas, The Russian Religious Renaissance of the Twentieth Century. London 1963.

Zimm, Alfred, Industriegeographie der Sowjetunion. Berlin 1963.

7. MELLEMØSTEN

Arasteh, A. Reza, Man and Society in Iran. Leiden 1964.

Arazi, A., Le Systéme électoral isräelian. (Travaux de droit, d'economie et de sociologie, no 15). Genève 1963.

Dequin, Horst, Die Landwirtschaft Saudisch-Arabiens und ihre Entwicklungsmöglichkeiten. (Zeitschrift für Ausländische Landwirtschaft, Sonderheft Nr. 1). Frankfurt 1963.

Foley, Charles, Island in Revolt (Cypern). London 1962. 248 s. KG.

Glubb, John Bagot, The Empire of the Arabs. London 1963. 384 s. KG.

Goldman, Eliezer, Religious Issues in Israel's Political Life. Jerusalem 1964.

Goldstein, Walter, Chronik des Herzl-Bundes 1912–1962. Die Geschichte einer Zions-Sehnsucht. Tel-Aviv 1962.

Hadawi, Sami, Palestine: Loss of a Heritage. Texas 1963.

Mehdevi, Anne Sinclair, Persia Revisited. New York 1964.

Polk, William R., The Opening of South Lebanon, 1788–1840. (Harvard Middle Eastern Studies, 8). Cambridge, Mass., 1963.

Robinson, Ricard D., The First Turkish Republic. (Harvard Middle Eastern Studies, 9). Cambridge, Mass., 1963.

Schulman, Mary, Moses Hess. Prophet of Zionism. London 1963.

Syrkin, Marie, Golda Meir, Woman with a Cause. New York 1964.

Taeschner, Franz, Geschichte der arabischen Welt. Mit einem Beitrage: Die arabische Welt in der Epoche des Nationalismus, von Fritz Steppat. Stuttgart 1964. VII+252 s. UB[1].

Tugay, Emine Foat, Three Centuries. Family Chronicles of Turkey and Egypt. London 1963.

8. ASIEN OG AUSTRALIEN

Anesaki, Masaharu, History of the Japanese Religions. With Special Reference to the Social and Moral Life of the Nations. Tuttle 1963.

Beasley, W. G., The Modern History of Japan. London 1963.

Biofeld, John, Volk der Sonne. Begegnungen in Siam. Zürich 1962.

Bodard, L., La guerre d'Indochina l'enlisement. Paris 1963.

Buss, Claude A., Asia in the Modern World. A History of China, Japan, South and Southeast Asia. New York 1964. XIII+767 s.

Butlin, N. G., Investment in Australian Economic Development 1861–1900. Cambridge 1964. XV+477 s.

Butwell, R., U Nu of Burma. Stanford, Calif., 1963.

Clifford, Mary Louise, The Land and People of Afghanistan. Philadelphia 1962.

Elegant, Robert S., The Centre of the World. Communism and the Mind of China. London 1963.

Embree, A. T., 1857 in India. Boston 1963.

Fall, Bernard B., The two Vietnams. A Political and Military Analysis. New York 1963.

Fistié, Pierre, La Thaïlande. Paris 1963. 128 s. UB[1].

Furneaux, Rupert, Massacre at Amritsar. London 1963. 183 s. KG.

Hahn, Emily, China only Yesterday. 1850–1950: A Century of Change. London 1963.

Haq, Mahbub Ul, The Strategy of Economic Planning. A Case Study of Pakistan. London 1964.

Heimsath, Charles H., Indian Nationalism and Hindu Social Reform. Princeton, N. J., 1964. XIII+379 s.

Kahin, George McTurnan (ed.), Major Governments of Asia. New York 1963. XIII+719 s.

Karnik, V. B. (ed.), China Invades India. The Story of the Invasion against the Background of Chinese History and Sino-Indian Relations. Bombay 1963. KG.

Lattimore, Owne, From China looking Outward. Leeds 1964.

LeBar, Frank & A. Suddard Adrienne (eds.), Laos. (Survey of World Cultures, 8). New Haven 1960.

McKie, R., Malaysia in Focus. London 1963.

McLeod, A. L. (ed.), The Pattern of Australian Culture. Ithaca 1963.

McVey, Ruth T. (ed.), Indonesia. (Survey of World Cultures, 12). New Haven 1963.

Menzel, Johanna M., The Chinese Civil Service. Career Open to Talent? Boston 1963.

Morris, Ivan, Japan 1931–1945. Boston 1963.

Ogato, Sadako N., Defiance in Manchuria: The Making of Japanese Foreign Policy, 1931–1932. Berkeley 1964. XVI+259 s.

Pahlen, K. K., Mission to Turkestan 1908–1909. London 1964.

Patrick, Hugh, Monetary Policy and Central Banking in Contemporary Japan.

(University of Bombay Series in Monetary and International Economy, No. 5). Bombay 1962.

Patterson, George N., Peking versus Delhi, London 1963.

Prasad, Bimla, The Origins of Indian Foreign Policy; the Indian National Congress and World Affairs, 1885–1947. Calcutta 1962.

Ross, Anthony Clunies, One Per Cent. The Case for Greater Australian Foreign Aid. London 1963.

Thomson, I., Changing Patterns in South Asia. New York 1962. 166 s.

Tilman, Robert O., Bureaucratic Transition in Malaya. (Duke University Commonwealth-studies Center Publications, 21). Durham 1964.

Von der Mehden, Fred R., Religion and Nationalism in Southeast Asia. Wisconsin 1963.

Wasti, Syed Razi, Lord Minto and the Indian Nationalist Movement 1905–1910. Oxford 1964. VIII+254 s.

Watkins, Mary Bradley, Afghanistan: A Land in Transition. New York 1963.

Yoshihashi, Takahiko, Conspiracy at Mukden. (Yale Studies in Political Science, 9). London 1963.

9. AFRIKA

Abbas, Ferhat, La nuit coloniale. Guerre et révolution d'Algérie. Paris 1962. 233 s.

Ashford, Douglas, Perspectives of a Moroccan Nationalist. Totowa, N. J. 1964.

Austin, Dennis, Politics in Ghana, 1946–1960. London 1964. XIV+459 s.

Baade, Hans W. & *Robinson O. Everett*, African Law. New Law for New Nations. Publ. for Duke University School of Law. (Library on Law and Contemporary Problems, 3). 1963.

Boahen, A. Adu, Britain, the Sahara, and the Western Sudan 1788–1861. Oxford 1964. IX+268 s.

Bown, Lalage & *Michael Crowder* (eds.), The Proceedings of the First International Congress of Africanists. Accra wealth-studies Center Publications, 22). Durham 1964.

11–18 dec. 1962 with af Foreword by K. Onwuka Dike. London 1964.

Cox, Richard, Pan-Africanism in Practice. An East African Study. PAFMECSA 1958–1964. London 1964. VIII+95 s.

Daniels, W. C. Ekow, The Common Law in West Africa. (Butterworth's African Law Series, nr. 9). London 1964.

Duncan, Patrick, South Africa's Rule of Violence. London 1964. 139 s.

Gaustad, Edwin Scott, Historical Atlas of Religion in America. New York 1962. 179 s.

Gregory, Theodore, Ernest Oppenheimer and the Economic Development of Southern Africa. Cape Town 1962.

Hance, William A., The Geography of Modern Africa. New York 1964.

Helander, Sven, Entwicklungspolitik in Nigeria. Wirtschaftspolitische Probleme eines neuen afrikanischen Staates. (Die industrielle Entwicklung . . . Abt. C. 2., Köln 1963.

Herskovits, Melville J. & *Mitchell Harwitz*, Economic Transition in Africa. London 1964.

Hill, Christopher R., Bantustans. The Fragmentation of South Africa. London 1964. 114 s.

Holleman, J. F. (ed.), Experiment in Swaziland. Cape Town 1964.

Hu, Chang-tu, China. (Survey of World Cultures, 6). New Haven 1960.

Juin, Alphonse & *Amar Naroun*, Histoire parallele. La France en Algerie 1830–1962. Paris 1963. 316 s. KG.

Junod, Violoine I. & *Idrian N. Resnick* (eds.), The Handbook of Africa. New York 1963.

Melady, Thomas Patrick, Profiles of African Leaders. New York 1962. XII+186 s.

Neumark, S. Daniel, Foreign Trade and Economic Development in Africa: A Historical Perspective. (Publication of the Food Research Institute. Miscellaneous Publication, 14). Stanford, Calif., 1964.

Newbury, C. W., The West African Commonwealth. (Duke University Common-

Ngubane, Jordan K., An African Explains Apartheid. London 1963.

Nsarkoh, J. K., Local Government in Ghana. Accra 1964. XIV+309 s.

Nwabueze, B. O., The Machinery of Justice in Nigeria. (Butterworth's African Law Series, nr. 8). London 1963.

Oduho, Joseph & *William Deng*, The Problem of the Southern Sudan. London 1963. 60 s.

Philips, Jr. & *S. Claude*, The Development of Nigerian Foreign Policy. (Northwestern University African Studies, nr. 13). Evanston 1964.

Raë, Marcellin, Les perspectives de la démocratie en Afrique. (Academie Royale des Sciences D'Outre-Mer. N. S., XXVII-5). Bruxelles 1964.

Robinson, E. A. G. (ed.), Economic Development for Africa, South of the Sahara. London 1964.

Social Scientists Specializing in African Studies. (Monde D'Outre-Mer passé et présent. 4. serie: Bibliographies et instruments de travail). Paris 1963.

Trimingham, J. Spencer, Islam in East Africa. Oxford 1964. XII+198 s.

Vansina, J., R. Mauny & *L. V. Thomas* (eds.), The Historian in Tropical Africa. Studies Presented and Discussed at the 4th Int. Afr. Seminar. London 1964.

Weight, Ernst, Beiträge zur Entwicklungspolitik in Afrika. Determinanten d. Entwicklungspolitik. Wirtschaftl. u. soziale Probleme d. neuen Staaten Ostafrikas. (Die indust. Entwickl., Abt. C Bd. 3). Köln 1964.

Welensky, Roy, Welensky's 4000 Days. The Life and Death of the Federation of Rhodesia and Nyasaland. London 1964. 383 s.

Wills, A. J. An Introduction to the History of Central Africa. London 1964. VIII+386 s.

Wilson, Monica & *Archie Mafeje*, Langa: A Study of Social Groups in an African Township. London 1963.

Zartman, I. William, Government and Politics in Northern Africa. London 1964. X+205 s.

10. AMERIKA

Benzoni, Girolamo, La Historia del mondo nuovo. Graz 1962.

10.1 *USA og Canada:*

Bell, Daniel (ed.), The Radical Right. New York ²1963.

Berle, Adolf A., The American Economic Republic. New York 1963.

Berman, D. M., A Bill Becomes a Law. The Civil Rights Act of 1960. New York 1962. 143 s.

Berman, Daniel M., In Congress Assembled. The Legislative Process in the National Government. New York 1964. XV+432 s.

Brotz, Howard, The Black Jews of Harlem. New York 1964.

Brown, Roger H., The Republic in Peril: 1812. New York 1964. VIII+238 s.

Burgess, M. E., Negro Leadership in a Southern City. Chapel Hill 1962. 231 s.

Carleton, William G., The Revolution in American Foreign Policy. New York 1963. 530 s.

Chamberlin, E. H., The Economic Analysis of Labour Union Power. Washington 1963.

Charlesworth, C. James (ed.), Leisure in America: Blessing or Curse? (The American Academy of Political and Social Science. Monograph 4). Philadelphia 1964.

Chase, Stuart, American Credos. New York 1962. 216 s.

Cunningham, Noble E. Jr., The Jeffersonian Republicans in Power. Chapel Hill 1963. 318 s.

de Bedts, Ralph F., The New Deal's SEC. The Formative Years. New York 1964. IX+226 s.

Davison, Robert A., Isaac Hicks. New York Merchant 1767–1820. (Harvard Studies in Business History, vol. 22). Mass. 1964.

Farnsworth, E. Allan, An Introduction to the Legal System of the United States. New York 1963.

Fellman, David, The Constitutional Right of Association. Chicago 1963. 110 s.

Ferrell, Robert H., Kellogg. Stimson. (The American Secretaries of State and Their Diplomacy. Vol. 11). New York 1963.

Frank, John P., Justice Daniel Dissenting. A Biography of Peter V. Daniel 1784–1860. Cambridge, Mass., 1964. XVII+336 s.

Franklin, Benjamin, The Autobiography of Benjamin Franklin. New Haven 1964.

Frazier, E. Franklin, Black Bourgeoisie. New York 1962. 222 s. UB[1].

Haber, Samuel, Efficiency and Uplift. Scientific Management in the Progressive Era 1890–1920. Chicago 1964. XIII+181 s.

Havard, W. C. and *L. P. Beth*, The Politics of Misrepresentation. Rural–Urban Conflict in the Florida Legislature. Baton Rouge, Ls., 1962. 293 s.

Hesseltine, W. B., Third-Party Movement in the United States. Princeton, N. J., 1962. 191 s.

Hughes, E. J., The Ordeal of Power. A Political Memoir of the Eisenhower Years. London 1963.

Huie, William Bradford, The Hiroshima Pilot. London 1964. 300 s.

Hurst, James Willard, Law and Economic Growth. The Legal History of the Lumber Industry in Wisconsin 1836–1915. Cambridge, Mass., 1964.

Kennedy, Robert F., Just Friends and Brave Enemies. New York 1962. 211 s.

King, Martin Luther, jr., Why we can't wait. New York 1963. XII+178 s.

Kramish, Arnold, The Peaceful Atom in Foreign Policy. New York 1963. 276 s.

Kraus, S. (ed.), The Great Debates. Background, Perspectives, Effects. Bloomington 1962. 439 s.

Lincoln, C. Eric, The Black Muslims in America. Forword by Gordon W. Allport. Boston 1963. 276 s. KB & A.

Lipset, Seymor Martin, The First New Nation. The United States in Historical and Comparative Perspective. London 1963. XV+366 s.

Mayer, George H., The Republican Party, 1854–1964. New York 1964. IX+563 s.

Mayers, Lewis, The American Legal System. The Administration of Justice in the U.S. by Judical, Administrative, Military and Arbitral Tribunals. New York 1964.

Mendelson, W., Discrimination: Based on the Report of the United States Commission on Civil Rights. Englewood Cliffs, N. J., 1962. 175 s.

Milbrath, Lester W., The Washington Lobbyist. Chicago 1963. 431 s.

Minott, R. G., Peerless Patriots. Organized Veterans and the Spirit of Americanism. Washington 1962. 152 s.

Mitchell, Broadus & *Louise Pearson Mitchell*, A Biography of the Constitution of the United States. New York 1964. XVII+384 s.

Nagel, Paul C., One Nation Indevisible. The Union in American Thought. 1776–1861. New York 1964. VI+328 s.

Neatby, H. Blair, William Lyon Mackenzie King. Vol. II: 1924–1932, The Lonely Heights. London 1963. XII+452 s.

Peabody, Robert L. & *Nelson W. Polsby* (eds.), New Perspectives on the House of Representatives. Chicago 1963. 392 s.

Peck, Sidney M., The Rank and File Leader. New Haven 1963. 398 s.

Polsby, Nelson W., Community Power and Political Theory. (Yale Studies in Political Science, 7). London 1963.

Press, C., Main Street Politics. Policy Making at the Local Level. East Lansing, Mich., 1962. 147 s.

Puryear, Elmer L., Democratic Party Dissension in North Carolina, 1928–1936. (The James Sprunt Studies in History and Political Science, Vol.: XLIV). Chapel Hill, N. C., 1962. VI+251 s.

The Rand Corporation. The First Fifteen Years. Santa Monica, Calif., 1963.

Reichley, James, States in Crisis. Politics in Ten American States, 1950–1962. Chapel Hill 1964. XII+264 s.

Rostow, W. W., View from the Seventh Floor. (Omslagstitel: From the Chair of the State Department's Policy Planning Council: An Evaluation of American Strategy and its Prospects for the Future). New York 1964. XI+178 s.

Shklar, Judith N., Legalism. Cambridge, Mass., 1964. IX+246 s.

Sibley, Elbridge, The Education of Sociologists in the United States. New York 1964.

Sidey, Hugh, John F. Kennedy: Portrait of a President. London 1963. XII+434 s.

Silver, James W., Mississippi: The Closed Society. New York 1964. XXII+250 s.

Simonhoff, Hany, Jewish Participants in the Civil War. New York 1963.

Sloan, Alfred P., jr., My Years with General Motors. Ed. by John McDonald & Catharine Stevens. New York 1964. XXV+472 s.

Smith, Reed M., State Government in Transition. Philadelphia 1963. 209 s.

Thompson, Daniel S., The Negro Leadership Class. Englewood Cliffs, N. J., 1963.

Vandiver, F. E., Basic History of the Confederacy. Princeton, N. J., 1962. 186 s.

Vandiver, Frank E. (ed.), The Idea of the South. Pursuit of a Central Theme. Chicago 1964. IX+82 s.

Vandiver, Frank E., Jefferson Davis and the Confederate State. An inaugural lecture delivered before the University of Oxford 26. 2. 1964. Oxford 1964.

Westin, Alan F. (ed.), An Autobiography of the Supreme Court. New York ²1964.

White, Wiliam S., The Professional: Lyndon B. Johnson. Boston 1964. 273 s.

Wise, David & Thomas B. Ross, The Invisible Government. New York 1964. 375 s.

Younger, Richard D., The People's Panel. Providence 1963.

10.2. *Latinamerika:*

Dorselaer, Jaine, La Urbanization en America Latina. (Est. Sociológicos Latino-Americanos 2–3). Madrid 1962.

Évolution de l'economie eds pays sud-américains, 1962. Paris 1963.

Falcon Briceñe, Marcos, La Cuestion de limites entre Venezuela y la Guayana Britanica. Caracas 1962.

Ferrer, Aldo, La Economia argentina. Buenos Aires 1963.

Lambert, Jacques, Amérique Latine. Structures sociales et institutions politiques. Paris 1963.

Lateinamerika, Wirtschaft und Kultur. Zürich 1964.

Lewis, Oscar, Pedro Martinez: A Mexican Peasant and his Family. New York 1964.

MacGaffey, Wyatt & Barnet R. Clifford, Cuba. Its People, Its Society, Its Culture. (Survey of World Cultures, 10). New Haven 1962.

Monahan, James & Kenneth O. Gilmore, The Great Deception, The Inside Story of How Kremlin Took Over Cuba. New York 1963. 213 s. KG.

Prellwitz, Jürgen von, Südamerika – Kontinent im Aufbruch. Menschen, Mächte und Natur zwischen Mexico und Feuerland. Güterloh 1963.

Tamagna, Frank, La Banca Central en America Latina. Mexico 1963.

Vernon, Raymond, ed., Public Policy and Private Enterprise in Mexico. Cambridge, Mass., 1964.

Wendt, Herbert, Der schwartz-weiss-rote Kontinent. Lateinamerika-Reformer und Rebellen. Oldenburg 1964.

DEN INTERNATIONALE ØKONOMISKE SITUATION

International likviditet. Valutafondens årsmøde i Tokyo.

1.

Den diskussion om de internationale betalingsproblemer, som igennem flere år har været ført blandt fagøkonomer, er i den senere tid kommet frem også på det politiske plan. Det nuværende internationale betalingssystem er blevet angrebet fra mange sider som værende utilstrækkeligt, og der er blevet fremsat mange forslag såvel til forbedringer som til en fuldstændig ændring af systemet. Der er langt fra enighed blandt fagøkonomer om, hvilke ændringer der bør gennemføres, og det er til syvende og sidst også mere et politisk end et økonomisk spørgsmål.

Blandt de politisk besluttende myndigheder er det den fremherskende opfattelse, at det nuværende system i det store og hele har fungeret tilfredsstillende indtil nu. Det har været udsat for belastninger fra tid til anden – først og fremmest under sterlingkrisen i 1961 – men problemerne er blevet løst. Baggrunden for, at debatten nu er taget op også på det mere politiske plan, er derfor ikke, at det nuværende system har demonstreret sin utilstrækkelighed, men snarere at de stadige belastninger har givet anledning til overvejelser om, hvad der *kan* ske i en nærmere eller fjernere fremtid.

Næsten alle erkender, at det efterhånden er blevet nødvendigt med en forøgelse og justering af de enkelte landes kvoter i Den internationale Valutafond. Spørgsmålet, om de enkelte landes kvoter er af passende størrelse, skal ifølge fondens vedtægter tages op til behandling hvert femte år, næste gang i 1965, og det er i sig selv en anledning til at tage likviditetsproblemerne op til debat nu. Dertil kommer to nye momenter. For det første erkendes det, at udviklingslandenes betalingsproblemer og valutafondens rolle i denne sammenhæng har snæver forbindelse med de industrialiserede landes betalingsproblemer. Problemerne omkring en effektiv løsning af udviklingslandenes betalingsbalancevanskeligheder ved en mere eller mindre multilateral indsats fra industrilandenes side gør det naturligt og nødvendigt at udvide synsfeltet fra industrilandenes betalingsproblemer til verdens betalingsproblemer. For det andet har den stærke økonomiske vækst i de industrialiserede lande fremkaldt det spørgsmål, om den *samlede* interna-

tionale likviditet under det nuværende betalingssystem vil vokse tilstrækkeligt. Den som følge af væksten stærke stigning i de internationale financielle transaktioners volumen vil formentlig medføre en stigning i likviditetsbehovet. Det er måske især en stærk vækst i kapitalbevægelserne, der er årsag til det øgede likviditetsbehov. Hvis dette behov ikke imødekommes gennem en forøgelse af de samlede reserver, kan man frygte, at væksten hæmmes. Dette sidste aspekt af likviditetsproblemet har formentlig medvirket til en skærpelse og præcisering af de politiske modsætninger, som ligger i problemet. Man kan være enige om, at likviditeten skal forøges i et sådant omfang, at væksten ikke hæmmes, men på den anden side må den ikke forøges så stærkt, at det medfører inflation. Det er naturligvis ikke muligt at angive præcise objektive kriterier for likviditetsudviklingen, således at denne balance opretholdes, og de lande, der mere har problemer med at hindre inflation end med at sikre fuld beskæftigelse, vil derfor være tilbøjelige til at foretrække et betalingssystem, der virker således, at likviditeten snarere bliver for lille end for stor, mens det omvendte er tilfældet for de lande, for hvem opretholdelse af fuld beskæftigelse og stærk vækst er den centrale økonomisk-politiske problemstilling.

Valutafonden har beskæftiget sig med likviditetsproblemerne gennem længere tid. I 1958 udsendtes en bog om problemerne udarbejdet af valutafondens faste stab, og en 50 pct. forøgelse af kvoterne fulgte i 1959. I 1963 indeholdt årsrapporten fra fonden et afsnit om samme emne, der også optog en væsentlig del af debatten på 1963-årsmødet i valutafonden. Dette medførte nedsættelse af to arbejdsgrupper som begge skulle afgive rapport til 1964-årsmødet i Tokyo. Den ene gruppe bestod af repræsentanter fra fonden, og den anden nedsattes af gruppen »de ti«, d. v. s. de ti lande, som i 1961 sluttede The General Agreement to Borrow (jfr. nedenfor). Rapporterne, der blev offentliggjort kort før mødet i Tokyo i september 1964, og debatten om likviditetsproblemet på mødet vil blive nærmere omtalt nedenfor. Den problemstilling grupperne har arbejdet ud fra, er på forhånd blevet indskrænket ved, at man har set bort fra ændringer i guldprisen og fra et system med variable valutakurser.

2.

Det er vanskeligt at sige præcis, hvori likviditetsproblemet består; nogle vil endog hævde, at der slet intet problem er. Man kan som udgangspunkt tænke sig, at et land har uligevægt på sin betalingsbalance over for udlandet, og se på hvilke konsekvenser det vil have og på, hvad årsagen kan være.

At der er uligevægt på betalingsbalancen er ensbetydende med, at lan-

dets valutaindtægter afviger fra valutaudgifterne. Valutaindtægterne hidrører fra eksport af varer og tjenester, udenlandske borgeres investeringer i indlandet, indenlandske borgeres og de offentlige myndigheders lånoptagelse i udlandet m. v., og valutaudgifterne hidrører tilsvarende fra import af varer og tjenester, indenlandske borgeres investeringer i udlandet, indenlandske borgeres og offentlige myndigheders långivning til udlandet m. v. Ved variable valutakurser vil en uligevægt på betalingsbalancen føre til en ændring i valutakursen, hvilket igen vil påvirke såvel varebevægelserne som kapitalbevægelserne. Herigennem vil selve uligevægten fremkalde kræfter, der tenderer mod at fjerne den. Ved faste valutakurser er der ikke en sådan automatisk tendens til, at uligevægten forsvinder, hvilket medfører, at der i visse perioder opsamles valutareserver, og at der i andre perioder trækkes på reserverne. Ved faste valutakurser tjener valutareserven således til at finansiere et eventuelt underskud på betalingsbalancen, og det spørgsmål rejser sig, hvor stor reserven skal være for at tjene dette formål. Ved variable valutakurser vil der også på ethvert tidspunkt eksistere en valutabeholdning, men den kan ikke siges at have nogen funktion. Den er et resultat af uligevægten på betalingsbalancen, og denne vil som nævnt have tendens til at forsvinde af sig selv. Tilhængere af variable valutakurser kan derfor hævde, at likviditetsproblemet vil forsvinde, hvis man går over til et system med variable valutakurser.

Likviditetsproblemet er således i det væsentlige knyttet til et system med faste valutakurser, og reservernes funktion er at finansiere et eventuelt underskud på betalingsbalancen. Dette begreb er imidlertid ikke særlig éntydigt. Underskuddet kan være forudseeligt og af mere permanent karakter f. eks., fordi indlandets nødvendige eller af en eller anden grund ønskelige investeringer ikke kan finansieres af den indenlandske opsparing uden en uønsket (eller umulig!) nedsættelse af forbruget. Uligevægten på betalingsbalancen er da ensbetydende med, at den nødvendige kapitalimport ikke kommer »af sig selv«. Udlandet er ikke villig til at placere tilstrækkeligt meget af sin opsparing i det pågældende land. Det bliver derfor de pengepolitiske myndigheders opgave at tilvejebringe kapitalimporten, og det kan ske f. eks. ved lånoptagelse i udlandets centralbanker. Hvis det sker, tvinger kreditorlandets centralbank så at sige sine borgere til at placere den opsparing i debitorlandet, som disse borgere ikke ville placere her »frivilligt«. I dette tilfælde er der imidlertid snarere tale om et finansieringsproblem end om et likviditetsproblem. Denne sondring er væsentlig, omend den er vanskelig at foretage i praksis, og omend der også fra en teoretisk synsvinkel er snæver sammenhæng.

Et lands internationale reserver (internationale likviditet) er de internationale betalingsmidler, som det pågældende lands pengepolitiske myndigheder råder over eller kan skaffe sig rådighed over ved lånoptagelser i

udlandet. De reserver, man har, kan naturligvis anvendes til at financiere såvel et permanent underskud på betalingsbalancen (så langt de rækker) som et mere midlertidigt underskud. Når man taler om likviditetsproblemet (i modsætning til financieringsproblemet), tænker man imidlertid på financiering af en mere midlertidig uligevægt, men et af aspekterne ved likviditetsproblemet er netop grænsedragningen mellem midlertidigt og permanent underskud på betalingsbalancen. Er et lands reserver store, kan man over en længere periode financiere et løbende underskud på betalingsbalancen og derved udskyde eller undgå indgreb over for økonomien, som sigter mod en genoprettelse af ligevægten. Modsat hvis reserverne er små. Hvorvidt det i en given situation er ønskeligt at trække på reserver fremfor at foretage indgreb til sikring af ligevægten må afhænge dels af uligevægtens art og årsag dels af de politiske målsætninger.

For et land, hvis møntenhed ikke er almindeligt accepteret som internationalt betalingsmiddel, består likviditetsproblemet set fra det pågældende lands synspunkt i, hvorvidt landets reserver er tilstrækkelige til, at de mål, man har sat for udviklingen i den nationale økonomi, kan nås. Når det bliver et internationalt spørgsmål, hænger det sammen med, at alle lande er interesseret i at råde over tilstrækkelige reserver, således at nationale økonomisk-politiske målsætninger kan fremmes. Når problemet ikke kan klares ved, at centralbankerne yder hinanden ubegrænset kredit, hænger det sammen med, at store reserver i et land repræsenterer en potentiel købekraft over for andre landes produktionsresourcer. Effektueres den f. eks. på et tidspunkt, hvor der i andre lande er fuld beskæftigelse, kan det få uønskede konsekvenser for disse lande.

USA og England, hvis nationale betalingsmidler er almindeligt accepteret som internationale betalingsmidler i store dele af verden, kan over længere perioder få et underskud på betalingsbalancen financieret ved at andre lande akumulerer pund- eller dollartilgodehavender som valutareserve. Hvis andre lande ikke er villige til det, kan det imidlertid også for disse lande være nødvendigt at kunne disponere over reserver af andre landes valutaer for at kunne holde sterling- og dollarkursen uændret. For disse lande kommer endvidere et nyt problem til. Selve det, at underskuddet ikke ubegrænset kan financieres ved akumulering af pund- og dollartilgodehavender i andre lande bevirker, at tilliden til disse »reserve«-valutaer aftager, hvilket kan fremkalde spekulative kapitalbevægelser. Også den omstændighed, at andre landes pengepolitiske myndigheder råder over store beholdninger af pund- og dollartilgodehavender, som frit kan omveksles til andre valutaer eller til guld, medfører en potentiel risiko for, at »reserve«-valutaernes kurs ikke kan holdes. De pengepolitiske myndigheder i »ikke-reserve«-landene tillægger risikoen for tab på deres valutabeholdning som følge af en eventuel devaluering af »reserve«-valutaerne stor

betydning. Det er blevet hævdet, at dette problem kunne løses såfremt debitorlandene ville give kreditorlandene guldgaranti.

Man kan sondre mellem tre hovedtyper af årsager til betalingsbalanceuligevægt[1]):

1. En betalingsbalanceuligevægt af permanent karakter kan hidrøre fra strukturelle problemer i det pågældende lands økonomi. De kan skyldes, at det pågældende land befinder sig på et »lavere udviklingstrin« end de lande, det handler med. Den tilpasningsproces, der skal til for at genoprette ligevægten består da i en ændring i de relative priser inden for landets grænser og en tilsvarende ændring i allokeringen af resourcer. Det kan af politiske grunde være nødvendigt at lempe tilpasningsprocessen, hvilket igen forudsætter tilstrækkelige reserver til at finansiere underskuddet indtil tilpasningen er foretaget. En devaluering kan også genoprette uligevægten, men om det er en ønskelig udvej må bl. a. afhænge af, om devalueringen fremmer eller hæmmer den nødvendige strukturændring. En strukturel uligevægt kan også hidrøre fra forskelle i den tekniske udvikling mellem de enkelte lande.

2. Betalingsbalanceuligevægten kan endvidere være af mere monetær karakter. Den kan skyldes en generel overefterspørgsel, som vil kunne fjernes ved finans- og pengepolitiske midler. Rådighed over store reserver gør det muligt at udskyde denne tilpasning, og den generelle overefterspørgsel kan via varesamhandelen spredes til andre lande. Hvis overefterspørgslen medfører stigninger i det indenlandske pris- og omkostningsniveau, vil genoprettelse af ligevægten på betalingsbalancen næppe kunne nås ved penge- og finanspolitiske midler uden skabelse af arbejdsløshed. Det er derfor også i underskudslandets interesse, at uligevægten i dette tilfælde fjernes inden den har givet anledning til forhøjelse af det indenlandske pris- og omkostningsniveau.

3. Den tredie hovedtype af betalingsbalanceuligevægt er af forbigående karakter. Hvis den skyldes svigtende høst, lageropbygning eller lignende faktorer, som vil have tendens til at gå i modsat retning i følgende perioder, vil det ikke være ønskeligt at ændre relative priser og allokeringen af resourcer. Ved variable valutakurser vil tendenser hertil komme automatisk, hvilket er et argument imod variable valutakurser. Ved faste valutakurser kan denne udvikling undgås, men det er til gengæld nødvendigt at råde over reserver, som kan finansiere underskuddet indtil udviklingen vender i modsat retning. Valutareservernes funktion er først og fremmest imødegåelse af denne type uligevægt på betalingsbalancen.

[1]) Jfr. *International Monetary Arrangements: The Problem of Choice.* Udgivet af International Finance Section, Princeton University, 1964 (s. 43 ff).

3.

Det nuværende internationale betalingssystem er baseret på en guldvekselfod. De enkelte lande har overfor Den internationale Valutafond forpligtet sig til at holde faste dollarkurser. Dollar'en er igen bundet til guld gennem en fast guldpris udtrykt i dollar. Alle hovedvalutaerne har siden 1958 været indbyrdes konvertible. Systemet er endvidere karakteriseret ved, at det engelske pund, og den amerikanske dollar er almindeligt accepteret som internationale betalingsmidler, og de enkelte lande holder tilgodehavender i disse »reserve«-valutaer som valutabeholdning ved siden af guld, der også anvendes som internationalt betalingsmiddel. Et underskud på USAs og/eller på Englands betalingsbalance, der financieres ved at andre lande akumulerer tilgodehavender i disse lande, fører til en forøgelse af verdens samlede reserver. De enkelte landes reserver består foruden af tilgodehavender i »reserve«-valutaerne og guld (»owned reserves«) også af kreditmuligheder i udlandet, herunder først og fremmest de, der kan effektueres gennem valutafonden. Den del af reserverne, der er kreditmuligheder (i modsætning til »owned reserves«) lader sig naturligvis ikke opgøre i et enkelt tal. Hvorvidt et land i en given situation vil være i stand til at opnå kredit i udlandet afhænger af mange forskellige forhold. De kreditmuligheder, der står åbne for det enkelte land, varierer fra betingelsesløse træk på en hvilken som helst valuta gennem valutafonden til bilaterale aftaler, hvor der kan være knyttet specifikke betingelser til udnyttelsen. De kreditmuligheder, hvortil der ikke er knyttet betingelser af nogen art, giver naturligvis størst frihed i den økonomiske politik indadtil.

Det enkelte lands kreditmuligheder i Den internationale Valutafond er bestemt af dets kvote i fonden. 25 pct. af kvoten skal indbetales til fonden i guld og 75 pct. i landets egen valuta. »Guldmarginen« (de 25 pct. af kvoten) repræsenterer en ubetinget kreditmulighed, som kan effektueres i en hvilken som helst valuta. Hvis et land køber et andet lands valuta (trækker på fonden) forøges det andet lands »guldmargin« tilsvarende. De enkelte lande har endvidere adgang til at trække et beløb svarende til »kreditmarginen« (der er lig med kvoten), men fonden kræver i sådanne tilfælde, at den økonomiske politik indrettes på at fjerne uligevægten. Lånene skal normalt tilbagebetales inden for 3–5 år. Fonden har i de senere år udviklet særlige »stand-by aggreements«, hvilket er stående tilsagn om kredit fra fonden inden for de normale lånemuligheder. For at opnå sådanne aftaler må det pågældende land på forhånd forpligte sig til at opfylde visse betingelser med hensyn til den økonomiske politik.

Det ovenfor beskrevne internationale betalingssystem er efterhånden blevet suppleret på forskellig vis. I forbindelse med sterlingkrisen i 1961

indgik ti lande[2]) »The General Agreement to Borrow«, hvorved hvert af de deltagende lande forpligter sig til at stille et vist beløb af sin valuta til rådighed for fonden. De amerikanske myndigheder har endvidere indgået forskellige bilaterale aftaler med henblik på at støtte dollar'en.

Udviklingen i de samlede officielle reserver er belyst i nedenstående tabel 1:

TABEL 1

Verdens samlede officielle reserver ultimo 1958 og 1963

	Industrilandene		Udviklingslandene		Øvrige lande		I alt	
I mill. $	1958	1963	1958	1963	1958	1963	1958	1963
Fremmed valuta ...	7.435	10.515	8.540	9.555	3.225	5.025	19.200	25.095
Guld	33.445	34.525	3.035	2.745	1.550	2.940	38.030	40.210
IMF-reserver[1])	2.407	3.326	57	236	48	378	2.512	3.940
Totale reserver[1]) ..	43.287	48.366	11.632	12.536	4.823	8.343	59.742	69.245

[1]) I de totale reserver er kun medregnet den ubetingede kreditmulighed i valutafonden (»guldmarginen«).
Kilde: International Financial Statistics. August 1964. Vol. XVII, nr. 8.

Langt den største del af væksten er i fremmed valuta, hvilket først og fremmest er sterling- og dollartilgodehavender. Væksten er fortrinsvis kommet de »udviklede« lande tilgode, hvorimod væksten i udviklingslandenes reserver er meget beskeden såvel absolut som i forhold til væksten i produktion og udenrigshandel i disse lande. Fordelingen af reserver mellem de største af industrilandene fremgår af tabel 2:

TABEL 2

De samlede officielle reserver i fem udvalgte lande ultimo 1958 og 1963

	Fremmed valuta		Guld		IMF-reserver[1])		I alt[1])	
I mill. $	1958	1963	1958	1963	1958	1963	1958	1963
U.S.A.	–	212	20.582	15.596	1.958	1.035	22.540	16.843
England	298	173	2.807	2.484	–	489	3.105	3.146
Tyskland	3.093	3.255	2.639	3.843	147	552	5.879	7.650
Frankrig	300	1.282	750	3.175	–	451	1.050	4.908
Italien	996	714	1.086	2.343	–	226	2.082	3.283

[1]) Jfr. note [1]) til tabel 1.
Kilde: International Financial Statistics. August 1964. Vol. XVII, nr. 8.

Det ses, at USAs guldbeholdning i perioden er faldet med ca. 25 pct., og at de kontinentaleuropæiske landes guldbeholdning er steget tilsvarende. For Tysklands vedkommende hidrører den største del af væksten i reserverne fra denne stigning i guldbeholdningen.

[2]) Belgien, Canada, Frankrig, Tyskland, Italien, Japan, Nederlandene, Sverige, England og U. S. A.

Udviklingen i de samlede reserver og i disses fordeling afspejler udviklingen i de enkelte landes betalingsbalancer. I tabel 3 er givet en summarisk oversigt over betalingsbalanceudviklingen for de samme fem lande, som er medtaget i tabel 2.

TABEL 3

Udviklingen i det totale betalingsbalanceoverskud eller underskud (÷) fra 1958 til 1963 i udvalgte lande

I mill. $	1958	1959	1960	1961	1962	1963
U. S. A.	÷2.815	÷2.283	÷3.292	÷1.287	÷2.241	÷2.007
England	+ 446	÷ 322	÷1.248	+ 95	+ 36	÷ 73
Tyskland	+1.099	÷ 103	+1.034	+ 17	÷ 384	+ 712
Frankrig	...	+ 870	+ 543	+ 772	+ 436	+ 389
Italien	+ 712	+1.019	+ 688	+1.057	+ 651	+ 393

Anm.: Tallene viser over- eller underskud på de antonome poster, d. v. s. nettoindtægterne fra vare- og tjenestebalancen, fra offentlige og private transfereringer fra offentlig og privat langfristet kapitaleksport og fra forskydninger i den kortfristede private varekredit. At denne sidste post indgår kan i visse tilfælde tilsløre alvorligheden i et betalingsbalanceunderskud. I 1963 forringedes Italiens løbende poster således med ca. 1 ma. $, men samtidig steg den kortfristede private kapitalimport med ca. ½ ma. $, således at den samlede balance, som den er defineret her, forblev positiv.

Kilde: International Financial Statistics. August 1964. Vol. XVII, nr. 8.

USA har i disse år haft et permanent underskud på den samlede balance og har derved bidraget til en forøgelse af de samlede reserver. En del af underskuddet har dog, som det også fremgår af tabel 2, måttet financieres ved salg af guld. Ved vurderingen af dette totale underskud må det tages i betragtning, at USAs gaveydelser og kapitaleksport til udviklingslandene, samt militærudgifterne i udlandet indgår i underskuddet. Vare- og tjenestebalancen har derimod været positiv i de senere år. Englands betalingsbalance har været mere svingende, og tendensen til underskud kan ikke blot føres tilbage på kapitaleksport og transfereringer; også vare- og tjenestebalancen har i perioder været meget negativ. Medens USAs betalingsbalanceunderskud synes at vise en aftagende tendens i de senere år, er den engelske betalingsbalance efter forbedringen i 1961/62 igen vendt i uheldig retning. Årsagen hertil synes først og fremmest at være en stærkt stigende import af varer og tjenester sat over for en ringe stigning i eksporten. Også den tyske betalingsbalance har varieret en del igennem perioden. Den har dog været overvejende positiv, og Tyskland har rådet over væsentlig flere reserver end England, der også ikraft af sin stilling som »reserve«-valuta-land har en stor kortfristet sterlinggæld. Den franske betalingsbalance udviser overskud i hele perioden, men der er en tendens til svækkelse. Også Italiens betalingsbalance har gennem en lang årrække været positiv, men den blev i 1963 forringet stærkt. Baggrunden herfor var en kraftig stigning i den samlede efterspørgsel, hvilket gav sig udslag i en

kraftig stigning i underskuddet på vare- og tjenestebalancen i 1963. I forbindelse hermed søgte Italien at opnå udenlandsk kredit (uden om de sædvanlige fællesmarkedskanaler) for at undgå en for stærk stramning af den økonomiske politik. Tyskland og Frankrig (og fællesmarkedskommissionen) var imod dette skridt, fordi man mente, at importstigningen ville medvirke til at fremme inflationspresset i de øvrige fællesmarkedslande. Udviklingen synes at være bedret igen i 1964.

4.

De to rapporter, der blev forelagt på valutafondens årsmøde i Tokyo i september i år om det internationale likviditetsproblem, giver ikke svar på mange af de spørgsmål, som er blevet rejst i diskussionen om det fremtidige betalingssystem. De giver dog, ligesom debatten på mødet, et indtryk af, hvordan man ser på problemerne i de kredse, som har den afgørende politiske indflydelse.

Som det er fremgået af det foregående, er et af de mest centrale aspekter af problemet, hvorvidt det internationale betalingssystem skal muliggøre finansiering af et underskud på betalingsbalancen fremfor økonomisk-politiske indgreb til sikring af ligevægten. På dette punkt er der en vis modsætning mellem kreditorlandene (først og fremmest Tyskland og Frankrig) og debitorlandene (først og fremmest England og USA), idet de første lægger mere vægt på tilpasning end på finansiering. Der er enighed om, at kortvarige underskud af mere tilfældig karakter bør kunne finansieres, så indgreb undgås. Det afgørende er imidlertid, hvor man vil sætte grænsen mellem underskud af »forbigående« og »permanent« karakter. De to rapporter giver ikke megen klarhed på dette punkt. En lille forskel i den vægt, som de to rapporter lægger på henholdsvis finansiering og tilpasning, kan dog spores. Rapporten fra valutafonden beskæftiger sig således mere med de tilfælde, hvor finansiering er rimelig, end rapporten fra »de ti« gør. Denne gør på sin side en hel del ud af, hvilke instrumenter der står til rådighed for myndighederne i de enkelte lande med henblik på genoprettelse af ligevægten. Det foreslås, at man sætter ind på et nærmere studium af disse stabiliseringsinstrumenter gennem OECD. Det understreges stærkt, at de lande, der kommer i betalingsbalance-uligevægt, må tage skridt til genoprettelse af ligevægten gennem økonomisk-politiske indgreb. For rigelig likviditet gør det muligt for disse lande at undgå en sådan stramning med deraf følgende uheldige konsekvenser for omverdenen. Rapporten fra valutafonden fremhæver, at betalingsbalanceuligevægt fra tid til anden er uundgåelig, og at utilstrækkelige reserver kan nødvendiggøre indgreb, der skaber arbejdsløshed og lav vækstrate ikke blot i det land, som må stramme den økonomiske poli-

tik, men også i andre lande. Begge rapporter fremhæver imidlertid også det andet synspunkt, og der er højst tale om en forskel i vægt.

Betalingsvanskeligheder af helt kortvarig karakter hidrørende fra spekulative kapitalbevægelser må efter begge rapporter kunne finansieres, så man undgår indgreb, der hæmmer væksten. Det er blevet fremhævet, at det nuværende system har en høj grad af instabilitet, idet private, spekulative kapitalbevægelser og pludselige ændringer i sammensætningen af et lands officielle reserver f. eks. som følge af mistillid til en af »reserve«-valutaerne, kan få hele systemet til at bryde sammen. Rapporterne erkender, at denne mulighed eksisterer, men de er enige om, at systemet har demonstreret sin tilstrækkelighed i denne henseende. Betalingskriser fremkaldt af spekulative private kapitalbevægelser er hidtil blevet klaret; det er ganske vist sket ved ad hoc-løsninger, men man fremhæver, at ændringer i sammensætningen af officielle reserver ikke er fulgt i kølvandet på private kapitalbevægelser af spekulativ art, hvorved man har kunnet afværge krisen. Fremtidige kriser vil, mener begge rapporter, fortsat kunne klares på denne måde, fordi ingen kan være interesseret i et totalt sammenbrud af det internationale betalingssystem.

Væksten i de samlede reserver er bestemt af guldproduktionen, underskuddet på USA's og England betalingsbalancer samt af de kreditmuligheder, som skabes gennem transaktioner med valutafonden. Hvorvidt denne vækst er tilstrækkelig til at imødekomme et formentlig stigende behov for likviditet, er et aspekt af likviditetsproblemet, som ikke berøres meget i de to rapporter. Rapporten fra valutafonden peger dog på, at de samlede reserver under det nuværende system næppe vil stige så stærkt fremover som tidligere, væsentligst fordi underskuddet på USA's betalingsbalance er aftagende. Væksten i de samlede reserver har i det sidste ti-år været på knapt 3 pct. årligt, og i rapporten sættes væksten i volumen af de samlede internationale transaktioner til mindst 4 pct. Konklusionen er dog, at der ikke i øjeblikket kan siges at være nogen generel mangel på likviditet, men at det er sandsynligt, at man i fremtiden må forlade sig på andre »reserve-medier« end pund og dollar. I denne konklusion er rapporten fra »de ti« enig. »De ti« har med henblik på problemerne omkring skabelsen af nye »reserve-medier« nedsat endnu en arbejdsgruppe. Denne skal i samarbejde med valutafonden og andre internationale institutioner undersøge de problemer, der er forbundet med skabelsen af sådanne »reserve-medier« og afgive rapport til »de ti«.

De to rapporter kan siges at give et vist overblik over de aspekter, der er knyttet til likviditetsproblemet, men de har undgået mere detailleret at lægge op til en diskussion af de fundamentale problemer. Der er enighed om, *at* guldvekselfoden skal bevares (hvilket indebærer faste valutakurser), *at* guld fortsat skal være det primære internationale beta-

lingsmiddel, *at* den praksis, der har udviklet sig med jævnlige orienteringsmøder mellem centralbankerne, skal fortsættes og udbygges, og *at* multilaterale og bilaterale ad hoc-aftaler til afværgelse af krisesituationer fortsat skal være en væsentlig del af systemet. Der er endvidere enighed om, at det kan blive nødvendigt engang i fremtiden at indføre nye »reservemedier«, men at de problemer, der er knyttet hertil, må overvejes grundigt først. Begge rapporter går således ind for en udbygning af det nuværende system, og ikke for en radikal ændring af hele systemet. Det eneste nye konkrete forslag til forbedring er fremsat i rapporten fra »de ti«. Man foreslår indførelse af en »multilateral surveillance of bilateral financing and liquidity creation«. Denne »overvågen« skulle foregå ved, at de enkelte lande indsender statistiske data om betalingsbalanceudvikling og om finansieringen af eventuelle underskud til Bank for International Settlements i Basel. Disse oplysninger skal tilgå alle centralbanker, der skal være i løbende kontakt med hinanden. Herved skulle man på multilateral basis kunne sikre, at likviditetsskabelsen bliver i overensstemmelse med, hvad man på ethvert tidspunkt anser for ønskeligt.

Man kan efter det foregående næppe vente helt fundamentale ændringer af det nuværende system. På den anden side er det efterhånden erkendt også i politiske kredse, at der er problemer, og at udviklingen kan bringe det dertil, at en konkret stillingtagen bliver nødvendig. Selv om rapporterne som nævnt konkluderer, at det nuværende system stort set har fungeret tilfredsstillende indtil nu, er der utilfredshed såvel i kreditorsom i debitorslandene med visse sider af systemets funktionsmåde.

Tyskland og Frankrig hævder således, at »reserve«-valutalandene har for stor frihed i deres økonomiske politik indadtil. Betalingsbalanceunderskuddet i disse lande hænger for en stor del sammen med et generelt efterspørgselspres, som via den internationale samhandel spreder sig til andre lande. Inflationsproblemet, som anses for at være alvorligt såvel i Tyskland som i Frankrig, hænger sammen hermed. Ansvaret for undgåelse af en verdensomspændende inflation hviler på debitorlandene; det er dem, der må foretage den nødvendige tilpasning. Det er derfor vigtigt for disse lande, at det fremtidige betalingssystem, hvad enten det rent teknisk udformes på den ene eller den anden måde, bliver af en sådan karakter, at likviditetsskabelsen foregår efter objektive, generelle kriterier og ikke gennem finansiering af enkelte landes betalingsunderskud. Snævert sammenhængende hermed mener man, at systemet må baseres på »owned reserves« i modsætning til kreditmuligheder. Guldet skal i denne forbindelse bibeholdes som det primære betalingsmiddel, og likviditetsskabelsen må foregå efter strenge objektive kriterier under overvågen af samtlige lande. Forslaget om »surveillance« må ses i forbindelse hermed.

Den tidligere engelske konservative regering var uenig i dette strenge

syn på skabelsen af international likviditet. Tidligere finansminister Maudling sagde på årsmødet, at årsagen til betalingsbalanceuligevægten i verden ikke alene er at søge i inflationspres i debitorlandene, og et betalingssystem, der i højere grad blev baseret på »owned-reserves« end det nuværende, ville næppe løse problemerne. Likviditetsskabelsen må være fleksibel og afpasses efter de øjeblikkelige behov. Den nuværende betalingsbalanceuligevægt i verden har nok så meget sit udspring i kreditorlandenes stærke vækst i efterkrigsårene. Den har ført dem ind i et dilemma, som de ikke kan komme ud af ved at lægge hele byrden over på debitorlandene. Den tidligere konservative regering var stærkt optaget af at forøge væksten, og det kan ikke undre, at den var utilbøjelig til at lade sig forhindre i at opfylde dette mål.

Heller ikke den amerikanske regering kan være enig i det tyske og franske standpunkt. Likviditet er ikke blot »owned-reserves«, men også kreditmuligheder og en simpel formel for væksten i de samlede reserver vil ikke løse problemerne. At USA skulle have ansvar for en krybende inflation, er det også vanskeligt at godtage, når man tager prisstabiliteten i USA i de senere år i betragtning. Endvidere skyldes en stor del af underskuddet på USA's betalingsbalance som nævnt hjælp til udviklingslandene og militær hjælp i udlandet. Det er naturligt for USA at søge betalingsbalanceuligevægten mindsket ved at lade kreditorlandene bære en del af disse byrder.

Man kunne forvente, at den i afsnit 3 nævnte udvikling i Italiens og Englands betalingsbalancer i den senere tid ville have aktualiseret likviditetsdebatten. Det er imidlertid kun til en vis grad tilfældet. Den måde, hvorpå Italien løste sin akutte krise i begyndelsen af 1964, har formentlig medvirket til at aktualisere det tyske og franske standpunkt. På den anden side foregik finansieringen så smertefrit, at det ikke belastede betalingssystemet. For Englands vedkommende er betalingsbalanceudviklingen i 1963 og 1. kvartal 1964 beskrevet nærmere i sidste nummer af Økonomi og Politik (side 167–168). Den der konstaterede udvikling er fortsat. Det er imidlertid karakteristisk, at pundets stilling – i modsætning til dets stilling under 1961-krisen – fortsat er ret stærk. Der har tilsyneladende ikke denne gang været tale om spekulative kapitalbevægelser af betydning imod pundet. Den tidligere konservative regering var tydelig indstillet på at se tiden an. Man ønskede ikke at gribe ind straks med den deraf følgende risiko for at bremse væksten, og man var indstillet på at benytte sine reserver, hvis det skulle vise sig nødvendigt. Den nye regering har straks foretaget indgreb til sikring af ligevægten gennem indførelse af en 15 pct. ekstra importafgift og visse foranstaltninger til fremme af eksporten. Der er endvidere indledt forhandlinger med IMF om udnyttelse af Englands »stand-by« på 1 mia. $. Det er klart, at hvis de kon-

servative havde vundet valget, ville også de have været tvunget til at foretage indgreb af den ene eller den anden art for at modvirke en fortsat uheldig udvikling på betalingsbalancen. Det er bemærkelsesværdigt, at den konservative opposition synes at være enig med labourregeringen i det skridt, den nu har taget. Hvorvidt det er tilstrækkeligt, kan man naturligvis ikke udtale sig om endnu. Det er blevet hævdet, at Englands betalingsbalancevanskeligheder skyldes, at man producerer de forkerte varer, og at England teknologisk er blevet distanceret af de kontinentaleuropæiske lande (og andre). Hvis denne diagnose er rigtig, er problemet ikke løst med de gennemførte foranstaltninger. De giver et pusterum – hvad reserverne formentlig ikke ville være tilstrækkelige til at give – som må benyttes til at fjerne den strukturelle tendens til uligevægt. Hvis dette ikke lykkes, vil importafgifterne formentlig blive permanente, og det »gamle« problem er ikke blevet løst. Man har derimod skabt sig et nyt: samarbejdet med EFTA-landene, hvis formål er en frigørelse af handelen mellem disse lande.

Der er ikke på mødet truffet beslutninger om likviditetsproblemet, og debatten vil fortsætte. De enkelte landes kvoter skal imidlertid justeres i 1965, og alle anbefaler en forøgelse af kvoterne. Det er sandsynligt, at der bliver tale om en beskeden generel forøgelse på 25 pct., og muligvis mere for visse lande (Tyskland og Sverige). Man anbefaler endvidere, at der skabes en sådan ordning for guldindbetalingerne til fonden som følge af forøgelsen i kvoterne, at det ikke medfører for kraftige træk på den amerikanske guldbeholdning. Med hensyn til fremtidige ændringer i systemet må man afvente rapporten fra den nye arbejdsgruppe, der som nævnt er blevet nedsat af »de ti«.

9.–11.–64
B. H.

DEN ØKONOMISKE SITUATION I DANMARK

A. *Den økonomiske situation i 3. kvartal 1964*

Gennem de sidste år er byerhvervenes arbejdsstyrke vokset med et par procent årligt, medens beskæftigelsen som følge af den faldende arbejdsløshed er steget lidt mere. Antallet af arbejdsløshedsforsikrede inden for dette område udgjorde i 1. halvår af 1963 gennemsnitligt ca. 741.000 mod ca. 755.000 i år og ca. 729.000 i 1962. Ledigheden omfattede i 1963 ca. 34.000 personer mod ca. 23.000 i såvel 1962 som i år. Antallet af beskæftigede steg således fra ca. 707.000 personer i 1. halvår af 1963 til ca. 732.000 i samme periode i år. Af denne stigning på ca. 25.000 personer skyldes ca. 14.000 væksten i antallet af arbejdsløshedsforsikrede, medens ca. 11.000 skyldes nedgangen i antallet af ledige. Da de arbejdsløshedsforsikrede inden for byerhvervene skønsmæssigt udgør omkring halvdelen af den samlede arbejdsstyrke inden for dette område, skulle beskæftigelsen således være blevet forøget med henved 50.000 personer eller godt 3 pct. Af denne stigning skyldes formentlig ca. 10.000 afvandringen fra landbrugserhvervene[1]).

Fra 2. halvår 1963 til 1. halvår i år voksede beskæftigelsen i byerhvervene nogenlunde i takt med tilgangen til arbejdsstyrken, idet ledigheden var konstant. I alt steg antallet af arbejdsløshedsforsikrede med ca. 5000 personer eller ca. 0,7 pct.

Det antages almindeligvis, at en arbejdsløshedsforsikret gennemsnitligt skifter arbejdsplads mere end 3 gange i løbet af 2 år[2]). Regner man med, at et »skift« gennemsnitligt tager 1 uge, og at der gennemsnitligt arbejdes 48 uger årligt, skulle arbejdsløsheden som følge heraf ligge på omkring 3 pct., hvilket – som årsrate – svarer til ledighedsniveauet i 1964. Der er således grund til at regne med, at ledigheden fremover ikke vil kunne nedbringes i noget nævneværdigt omfang, og byerhvervenes arbejdsstyrke vil derfor kun kunne forøges som følge af naturlig vækst samt ved afgangen fra landbrugserhvervene. Siden 1958 har den gennemsnitlige årlige afvandring af medhjælpere fra landbruget ifølge juli-tællingerne omfattet godt

[1]) Cf. Beskæftigelsesoversigt nr. 3, 16. juni 1964, udg. af Arbejdsmarkedsrådets Sekretariat.

[2]) Cf. L. Kallestrup: Har vi mangel på arbejdskraft. Socialt Tidsskrift nr. 6, juni 1964.

13.000 personer, dog med betydelige variationer mellem de enkelte år. Siden 1961 har afvandringen været aftagende – såvel absolut som i forhold til landbrugets samlede arbejdsstyrke – fra godt 19.000 personer fra 1961 til 1962 til knapt 10.000 personer fra 1963 til 1964. Den naturlige tilvækst til arbejdsstyrken i byerhvervene kan måske anslås til godt halvanden procent årligt.

Som nævnt må man antage, at byerhvervene i 1. halvår i år gennemsnitligt har beskæftiget ca. 50.000 personer flere end i samme periode sidste år, hvoraf ca. 10.000 skyldes afvandringen fra landbruget. Antager man, at beskæftigelsen i byerhvervene som følge af afvandring også i 2. halvår i år vil omfatte ca. 10.000 flere end sidste år, at arbejdsstyrken som følge af naturlig tilgang vil være blevet forøget med godt 25.000 personer, samt at ledigheden vil omfatte 3–4000 personer færre end sidste år, skulle den samlede beskæftigelse i byerhvervene i 2. halvår stige med henved 40.000 personer i forhold til sidste år. For 1964 som helhed må man således regne med, at der gennemsnitligt vil være beskæftiget ca. 45.000 flere personer i byerhvervene end i 1963. Af denne vækst skyldes formentlig ca. 1/3 nedgangen i den gennemsnitlige ledighed. Frem til 1965 vil ledigheden næppe kunne nedbringes yderligere, således at væksten i byerhvervenes beskæftigelse formentlig vil udgøre knap 2 pct. mod godt 2,5 pct. fra 1960 til 1961 og ca. 3 pct. fra 1961 til 1962. Til trods for, at udbuddet af arbejdskraft frem til 1964 således er steget betydeligt, har det ikke fuldt ud svaret til den samtidige stigning i efterspørgselen, og allerede ved udgangen af foråret syntes der at herske ret udbredt mangel på arbejdskraft. For nærmere at belyse arbejdskraftsmangelens omfang og art, foretog arbejdsmarkedsrådet i sommermånederne en undersøgelse[3]), hvorunder man indhentede oplysninger såvel fra fagforbundenes arbejdsløshedskasser som fra arbejdsgivernes brancheforeninger og fra de offentlige arbejdsanvisningskontorer. Undersøgelsen synes at godtgøre, at der herskede mangel på ikke alene faglærte arbejdere, men også på kvindelige arbejdere samt på specialarbejdere. Erhvervsmæssigt synes mangelen navnlig at være udtalt inden for byggefagene, metalindustrien samt – i mindre omfang – inden for næringsmiddelindustrien og tekstil- og beklædningsindustrien. Geografisk var mangelen på arbejdskraft mest udtalt i hovedstadsområdet, på Sjælland i øvrigt samt i de større byer på Fyn og i Østjylland. På den anden side synes den stærke vækst i efterspørgselen at have udjævnet de geografiske forskelle i ledigheden betydeligt. Ved årets midte synes de såkaldte »arbejdsløshedsøer« næsten at være forsvundet. Cf. tabel 1.

[3]) Beskæftigelsesoversigt nr. 4, 31. august 1964, udg. af Arbejdsmarkedsrådets Sekretariat.

TABEL 1

Arbejdsløsheden i visse kommuner[1])

	Antal kommuner	Arbejdsløshedsprocenter	
		2–3,9	4 pct. eller mere
1962		56	14
1963		67	29
1964		8	3

Anm.: Undersøgelsen omfatter kommuner, hvor antallet af medlemmer af arbejdsmændenes og specialarbejdernes arbejdsløshedskasse var mindst 25. Opgørelsen omfatter alene de egentlige arbejdsløse, men ikke personer med en ledighed på under 7 dage eller meget langvarigt arbejdsløse. Undersøgelsen er baseret på ledighedsopgørelsen i slutningen af månederne maj og juni.

De indkomne oplysninger fra anvisningskontorerne, kasserne og brancheorganisationerne viser i øvrigt ikke helt samme billede. Anvisningskontorerne fremhæver mangelen på faglærte arbejdere især i byggefagene og i metalindustrien, samt i mindre omfang mangel på arbejdskraft i næringsmiddelindustrien, tekstil- og beklædningsindustrien, møbelindustrien samt kontor- og butiksfag. Desuden synes der at herske mangel på lærlinge i en række fag. Brancheorganisationernes oplysninger svarer erhvervsmæssigt nogenlunde til anvisningskontorerne, ligesom organisationerne fremhæver mangel på faglært arbejdskraft samt på, hvad der betegnes som »kvalificerede ufaglærte«. I modsætning hertil mener en række arbejdsløshedskasser ikke at have konstateret nogen mangel på arbejdskraft. Dette gælder også visse store arbejdsløshedskasser inden for byggefagene – murerne og malerne. Den væsentlige undtagelse synes at vedrøre jern- og metalindustrien, hvor det også efter kassernes oplysninger har været vanskeligt at skaffe arbejdskraft. Denne forskel i opfattelsen af arbejdsmarkedssituationen fortolker Arbejdsmarkedsrådet derhen, at det for arbejdsgiverne i en situation med et relativt stramt arbejdsmarked vil være naturligt at overvurdere mangelen. »Svarene kan let blive påvirket af, at de fleste arbejdsgivere oftest savner om ikke andet så en mere kvalificeret stab, end de har«. Omvendt vil kasserne være tilbøjelige til ikke at konstatere nogen mangel på arbejdskraft, så længe der inden for den enkelte kasse findes selv et nok så ringe antal ledige.

Hertil kommer, at hvis arbejdsgiverne mener, at der i en given situation er så udtalt mangel på arbejdskraft, at det vil være nytteløst at foretage en henvendelse til en arbejdsløshedskasse eller et anvisningskontor, vil en faktisk mangel på arbejdskraft ikke blive registreret af de pågældende organer. Det er vanskeligt at skønne over betydningen heraf. Normalt vil flertallet af arbejderne skaffe sig arbejde uden om kasserne og anvisningskontorerne, hvilket modsvares af, at arbejdsgiverne forsøger at fremskaffe arbejdskraft navnlig gennem avisannoncer[4]).

[4]) Cf. bl. a. Kallestrups artikel i Socialt Tidsskrift.

Fra undersøgelsen kan i øvrigt nævnes, at der inden for arbejdsløshedskasserne var en tendens til at tillægge arbejdstidsforholdene en nok så stor betydning for mangelen på arbejdskraft som lønforholdene. Dette modsvares af, at en række brancheorganisationer oplyser, at mangelen på arbejdskraft blandt deres medlemmer er søgt afhjulpet gennem indførelse af overarbejde, deltidsarbejde og korttidsarbejde. Med hensyn til følgerne af arbejdskraftmangelen anfører de fleste brancher nedsat produktion, lagerreduktion, dårligere kundebetjening, afvisning af nye ordrer samt – især inden for bygge- og anlægsgruppen – øget leveringstid. Kun en enkelt branche har svaret, at mangel på arbejdskraft har skabt lønpres.

TABEL 2

Den gennemsnitlige ledighed efter de ugentlige opgørelser

1000 ledige

	1. kvartal			2. kvartal			3. kvartal		
	1962	1963	1964	1962	1963	1964	1962	1963	1964
Arbejdsmænd	35,0	52,6	31,0	8,6	12,3	5,8	6,0	4,9	2,9
Byggefag	1,9	4,8	2,0	0,1	0,6	0,3	0,1	0,1	0,1
Andre mænd	5,6	8,3	6,9	2,3	3,7	2,5	1,7	2,5	1,6
Kvinder	3,5	4,1	3,7	1,9	2,3	1,9	1,2	1,5	1,1
I alt	46,0	69,8	43,6	12,9	18,9	10,5	9,0	9,0	5,7

Den betydelige nedgang i den gennemsnitlige ledighed i år skyldes først og fremmest en stærk forbedring i arbejdsmændenes beskæftigelsesforhold. Dette er dels en følge af, at den i tidligere år eksisterende arbejdskraftreserve især omfattede denne gruppe, dels en følge af den stærke stigning i bygge- og anlægsvirksomheden, hvor beskæftigelsen af ufaglærte er relativt stor.

For årets 3 første kvartaler under ét har der gennemsnitlig været beskæftiget ca. 5000 flere ufaglærte end i samme periode sidste år. For 2. og 3. kvartal alene var der tale om en stigning i beskæftigelsen på henved 2000 personer fra 1963 til 1964. Medio 3. kvartal var der ved bygge- og anlægsvirksomhed beskæftiget i alt 114.300 personer, eller ca. 14.000 flere end på samme tidspunkt sidste år, og ca. 2000 flere end i 2. kvartal i år. Af de ca. 114.300 personer var knapt 50.000 – eller ca. 2000 flere end sidste år – beskæftiget ved nybyggeri, medens ca. 23.400 – lidt flere end sidste år – var beskæftiget ved anlægsvirksomhed.

Som omtalt i sidste nummer af »Økonomi og Politik« (nr. 2, 1964) blev byggeaktiviteten forøget meget betydeligt i løbet af 1. halvår i år sammenlignet med året før. De samlede påbegyndelser steg således med over 35 pct., og trods en stærk vækst i fuldførelserne – især for erhvervsbyggeriets vedkommende – blev det igangværende byggeri forøget med

godt 7 pct. Der blev i de større byområder påbegyndt ca. 8200 lejligheder – en stigning i forhold til året før på næsten 40 pct., medens fuldførelserne faldt med ca. 4 pct. til godt 7300 lejligheder. Det igangværende byggeri forøgedes således stærkt – med ca. 12 pct. – til ca. 23.250 lejligheder ved udgangen af halvåret. I 3. kvartal steg påbegyndelserne en del, men da fuldførelserne samtidig blev meget væsentligt forøget, ændredes det igangværende byggeri kun i beskedent omfang. Man må dog forvente, at aktiviteten i bygge- og anlægssektoren fortsat vil være høj, dels som følge af erhvervenes investeringer i faste anlæg, dels som følge af iværksættelsen af offentlige bygge- og anlægsarbejder – der blev frigivet i oktober måned. Hertil kommer – for boligbyggeriets vedkommende – de i september gennemførte lempelser i byggereguleringen. På den anden side er det muligt, at det stramme kapitalmarked i forbindelse med nationalbankens stramning af kreditvilkårene, der nu er trådt i kraft, vil medføre, at stigningstakten i byggeriet vil aftage lidt i de kommende måneder.

TABEL 3

Boligbyggeriet i »Byer m. v.«

	Antal lejligheder					
	Påbegyndt		Fuldført		Under opførelse ult. kvartalet	
	1963	1964	1963	1964	1963	1964
1. kvartal	1.389	3.992	4.201	3.920	19.720	22.491
2. kvartal	4.467	4.190	3.429	3.412	20.736	23.247
3. kvartal	4.607	4.701	3.964	4.674	21.352	23.244

Industriens samlede beskæftigelse – udtrykt ved antallet af udførte arbejdstimer – har i den forløbne del af 1964 ligget på nogenlunde samme niveau som sidste år. På baggrund af den stærke vækst, der har fundet sted frem til 1964, må dette umiddelbart forekomme overraskende. Man må imidlertid tage i betragtning, at den løbende statistik normalt undervurderer beskæftigelsesniveauet med 2–3 pct. På den anden side er det rimeligt at antage, at produktivitetsstigningen – på baggrund af de ugunstige produktionsforhold sidste år – har været meget betydelig. Under hensyntagen hertil kan man måske regne med, at industriens beskæftigelse i alt har været et par procent højere end sidste år, medens den procentvise stigning i produktionen formentlig har været 3–4 gange så stor. Beskæftigelsesstigningen har været lidt kraftigere for produktionsmiddelindustrien end for forbrugsvareindustrien. Blandt de enkelte industrier viser navnlig træ- og møbelindustrien, sten-, ler- og glasindustrien samt jern- og metalindustrien en relativ stærk beskæftigelsesfremgang, medens beskæftigelsen i næringsmiddelindustrien samt i transportmiddelindustrien har været noget lavere end sidste år. Beskæftigelsesstigningen har navnlig været udtalt i 2. og 3. kvartal.

Den betydelige vækst inden for produktionsmiddelindustrien svarer til de af Statistisk Departement offentliggjorte oplysninger om industriens planlagte investeringer i 1964[5]) sammenlignet med tidligere år. Oplysningerne omfatter virksomheder, der beskæftiger 20 arbejdere eller mere. Gennemsnitlig beskæftiger de adspurgte virksomheder ca. 3/4 af industriens samlede arbejdsstyrke. Under ét forventes de planlagte investeringer i år at blive henved 10 pct. større end sidste år. Særlig kraftigt forventes investeringsforøgelsen at blive inden for tekstilindustrien og sten-, ler- og glasindustrien (ca. 35 pct.), inden for papir- og grafisk industri og jern- og metalindustrien (godt 10 pct.). Investeringsforøgelsen omfatter alene bygninger, andre faste anlæg samt maskiner og værktøj, medens de øvrige investeringer – herunder automobiler – forventes at blive en del mindre end sidste år.

Industriens omsætning af egne varer viser for 1. halvår i år en stigning på godt 15 pct. i forhold til sidste år, medens stigningen fra 1. halvår 1962 til 1. halvår 1963 kun androg godt 2 pct. Stigningen frem til 1. halvår i år har for de fleste industrier ligget på 10–20 pct. For konservesindustrien, fodtøjs- og beklædningsindustrien, den grafiske industri og gummiindustrien er omsætningen øget med 5–10 pct. Omvendt har der for læderindustrien, transportmiddelindustrien (excl. skibsværfter), sten-, ler- og glasindustrien samt fremstilling af olie- og kulprodukter været tale om meget betydelige stigninger. Specielt for sidstnævnte industri skyldes væksten den påbegyndte produktion på olieraffinaderierne. For industrien under eet har den samlede produktion i 1. kvartal været ca. 14 pct. større end i samme periode sidste år.

TABEL 4

Industriens omsætning af egne varer – 1. halvår

Mill. kr.

	1962	1963		1964
		gl. opg.	ny opg.	ny opg.
Næringsmiddelindustri m. m.	2.417	2.641	2.691	2.976
Tekstilindustri	602	613	633	725
Fodtøjs- og beklædningsindustri	578	561	588	640
Træ- og møbelindustri	481	491	524	617
Papir- og grafisk industri	872	936	936	1.033
Kemisk industri m. m.	1.238	1.290	1.330	1.615
Sten-, ler- og glasindustri	514	457	465	648
Jern- og metalindustri	2.889	2.925	2.994	3.337
Transportmiddelindustri	877	804	809	964
Anden industri	352	365	363	426
I alt	10.820	11.083	11.333	12.981

[5]) Statistiske Efterretninger, nr. 29, 1964.

Også detailomsætningen er steget betydeligt i første halvår i år. For den samlede detailhandel var der tale om en stigning på ca. 9 pct. i forhold til sidste år og på ca. 15 pct. i forhold til 1962. For handel med næringsmidler m. v. var stigningen lidt mindre – ca. 7 pct. – end for de øvrige grupper. Samtidig var prisstigningerne for disse varer lidt større, således at den reale vækst blev en del mindre – formentlig henved 5 pct. mod 8–9 pct. for de øvrige varer. Væksten i omsætningen er fortsat i de første måneder af 2. halvår, mest udtalt for de varige forbrugsvarers vedkommende.

TABEL 5

Indeks for detailomsætningen (1961 gnst. = 100)

		1. halvår	Juli-august
Nærings- og nydelsesmidler	1962	105	116
	1963	116	127
	1964	124	134
Beklædning m. v.	1962	100	108
	1963	101	111
	1964	110	116
Andre forbrugsvarer	1962	102	126
	1963	100	117
	1964	110	127
I alt	1962	104	116
	1963	110	122
	1964	119	129

Den i forhold til de ledige resourcer meget betydelige vækst, der således har præget næsten alle områder af økonomien, synes indtil nu ikke at have medført mere udtalte tendenser til prisstigning. Fra januar til oktober steg reguleringspristallet med 3,2 points til 106,0. Af den samlede stigning skyldes over halvdelen – ca. 55 pct. – prisstigninger på fødevarer, væsentligst som følge af forhøjelserne i februar af hjemmemarkedspriserne på en række landbrugsvarer og den betydelige stigning i markedsprisen på okse- og kalvekød. Hertil kommer prisstigninger på en række tjenesteydelser. Tilsammen har disse to poster medført en stigning i pristallet på mere end 2 points.

Den internationale prisstigning på råvarer synes for de fleste gruppers vedkommende at være ophørt omkring midten af året, og de seneste måneder har været præget af stabilitet. Undtagelsen er først og fremmest visse metaller, bl. a. kobber, bly og tin samt visse landbrugsråvarer, bl. a. korn. Betydningen af sidstnævnte forhold reduceres dog væsentligt på baggrund af den gunstige høst, der forventes i år. Priserne på de importerede varer har indtil nu ligget ret stabilt med en svagt stigende tendens. Fra ja-

TABEL 6

Reguleringspristallet (januar 1963 = 100)

	Okt. 1963	Jan.	April 1964	Juli	Okt.
Fødevarer i alt	101,7	102,5	104,3	106,1	107,5
Klæder, fodtøj, vask	100,5	100,9	101,8	102,2	102,9
Brændsel, belysning	103,1	104,7	107,8	108,2	108,3
Anskaffelse og vedligeholdelse af varige forbrugsgoder	101,3	101,2	101,9	102,1	103,2
Spiritus, tobak, fortæring ude	100,8	101,1	102,3	104,1	104,7
Transport	101,6	102,8	103,8	104,3	104,6
Forsk. varer og tjenester	102,7	104,3	106,9	107,6	109,4
Varer og tjenester i alt	101,6	102,5	104,1	105,2	106,3
Bolig	100,0	104,4	104,4	104,4	104,4
I alt	101,4	102,8	104,2	105,1	106,0

nuar til august har den samlede prisstigning næppe været mere end ca. 1 pct., hvilket på baggrund af bevægelserne i råvarepriserne lader formode, at den stigende tendens i importpriserne vil fortsætte i de kommende måneder.

Omslaget fra det relativt stabile aktivitetsniveau, der var fremherskende i 1963, til den kraftige vækst, der har præget 1964, medførte en væsentlig forøgelse af importen, der for 1. halvår 1964 under ét lå ca. 25 pct. højere end i samme periode året før. Nettovareimporten voksede fra ca. 450 mill. kr. til ca. 1700 mill. kr., men da betalingsbalancens øvrige poster viste en mindre stigning – knapt 100 mill. kr. – blev nettostillingen over for udlandet kun forringet med ca. 1150 mill. kr., mod en forbedring fra 1. halvår 1962 til 1. halvår 1963 på ca. 750 mill. kr., og en forbedring fra 1. til 2. halvår 1963 på ca. 150 mill. kr. Den samlede private og offentlige langfristede låntagning har i 1. halvår i år været ca. 200 mill. kr. mindre end i samme tidsrum sidste år. På den anden side er den kortfristede varegæld formentlig steget med ca. 600 mill. kr., hvortil kommer en kredittagning i forbindelse med skibsimporten på omkring 300 mill. kr. Med en stigning i merimporten på ca. 1150 mill. kr. har valutastillingen i år derfor kunnet forbedres med ca. 260 mill. kr. mod en forbedring sidste år på ca. 760 mill. kr.

Med en så kraftig forringelse af betalingsbalancen opstår naturligt spørgsmålet, om denne er udtryk for en varig tendens. Set i forhold til udviklingen i 1960'erne må man formentlig helt alment kunne hævde, at aktivitetsniveauet i 1963 var usædvanligt lavt, medens det i 1964 har været ganske højt. Som følge heraf måtte man under alle omsætndigheder forvente en meget betydelig forøgelse af importen. Hertil kommer en række andre – delvis ekstraordinære – forhold, som har præget udviklingen i 1.

TABEL 7

Betalingsbalancen

Mill. kr.

	1962	1963		1964
	1. halvår	1. halvår	2. halvår	1. halvår
Vareimport i alt, c. i. f.	7078	7169	7571	8940
heraf udgift til søfragt på: danske skibe	65	60	64	75
udenlandske skibe	325	335	356	380
I alt udgifter til søfragt	390	395	420	455
Vareimport, f. o. b.	6688	6774	7151	8485
Vareexport, f. o. b.	5498	6320	6787	6782
Nettovareexport, f. o. b:	÷1190	÷454	÷364	÷1703
Fragtindtægter, netto	250	255	274	315
Rejseindtægter, netto	33	36	129	33
Renter, udbytter, netto	÷5	÷20	÷15	÷15
Øvrige varer og tjenester, netto	115	135	175	170
Ændring i nettostilling over for udlandet	÷797	÷48	199	÷1200
heraf: Nationalbankens	÷28	465	1021	274
Private banker	÷229	240	÷56	÷36
Private i øvrigt	÷260	40	÷650	÷625
Stat og kommune	÷188	÷587	÷33	÷563
Mangler	÷92	÷206	÷83	÷250

halvår. I en redegørelse, udsendt af Det økonomiske Sekretariat[6]), fremhæves det, at man som følge af sæsonbevægelser inden for året, normalt må vente en noget ugunstigere udvikling på betalingsbalancen i 1. end i 2. halvår. Hertil kommer, at der i 1. halvår i år har været en nettoimport af skibe, medens man normalt må regne med en nettoeksport af skibe på i hvert fald et par hundrede mill. kr. årligt, hvilket også forventes at ville blive tilfældet i år. Endelig antages det, at der under indtryk af de stigende råvarepriser er sket forcerede indkøb til lager. Beløbsmæssigt anslås denne prisbestemte lagerforøgelse til 100–150 mill. kr. Man må herved tage i betragtning, at den lagerforøgelse, der fandt sted i den første del af 1963 – hvor den samlede efterspørgsel kun steg svagt – i løbet af efteråret blev afløst af en lagernedgang, og ved udgangen af året synes forholdet mellem omsætning og lagerbeholdninger at være blevet normaliseret. Den stærke stigning i importen af råvarer m. v., der har præget 1. halvår 1964, må således i første række opfattes som en tilpasning af lagerbeholdningerne til et højere aktivitetsniveau. Korrigerer man for de nævnte forhold, skønnes betalingsbalanceunderskuddet på årsbasis at udgøre ca. 1¼ milliard kr.

Som illustration til spørgsmålet om sammenhængen mellem ændringer

[6]) Økonomisk Oversigt, oktober 1964.

i den økonomiske aktivitet, importen og lagerdannelsen skal anføres nedenstående oversigt.

TABEL 8

Beskæftigelse, råvarelagre og import af råvarer[1])

Pct.-vise ændringer i forhold til foregående halvår

	1. halvår			2. halvår		
	Beskæftigelse	Lagre	Import	Beskæftigelse	Lagre	Import
1958				÷3	+14	+17
1959	+7	÷6	+ 6	÷1	+ 8	+13
1960	+9	÷4	+ 4	÷5	+15	+ 6
1961	+2	÷2	÷ 9	÷1	+14	+13
1962	+7	÷7	÷ 7	÷8	+12	+11
1963	+7	÷8	÷12	÷8	+12	+16
1964	+7	÷1	+ 9			

Anm.: Som udtryk for beskæftigelsen er benyttet det af Statistisk Departement beregnede indeks for antal udførte arbejdstimer i industrien. Som udtryk for lagerbevægelserne er anvendt oplysninger om værdien af lagerbeholdningerne af råvarer opgjort i 1955-piser. Importen af industrielle råvarer er baseret på den månedlige handelsstatistik og omfatter i det væsentlige SITC nr. 12, 21–29, 41–43, 58, 67–68.

Som helhed er importen i 3. kvartal steget noget langsommere end hidtil i år. Dette gælder ikke blot for industrielle råvarer og brændsel, hvor importen i 1. halvår lå meget højt, men også for nærings- og nydelsesmidler. Importen af skibe og fly, der i 1. halvår var mere end tre gange så

TABEL 9

Vareimporten

Mill. kr.

	1. halvår 1963	1. halvår 1964	3. kvartal 1963	3. kvartal 1964
Korn	122	216	42	106
Andre landbrugsråvarer	449	527	190	232
Industrielle råvarer	1489	1876	845	997
Brændsel	934	1055	431	395
Halvfabrikata	910	1099	447	535
Maskiner	1235	1460	616	712
Skibe og fly	70	226	107	88
Motorkøretøjer m.v.	551	708	217	302
Andre forarbejdede varer	904	1146	472	598
Nærings- og nydelsesmidler	460	575	219	255
I alt	7124	8888	3586	4220

stor som i samme periode sidste år, lå i 3. kvartal knapt 20 pct. under sidste års niveau. Maskinimporten og importen af halvfabrikata samt af forarbejdede varer er paa den anden side steget i samme tempo som hidtil, medens importen af motorkøretøjer er steget noget stærkere. Dette gælder også for importen af såvel korn som andre landbrugsråvarer.

TABEL 10

Procentvis ændring i vareimporten

	3. kvartal 1962-63	4. kvartal 1962-63	1. kvartal 1963-64	2. kvartal 1963-64	3. kvartal 1963-64
Korn	÷77	72	91	68	152
Andre landbrugsråvarer	5	13	28	6	22
Industrielle råvarer	2	–	30	23	18
Brændsel	÷4	8	20	5	÷8
Halvfabrikata	–	–	19	22	20
Maskiner	÷3	÷5	11	25	16
Skibe og fly	128	48	88	298	18
Motorkøretøjer m. v.	÷36	6	24	32	39
Andre forarbejdede varer	÷1	8	22	31	27
Nærings- og nydelsesmidler	÷6	18	25	25	16
I alt	÷6	3	23	26	18

Industriexportens vækst har i 3. kvartal været af omtrent samme omfang som i 1. halvår. Maskinexporten er steget noget kraftigere end hidtil i år, men stigningstakten ligger dog stadig noget under de seneste års ni-

TABEL 11

Vareeksporten

Mill. kr.

	1. halvår 1963	1. halvår 1964	3. kvartal 1963	3. kvartal 1964
Landbrugsvarer	3100	3225	1451	1580
Fiskeprodukter	244	275	129	150
Nærings- og nydelsesmidler	107	162	63	102
Olie og oliekager m. v.	145	158	82	94
Medicinalvarer	84	106	44	52
Andre kemiske produkter	209	243	103	107
Maskiner, instrumenter	1058	1107	536	593
Møbler	86	122	52	58
Andre trævarer	79	98	46	54
Tekstil og beklædning	219	288	116	141
Transportmidler	389	203	190	159
Metalvarer	184	225	100	114
Andre varer	362	510	214	279
I alt	6266	6722	3126	3483

veau. For de øvrige industrivarer er exporten i 3. kvartal steget i nogenlunde samme takt som sidste år, men i forhold til 1. og 2. kvartal i år, har væksten for flere varers vedkommende – især møbler og kemiske produkter – været aftagende.

Landbrugsexporten er i 3. kvartal steget noget stærkere end tidligere på året. For de animalske landbrugsvarers vedkommende har afsætnings-

TABEL 12

Procentvis ændring i eksporten af visse industrivarer

	3. kvartal 1962–63	4. kvartal 1962–63	1. kvartal 1963–64	2. kvartal 1963–64	3. kvartal 1963–64
Olie, oliekager m. v.	14	15	24	÷5	15
Medicinalvarer	2	18	29	23	18
Andre kemiske produkter	16	13	19	26	4
Maskiner, instrumenter	7	–	2	7	11
Møbler	30	5	39	44	15
Andre trævarer	24	9	36	15	17
Tekstil og beklædning	25	12	30	33	22
Metalvarer	18	19	25	20	14
Transportmidler	228	÷40	÷29	÷58	÷16
Industrieksport i alt excl. nye og brugte skibe	15	14	23	16	17

TABEL 13

Landbrugseksporten

Mill. kr.

	1. halvår 1963	1. halvår 1964	3. kvartal 1963	3. kvartal 1964
Svin, bacon, flæsk	807	988	473	528
Hornkvæg, okse- og kalvekød	503	477	211	213
Smør	343	341	180	203
Ost	176	186	97	102
Æg	101	48	25	15
Slagtet fjerkræ	120	124	57	64
Konserves	440	439	215	237
Andre landbrugsvarer	610	622	193	218
I alt	3100	3225	1451	1580

priserne gennemgående været faldende i de senere måneder, omend de for flere varers vedkommende ligger betydeligt højere end sidste år. Også de udførte mængder har gennemgående ligget noget højere, og exportværdien har derfor kunnet forøges en del. For kød og kvæg samt for ost har de højere afsætningspriser udlignet nedgangen i de udførte mængder, således

TABEL 14

Procentvis ændring i eksporten af forskellige landbrugsvarer

	3. kvartal 1962–63	4. kvartal 1962–63	1. kvartal 1963–64	2. kvartal 1963–64	3. kvartal 1963–64
Svin, bacon, flæsk	23	30	26	19	12
Hornkvæg, okse- og kalvekød	19	51	2	÷12	1
Smør	4	÷1	÷2	1	13
Ost	4	÷3	9	2	5
Æg	÷19	÷30	÷55	÷47	÷40
Slagtet fjerkræ	÷5	÷9	÷2	8	12
Konserves	÷10	3	6	÷5	13

at exportværdien for disse varer blev af nogenlunde samme størrelsesorden som sidste år. For ægexportens vedkommende har der derimod været tale om et fald i såvel mængder som priser.

Den som helhed gunstigere udvikling i varehandelen med udlandet i 3. kvartal sammenlignet med 1. halvår har – i forbindelse med en sæsonmæssig stigning i nettoindtægterne fra betalingsbalancens »usynlige« poster – betydet, at også nettoforøgelsen af den samlede gæld til udlandet har været væsentligt mindre, nemlig skønsmæssigt ca. 150 mill. kr. i 3. kvartal mod ca. 1200 millioner kr. i 1. halvår.

Valutastillingen blev i løbet af 3. kvartal forbedret med ca. 380 mill. kr., hvoraf ca. 225 mill. kr. skønnes at hidrøre fra provenuet af offentlige udenlandske lån (I/S Midtkraft, K. T. A. S. samt ELSAM).

TABEL 15

Nettovalutabeholdningen

Mill. kr.

	Beholdning ult. juni	Beholdning ult. sept.	Ændring i løbet af 3. kvartal Offt. udl. lån	Andet	I alt
Nationalbanken	3014	3413	..	..	399
Private banker	÷395	÷415	..	..	÷20
I alt 1964	2619	2998	225	154	379
I alt 1963	1433	1965	55	477	532
I alt 1962	1048	846	50	÷252	÷202

De private bankers nettotilgodehavende i Nationalbanken steg i 3. kvartal med ca. 430 mill. kr., og da deres nettostilling over for udlandet kun forringedes med 20 mill. kr., blev deres samlede likviditet forbedret med ca. 415 mill. kr. Likviditetsforbedringen er sæsonmæssig bl. a. som følge af udbetalingerne under landbrugsstøtteordningerne, og ligger ca. 200 mill. kr. lavere end sidste år. På baggrund af den stærkt forøgede aktivitet og den i mellemtiden indtrufne prisstigning, synes der i år at være sket en ikke ubetydelig stramning af likviditeten.

Fra januar til september i år steg bankernes udlån med ca. 1675 mill. kr. mod en stigning i samme tidsrum sidste år på kun ca. 540 mill. kr. Omvendt har væksten i indlånene været noget mindre i år end sidste år. Fra januar til september var der i år tale om en stigning på ca. 1075 mill. kr. mod en stigning sidste år på ca. 1350 mill. kr.

Udbuddet af obligationer fra realkreditinstitutterne har som følge af den voksende byggeaktivitet været i jævn vækst gennem året. Fra januar til september forøgedes den cirkulerende mængde (pålydende værdi) af obligationer fra kredit- og hypotekforeninger samt fra reallånefondene med ca. 3 mldr. kr. mod ca. 2450 mill. kr. sidste år. Kursværdien af national-

TABEL 16

Forretningsbankernes likviditet

Mill. kr.

Mellemværende med nationalbanken:

Tilgodehavende

	1963		1964	
	Beholdning ult. juni	Beholdning ult. sept.	Beholdning ult. juni	Beholdning ult. sept.
Folio	186	148	216	163
Indlånsbeviser	379	656	616	715
Kreditbeviser	36	32	21	19
I alt	601	836	853	897
Gæld:				
Belåning af veksler	152	57	184	112
Belåning af andre værdipapirer	250	91	664	305
Lån mod statsgaranti	13	13	12	12
Kontokurant	293	267	374	412
I alt	708	428	1234	841
Nettostilling over for nationalbanken	÷107	408	÷381	56
Nettostilling over for udlandet	÷286	÷171	÷395	÷415
Tilsammen	÷393	237	÷776	÷359

bankens obligationsbeholdning steg i samme tidsrum i år med ca. 285 mill. kr., hvoraf ca. 85 mill. kr. i 3. kvartal.

Den stærke stigning i likviditetsefterspørgselen og den begrænsede stigning i udbuddet har tilsammen betydet, at den effektive rente, der fra eftersommeren sidste år frem til begyndelsen af 1964 faldt med 1/4–1/2 pct., siden da er steget kraftigt, og renteniveauet ligger nu 1,25–1,75 højere end ved udgangen af januar.

Med fastholdelse af den nuværende pengepolitik – efter oktober udbygget de skærpede regler for de private bankers adgang til belåning af værdipapirer i Nationalbanken – er der næppe udsigt til nogen forbedring af kreditforholdene i de kommende måneder, selv om man for betydelige dele af den samlede efterspørgsel må regne med en lidt langsommere stigningstakt end i den forløbne del af året. På den anden side må man regne med en vis likviditetsbegrænsende virkning af statsfinanserne i årets sidste måneder, hvor der sæsonmæssigt er et stort kasseoverskud. Som et usikkert, men betydende, moment kommer hertil spørgsmålet om, på hvilket tidspunkt de i foråret optagne varekreditter skal tilbagebetales.

B. *Den økonomiske udvikling 1964 og 1965*

I den føromtalte redegørelse fra Det Økonomiske Sekretariat antages det, at den voldsomme stigningstakt, der har præget den første del af inde-

værende år, vil aftage mod årets slutning. Lagerinvesteringerne må formodes allerede i 1. halvår at være blevet tilpasset til den højere omsætning, og der er således næppe grund til at forvente voksende efterspørgsel på dette område. Heller ikke for erhvervenes faste investeringer antages stigningstakten at blive opretholdt. Væksten i det private, ustøttede boligbyggeri vil formentlig aftage, bl. a. som følge af den skærpede kreditpolitik. I modsat retning virker frigivelsen – pr. 15. okt. – af det offentlige byggeprogram. Hertil kommer som foran nævnt de i september gennemførte lempelser i byggereguleringen, hvis betydning for aktiviteten det er vanskeligt at vurdere. For såvel de offentlige driftsudgifter som den offentlige anlægsvirksomhed må man regne med en stigning. Beskæftigelsen vil næppe kunne forøges yderligere fra det meget høje niveau, den nu har nået. I sig selv skulle dette også medføre en langsommere stigning i det private forbrug, men udviklingen på dette område er usikker, fordi den dæmpning, der skulle være resultatet af den langsommere vækst i beskæftigelsen, vil blive modvirket af en gennem lønglidning opnået forøgelse af pengelønnen. For industrieksportens vedkommende skulle der være udsigt til fortsat stigning, idet de foreliggende oplysninger om konjunkturudviklingen ikke tyder på nogen ændring i afsætningsforholdene. For landbrugets vedkommende synes væksten i afsætningen af animalske produkter at være ophørt, og en svag nedgang fremover forekommer sandsynlig. Til gengæld vil landbrugets økonomi blive forbedret gennem det gunstige høstudbytte, der forventes i år, og som vil nedsætte indkøbene af korn og foderstoffer væsentligt. Den i regnskabsåret 1963–64 opnåede forbedring af landbrugets indtægtsforhold antages derfor at fortsætte i indeværende regnskabsår, om end i svagere tempo. Selv om den samlede efterspørgsel således er præget af modsat rettede tendenser, forekommer det mest sandsynligt, at den hidtil kraftige vækst vil aftage noget fremover, men dog næppe mere, end at der – med de nuværende begrænsede muligheder for en yderligere beskæftigelses- og produktionsforøgelse – stadig må forventes et vist pres på arbejdsmarkedet. På denne baggrund må man forvente en lidt langsommere stigning i importen, hvilket – trods en beskeden stigning i importpriserne – vil medføre en svag forbedring af vare- og tjenestebalancen. På årsbasis anslås underskuddet på vare- og tjenestebalancen i 2. halvår i år til omkring 1 mldr. kr. mod som nævnt 1 1/4 mldr. kr. i 1. halvår.

Den økonomiske udvikling i 1965 vil væsentligt være bestemt af forårets indkomstforhandlinger, hvis resultat ikke kendes. Med den nuværende fulde beskæftigelse vil den mulige produktionsforøgelse fremover være begrænset til væksten i arbejdsstyrken og i produktiviteten, der tilsammen anslås til ca. 4 pct. For så vidt denne vækst realiseres – hvad man under de nuværende efterspørgselsforhold i indland og udland må formode

den vil blive – vil bruttofaktorindkomsten stige med henved 2 1/4 mldr. kr. og importen med ca. 1 mldr. kr. Landbrugseksporten kan ikke forventes at stige nævneværdigt. En forbedring af betalingsbalancen – således som det blev proklameret i statsministerens trontale – vil derfor afhænge af udviklingen i industrieksporten. Denne er hidtil steget med ca. 1 mldr. kr. årligt, og såfremt eksportindustrien ikke hæmmes af et for stærkt indre efterspørgselspres eller forringelse af konkurrencevilkårene, skønner man, at det vil være muligt at opnå en vis yderligere forøgelse.

C. *Arbejdsmarkedet*

I begyndelsen af efteråret indledte arbejdsmarkedets parter overenskomstforhandlingerne i overensstemmelse med de nye forhandlingsregler, hvis hovedindhold er refereret sidst i dette afsnit. Under forhandlingerne mellem hovedorganisationerne den 22. og 23. oktober blev der opnået enighed om udtagelse af følgende generelle krav:

Fra arbejdsgiverside:
1. Indførelse af »halvautomatisk« dyrtidsregulering. Kravet indebærer, at den nuværende automatiske pristalsregulering af lønningerne suspenderes til fordel for en ordning, hvorunder reguleringens størrelse (og ydelse) skal gøres til genstand for forudgående forhandlinger, bl. a. under hensyntagen til konkurrencevilkårene og den almindelige samfundsøkonomiske udvikling.
2. Indførelse af 2-årige overenskomstperioder.

Fra arbejderside:
1. Forkortelse af arbejdstiden med lønkompensation. Den ugentlige arbejdstid kræves nedsat fra 45 til 40 timer fordelt på ugens 5 dage.
2. Nedsat arbejdstid på skiftehold.
3. Indførelse af lige løn for mænd og kvinder i løbet af en periode på 2 år.
4. Indførelse af opsigelsesvarsel for tillidsmænd på 6 måneder.
5. Generel forhøjelse af tidlønninger med 50 øre pr. time.
6. Ydelse af lavtlønstillæg på 25 øre pr. time til lønmodtagere med ugentlige lønninger på mindre end 325 kr.
7. Forhøjet betaling for søgnehelligdage og for overarbejde.

De anførte krav bør naturligvis først og fremmest betragtes som et forhandlingsoplæg. Det skal i denne forbindelse nævnes, at der efter de nugældende forhandlingsregler ikke er adgang til at fremsætte ændringsforslag til de bestående overenskomster efter den 15. oktober. Efter de hidtil fremkomne oplysninger skulle de samlede udgifter ved de foreslåede lønforhøjelser inden for Dansk Arbejdsgiverforenings område – der omfatter 1/4 af arbejdsmarkedet – udgøre flg. beløb:

Generel forhøjelse af tidlønninger	(5) : ca. 220 mill. kr.
Tillæg til lavtlønnede	(6) : ca. 45 mill. kr.
Indførelse af ligeløn	(3) : ca. 300 mill. kr.

Til sammenligning kan anføres, at beløbsrammen ved »helhedsløsningen« i 1963 var på ca. 180 mill. kr.

De nye forhandlingsregler for arbejdsmarkedet[7]).

Inden den 15. oktober indsendes ændringsforslag til bestående overenskomster. Forslagene videresendes samtidig af overenskomstparterne til hovedorganisationerne, der hver udpeger 6 mand og 2 suppleanter til et forhandlingsudvalg.

Snarest efter den 20. oktober og senest den 25. oktober udtager forhandlingsudvalget de generelle krav, dvs. krav, der forventes at få betydning for alle eller størsteparten af overenskomstområderne. Disse krav forhandles alene mellem hovedorganisationerne. Evt. uenighed om, hvilke krav der skal betragtes som generelle, afgøres af overenskomstnævnet af 1939.

Efter udtagelsen af de generelle krav påbegynder hovedorganisationerne forhandlinger om fastlæggelsen af en beløbsramme, hvori de generelle krav skal kunne indpasses. Beløbsrammen forudsættes fastlagt under hensyntagen til den økonomiske situation.

Dersom parterne ikke inden den 15. november er nået til enighed om beløbsrammen, påbegynder forligsinstitutionen mægling bl. a. på basis af det materiale, der har foreligget for hovedorganisationerne.

Opnås enighed om selve beløbsrammen, men ikke om indpasningen i denne af de generelle krav, overføres spørgsmålet til overenskomstnævnet af 1939.

Underorganisationernes forhandlinger om de specielle spørgsmål påbegyndes efter den 1. december. Hvis der ikke opnås enighed under de direkte forhandlinger, kan underorganisationerne lade de resterende spørgsmål overgå til forhandling under hovedorganisationernes og forligsinsti-

[7]) Cf. »Arbejdsgiveren«, udg. af Dansk Arbejdsgiverforening, nr. 12, 1. juli 1964.

tutionens medvirken. Hvis heller ikke her opnås enighed, kan forligsinstitutionen efter samråd med parterne henlægge spørgsmålene til et fællesudvalg, bestående af en repræsentant for hver af hovedorganisationer og et ligeligt antal repræsentanter fra de implicerede underorganisationer.

Senest den 15. december skal spørgsmålet om beløbsrammen og indpasningen af de generelle krav være afsluttet i forligsinstitutionen.

Er dette ikke sket, skal den samlede forligsinstitution selv – efter samråd med hovedorganisationerne – udarbejde et mæglingsforslag på grundlag af det foreliggende materiale. Et sådant mæglingsforslag skal foreligge inden den 10. februar.

Efter den 10. februar skal de forslag, hvorom der er opnået enighed ved direkte forhandlinger, ved mægling eller i fællesudvalg udsendes til afstemning.

Den 14. februar er seneste frist for rettidig opsigelse af overenskomsterne, og eventuelle konfliktvarsler kan ikke fremsendes inden denne dato.

Den 1. marts udløber alle overenskomster, og afstemningsresultaterne skal foreligge senest denne dato.

Dersom afstemningerne fører til vedtagelse af de udsendte forslag, træder de nye overenskomster i kraft fra og med den 1. marts.

Hvis forligsinstitutionen fortsætter mæglingen efter den 1. marts, skal lønningsmæssige ændringer, hvorom der opnås enighed efter den 1. marts, have gyldighed fra denne dato, dog kun såfremt de pågældende ændringer er vedtaget inden den 1. april, og såfremt der ikke har været iværksat en arbejdsstandsning.

Fører afstemningerne til forkastelse, vil hver af parterne være berettiget til at iværksætte arbejdsstandsning i overensstemmelse med hovedaftalen af 1960 og de øvrige arbejdsretlige regler.

Ovenstående forhandlingsregler kan opsiges med 3 måneders varsel til udløb pr. 1. juli.

Til forhandlingsreglerne er knyttet flg. protokollat:

»Hovedorganisationerne er enige om at virke for, at de samfundsøkonomiske hensyn, som forhandlingsreglerne tilsigter at tage for arbejdsmarkedet og de egentlige lønmodtagere, også bør præge indkomstfastsættelsen for andre samfundsgrupper«.

Der er ikke under forhandlingerne mellem hovedorganisationerne opnået enighed om beløbsrammen, hvorfor forhandlingerne fortsætter under forligsinstitutionens medvirken.

D. *Boligspørgsmål*

Med henblik på en gradvis afvikling af byggereguleringen fremsattes sidste efterår et forslag, ifølge hvilket afviklingen skulle ske i forbindelse med en stramning af finansieringsvilkårene for det uregulerede byggeri samt indførelse af visse maximumsgrænser for boligareal, håndværkerudgifter (parcelhuse) og den årlige leje (udlejningsbyggeri). Endelig nedsattes et udvalg, der skulle undersøge mulighederne for at gennemføre en fortrinsret til boliger for personer, der gennem en vis periode har præsteret en regelmæssig »boligopsparing«. Dette udvalg har nu afgivet betænkning[8]). Da forslaget om en væsentlig stramning af finansieringsvilkårene ikke blev gennemført, ændredes også forudsætningerne for udvalgets arbejde, idet der »med de særdeles gunstige lånegrænser for boligbyggeriet i den aktuelle situation ikke vil være særlig stor tilskyndelse til at benytte en opsparingsordning« (som den oprindelig påtænkte). Derimod kan man overveje, om det på længere sigt er formålstjenligt at begunstige denne specielle form for opsparing. Udvalget finder ikke, at der med de nugældende finansieringsvilkår vil kunne opnås nogen nævneværdig stigning i den samlede opsparing gennem en sådan ordning. De samlede årlige udgifter til en boligproduktion af samme størrelse som den nuværende vil andrage godt 2 mldr. kr., hvoraf omkring 1,6 mldr. kr. må fremskaffes gennem realkreditinstitutionerne. Hvis det antages, at årligt ca. 5000 personer påbegynder en opsparing til boligformål, der over en årrække dækker 5 pct. mere af anskaffelsessummen end normalt, vil dette næppe forøge den årlige opsparing med 1/2–1 pct. Hertil kommer, at en fortrinsret til en bolig i det nye byggeri ikke vil løse det problem, »at mange unge ... ikke har råd til at bo i nybyggeriet ... De ville økonomisk bedre kunne overkomme at bo i ældre, ikke så komfortabelt udstyrede lejligheder, som under frie markedsforhold ville blive lejet ud til en lavere leje end nybyggeriet. De herskende lejerestriktioner forhindrer imidlertid en sådan prisdannelse ... En boligopsparingsordning for ungdommen må derfor ses i et mere alment perspektiv end de øjeblikkelige problemer«.

I forbindelse med den påbegyndte afvikling af byggereguleringen, der indledtes i april i år og senest er videreført ved lempelserne i september, nedsattes to udvalg. Det første skal tage stilling til spørgsmålene vedrørende boligbehovets størrelse, boligproduktionens sammensætning, byggeriets finansiering samt huslejepolitikken. Det andet udvalg, der nu har afgivet betænkning[9]), fik vi til opgave at overveje mulighederne for gennem »umiddelbart virkende foranstaltninger .. at fremskynde den igangvæ-

[8]) Betænkning nr. 361, 1964.
[9]) Betænkning nr. 364, 1964.

rende rationalisering og effektivisering af boligbyggeriet for derigennem at sikre en billiggørelse af byggeriet og samtidig muliggøre en forøgelse af det samlede boligbyggeri«. Udvalget skulle herunder foretage en vurdering af udviklingen i arbejdsstyrkens størrelse, sammensætning og produktivitet. Denne arbejdsfordeling mellem de to udvalg kan forekomme uheldig, al den stund spørgsmålet om boligproduktionens kapacitet først og fremmest har interesse set i sammenhæng med efterspørgselens udvikling og sammensætning, som igen vil være væsentlig betinget af, hvilke indgreb man beslutter sig til at foretage eller undlade i den nuværende situation. Udvalgsbetænkningen kommer derved til at fremstå som »isoleret« besvarelse af spørgsmålet, om det fremover vil være teknisk eller fysisk muligt at forøge den nuværende boligproduktion. Dette spørgsmål besvares bekræftende. I betænkningen hedder det således: »En væsentlig forøgelse af boligbyggeriet – ud over hvad en fortsat produktivitetsstigning inden for de forskellige byggeformer i sig selv vil muliggøre – kan opnås, selv om man kun lader den direkte beskæftigelse ved boligbyggeri vokse i takt med den normale tilgang til byggefagene af lærlinge og udlærte svende, når man ved passende foranstaltninger sikrer, at tilvæksten i boligbyggeriet hovedsagelig omfatter rationelt tilrettelagt byggeri med anvendelse af mindst mulig arbejdskraft«. Denne konklusion er baseret på en undersøgelse af arbejdskraftforbruget pr. lejlighed ved forskellige byggeformer, foretaget af Statens Byggeforskningsinstitut.

TABEL 17

Skønnet direkte arbejdskraftforbrug pr. lejlighed

Antal helårsarbejdere	Faglærte	Ikke-faglærte	I alt
Parcelhuse m. v.	0,85	0,35	1,20
Muret etagebyggeri	0,50	0,20	0,70
Muret byggeri med udvidet anvendelse af præfabrikerede elementer	0,35	0,15	0,50
Montagebyggeri	0,125	0,125	0,25

Beregningen omfatter alene arbejdskraftforbruget på byggepladsen. Da der ved montagebyggeri sker en vis substitution mellem arbejdskraftforbrug på selve byggepladsen og arbejdskraftforbrug i de virksomheder, der fremstiller byggeelementerne, måtte man under alle omstændigheder forvente et mindre direkte arbejdskraftforbrug under denne produktionsform. Med hensyn til den indirekte beskæftigelse – arbejdskraftforbruget i forbindelse med produktion og transport af byggematerialer i øvrigt – vil der efter udvalgets opfattelse ikke være nogen forskel mellem muret byggeri og montagebyggeri. Da den ovenfor angivne arbejdskraftbesparelse således er netto, kan det undre, at montagebyggeriet ikke allerede spiller

en større rolle i den samlede produktion, end tilfældet er. Dette beror formentlig dels på, at der er tale om en relativt ny produktionsform, hvis tilrettelæggelse næppe har været begunstiget af de skiftende byggereguleringer, dels at den danske boligproduktion foregår i relativt mange og relativt små virksomheder, hvilket i sig selv kan vanskeliggøre en produktion af montageelementer i så stort omfang, at de ovennævnte fordele kan realiseres fuldt ud.

På grundlag af beregninger over tilvæksten i de forskellige grupper af arbejdskraft inden for byggesektoren kommer udvalget til det resultat, at den samlede arbejdsstyrke ved byggevirksomhed m. v. vil stige fra ca. 106.500 personer i 1962 til ca. 114.500 i 1965 og ca. 131.000 i 1970, hvoraf omkring halvdelen vil være beskæftiget ved nybyggeri m. v. Heraf vil atter ca. 60 pct. være beskæftiget ved boligbyggeri. Dette svarer til ca. 34.500 personer i 1962, ca. 35.000 personer i 1965 og ca. 41.000 personer i 1970. På grundlag heraf og med anvendelse af de ovenfor angivne koefficienter for arbejdskraftforbruget opstilles to prognoser for det mulige boligbyggeri i femåret 1965–70. Fælles for prognoserne er, at den årlige produktion af parcelhuse og muret etagebyggeri fastholdes på samme niveau som i 1962, dvs. ca. 22.500 resp. 10.000 lejligheder. Den første prognose (I) forudser, at tilgangen af faglært arbejdskraft, som i beregningen er den kapacitetsbegrænsende faktor, beskæftiges ved montagebyggeri samt i mindre omfang ved byggeri med udvidet anvendelse af præfabrikerede elementer, medens den anden prognose (II) forudsætter, at tilgangen af faglært arbejdskraft alene beskæftiges ved montagebyggeri. Under disse forudsætninger vil den årlige boligproduktion kunne forøges fra 37.000 lejligheder i 1965 til 50.000 (I) resp. 60.000 (II) i 1970, mod ca. 34.500 i 1962. Der er ikke i prognoserne regnet med nogen produktivitetsstigning, og produktionsforøgelsen fremkommer således alene som resultat af væksten i arbejdsstyrken samt overgang til en mindre arbejdskrævende produktionsform. Den ovenfor nævnte forudsætning om den årlige produktion af parcelhuse m. v. indebærer ikke, at montagebyggeriet udelukkende skal bestå af etagebebyggelse, idet også parcelhuse vil kunne fremstilles som montagebyggeri. Dette vil dog være lidt mere arbejdskrævende end angivet i tabellen foran. På den anden side er der som nævnt ikke regnet med nogen egentlig produktivitetsstigning, hvilket efter udvalgets opfattelse vil udligne merforbruget af arbejdskraft ved parcelhusproduktion. For femåret 1958–62 har udvalget beregnet en produktivitetsstigning på i alt ca. 34 pct. eller 7 pct. årligt. Det skal endelig fremhæves, at de ovenfor anførte prognoser alene er beregnet på grundlag af den direkte beskæftigelse ved boligbyggeriet. For at få et udtryk for det samlede arbejdskraftforbrug ved gennemførelsen af de opstillede prognoser, skal de forannævnte tal for arbejdsstyrken i boligproduktionen forhøjes

med den indirekte beskæftigelse. Denne er ikke specificeret særskilt for boligbyggeriet, men anslås for nybyggeri m. v. til ca. 2/3 og for reparationsvirksomhed til ca. 15 pct. af den direkte beskæftigelse. For den samlede byggevirksomhed under ét beregnes den direkte og indirekte beskæftigelse ved gennemførelsen af de skitserede forslag at ville stige fra ca. 149.500 personer i 1962 til 159.000 i 1965 og 180.000 (I) resp. 185.000 personer (II) i 1970. Dette indebærer, at andelen af byerhvervenes arbejdsstyrke, der beskæftiges ved byggevirksomhed m. v., vil stige fra 8,6 pct. i 1962 til 8,7 pct. i 1965 og 9,5 (I) resp. 9,7 pct. (II) i 1970.

Det har næppe megen mening at forsøge en vurdering af de økonomiske konsekvenser af gennemførelsen af de skitserede forslag. Betragter man alene de første tre år – 1965–67 – forudser begge prognoser en forøgelse af den årlige boligproduktion fra 37.000 til 41.000 lejligheder.

På grundlag af de i betænkningen anførte oplysninger skulle gennemsnitsprisen pr. lejlighed i 1962 udgøre ca. 50.700 kr. Merudgiften – i 1962 priser – skulle herefter andrage ca. 685 mill. kr., en stigning i forhold til 1962 på i alt henved 40 pct. Af dette beløb skal formentlig omkring 80 pct. eller knapt 550 mill. kr. finansieres gennem realkreditinstitutionerne. I 1962 androg tilgangen af obligationer m. v. (pålydende værdi) ca. 2620 mill. kr. og i 1963 ca. 3465 mill. kr. I forhold hertil vil der således blive tale om en forøgelse på i alt ca. 21 resp. ca. 16 pct.

I relation til importen har en sådan produktionsforøgelse ikke i sig selv større betydning. Antager man, at det direkte importindhold i boligproduktion udgør omkring 15 pct., vil den samlede forøgelse af importen ved en produktionsstigning på ca. 685 mill. kr. næppe udgøre mere end knapt 300 mill. kr., en samlet stigning i forhold til 1962 på knapt 2 pct. Den indenlandske efterspørgsel vil formentlig forøges med omkring 970 mill. kr., hvilket ligeledes svarer til en stigning i forhold til 1962 på knapt 2 pct.

Sammenfattende må man nok slutte, at gennemførelsen af de i betænkningen anførte prognoser næppe i de nærmeste år vil have større interesse i relation til betalingsbalancen, men at de kan få det i relation til kapitalmarkedet i en periode, hvor dette er stramt, og at de formentlig må forudsætte, at andre former for byggeri end montagebyggeri underkastes en eller anden form for regulering. Endvidere må man antage, at en forøgelse af boligproduktionens arbejdsstyrke i forhold til de øvrige byerhverv vil forudsætte, at også lønningerne i byggefagene sættes op i forhold til andre fag. Endelig har »udvalget ikke ... taget stilling til de mange tekniske og faglige problemer, som en så væsentlig forøgelse af boligbyggeriet vil medføre«. Der tænkes her på uddannelse af teknikere, investeringer med henblik på en forøgelse af produktionskapaciteten i de materiale-producerende virksomheder, fremskyndet byggemodning m. v.

Udvalget har således opfattet sin opgave som et ret snævert afgrænset

teknisk problem. Det siges da også indledningsvis: »Det forudsættes, at en gennemførelse af de i det følgende skitserede forslag til forøgelse af boligbyggeriet om fornødent vil blive ledsaget af foranstaltninger, som sikrer opretholdelse af den hele samfundsøkonomiske balance«. På et enkelt område har udvalget dog fraveget denne indstilling, idet det fremhæves, at det grundlæggende synspunkt for udvalgets arbejde, at boligbyggeriet bør bringes op på så højt et produktionsniveau, at dette i forbindelse med eventuelle foranstaltninger af anden karakter kan danne grundlag for en endelig ophævelse af restriktionerne for boligbyggeriet. Dette synspunkt må formentlig indebære, at »boligproblemet« betragtes som »mangelproblem« og ikke – som undertiden fremført – et »fordelingsproblem«.

H. K.
29. 11. 64

POLITISK KRONIK

UDLANDET

Juli 1964

1. – Forbundsforsamlingen vælger i et møde i Berlin Heinrich Lübke til forbundspræsident for en ny 5-års periode med 710 af 1024 afgivne stemmer. Hans eneste modkandidat, Ewald Bucher, får 123 stemmer.

2. – Præsident Johnson underskriver lovforslaget om borgerrettigheder (se 20/6), der samme dag er endeligt vedtaget af repræsentanternes hus med 289 stemmer mod 126.

Den britiske regering erklærer, at den ikke vil anerkende en ensidig uafhængighedserklæring fra Syd Rhodesia.

I Congo (Brazzaville) dannes den nationale revolutionsbevægelse (MNB) som eneste tilladte parti med regeringspræsident Alphonse Massamba-Debat som generalsekretær.

3.–4. – Præsident de Gaulle aflægger besøg i Bonn. – 10.–12. På CSU's kongres i München giver formanden, Franz Josef Strauss udtryk for sin skuffelse over resultatet af de sidste samtaler mellem de Gaulle og forbundskansler Erhard; denne betoner nødvendigheden af et tillidsforhold til USA. – 23. På en pressekonference giver de Gaulle Tyskland skylden for manglende fremskridt i den europæiske enhedspolitik, der må være europæisk og uafhængig. – 24. Den tyske forbundsregerings talsmand udtaler, at Tyskland hverken er afhængig af Frankrig eller USA. Præsident Johnson afviser de Gaulles udtalelse om, at de øvrige NATO-magter er underkastet USA's hegemoni.

4. – Ved forhandlinger i London er der opnået enighed om, at Den sydarabiske Føderation i løbet af 4 år skal opnå uafhængighed. Kronkolonien Aden skal indlemmes i føderationen, og Storbritannien skal inden for en forsvarstraktats rammer have ret til støttepunkt i Aden.

Frankrig slutter traktat med Cambodia om økonomisk og finansielt samarbejde, og Frankrig yder Cambodia en kredit på 160 mill. frcs. til udbygning af havne og jernbaner m. v.

5. – Ved præsidentvalget i Mexico får Gustavo Diaz Ordaz, der er kandidat for regeringspartiet, Partido Revolucionario Institucional (PRI) 8,4 af 9,5 mill. afgivne stemmer. José Gonzalez Torres, Partido Accion Nacional (PAN) får godt 1 mill. stemmer.

6. – Nyasaland bliver uafhængig under navnet Malawi med Hastings Banda som regeringschef.

7. – I Jordan danner Bahjat al-Talhoum ny regering efter Sharif Hussein ibn Nasser.

8.–15. – På konferencen i London af regeringschefer fra Commonwealth-landene optages Malawi (se 6/7) som det 18. medlem af det britiske Commonwealth. Hovedspørgsmålene på konferencen er de nye medlemsstaters problemer og udformningen af det indbyrdes samarbejde samt Syd Rhodesia-spørgsmålet (se 2/7). Der opnås enighed om at forhandle med den

sydrhodesiske regering om en forfatningsændring, der garanterer alle befolkningselementer rimelig repræsentation, før uafhængighed indrømmes, og det besluttes at forberede oprettelsen af et permanent Commonwealth-sekretariat, der skal koordinere samarbejdet.

9. – Grækenland og Bulgarien underskriver en overenskomst om normalisering af de økonomiske og kulturelle forbindelser m. m.

10. – Katangas tidligere præsident Moise Tshombe (se 15/6) danner ny regering i Congo. Tshombe overtager selv bl. a. udenrigsministeriet. – 15. Tidligere viceministerpræsident Antoine Gizenga løslades.

11. – Den franske kommunistleder Maurice Thorez afgår ved døden.

14. – Irak nationaliserer banker, forsikringsselskaber og storbedrifter. Efter opløsning af de øvrige partier dannes i Bagdad den arabisk-socialistiske union som enhedsparti.

15. – Den øverste sovjet vælger første viceministerpræsident Anastas Mikojan til Sovjetunionens præsident i stedet for Leonid Bresjnev, der bliver sekretær i centralkomiteen.

16. – På konventet i San Francisco vælges senator Barry Goldwater i første omgang til det republikanske partis præsidentkandidat med 883 af 1308 stemmer. William W. Scranton får 214 stemmer. Som kandidat til vicepræsidentposten udpeges medlem af repræsentanternes hus William E. Miller.

FNs generalsekretær U Thant retter til ministerpræsident Papandreou, Grækenland, ministerpræsident Inönu, Tyrkiet, samt præsident Makarios og vicepræsident Kütschük, appel om ikke at tillade infiltration af våben og militært personel i Cypern. – 19. Papendreou svarer, at han vil gøre alt for at undgå en yderligere oprustning i Cypern, forudsat at Tyrkiet vil give afkald på baserne i Cypern. – 20. Præsident Makarios svarer, at hans regering har forsøgt at opstille de stridskræfter, der er nødvendige for opretholdelsen af sikkerhed og orden og for at afværge tyrkisk-cypriotisk oprør og mulig intervention fra Tyrkiet. – 22. Inönü erklærer, at Tyrkiet aldrig på traktatstridig vis har sendt våben eller militært personel til Cypern. – 24. U Thant anmoder i en skrivelse til Makarios og Kütschük om ophævelse af begrænsninger i FNs observatørers bevægelsesfrihed. – 29. Makarios erklærer, at han kun er rede til at tillade observatører i havnene, hvis der også bliver sendt observatører til tyrkiske havne. Adgang til særlig vigtige områder i Cypern afvises af hensyn til den militære sikkerhed.

19. – Den hidtidige indiske industriminister Swaran Singh udnævnes til udenrigsminister. Posten har hidtil været beklædt af premierminister Lal Bahadur Shastri.

22. – I Italien danner Aldo Moro (se 26/6) atter koalitionsregering med repræsentanter for de kristelige demokrater, socialister, socialdemokrater og republikanere.

Brasiliens kongres vedtager med 280 stemmer mod 100 en række forfatningsændringer, hvorefter bl. a. præsident Humberto Castelo Brancos præsidentskabsperiode forlænges til marts 1967.

25. – Ved en udenrigsministerkonference i Organisationen af amerikanske stater (OAS) vedtages med 15 stemmer mod 4 (Bolivia, Chile, Mexico og Uruguay) en resolution, hvori det fastslås, at den cubanske regering ved at sende våben til understøttelse af revolutionære bevægelser i Venezuela har gjort sig skyldig i aggression. Som sanktion skal alle diplomatiske og handelsforbindelser med Cuba afbrydes.

28. – Forbundskansler Erhard modtager

redaktøren af Isvestija, Khrushchevs svigersøn Adsjubej, til en samtale og erklærer sig villig til et møde med Khrushchev i Bonn.

Det kinesiske kommunistparti afslår i et svar på en skrivelse af 15/6 fra det russiske kommunistiske parti deltagelse i en international kongres af kommunistiske partier.

29. – Den britiske regering erklærer sig i en note til Sovjetunionen indforstået med indkaldelse af en 14 magts konference om Laos på betingelse af genoprettelse af en samlingsregering under Souvanna Phouma, våbenstilstand og tilbagetrækning af de kæmpende tropper til stillingerne i februar før begyndelsen af krigshandlingerne.

30. – EEC's råd har godkendt fællesmarkedsordningen for mejeriprodukter.

Commonwealth-minister Duncan Sandys meddeler, at Gambia 18/2 1965 vil blive uafhængig.

31. – Den amerikanske raketsonde »Ranger VII« har ramt månen og før nedslaget optaget 4000 fotografier af månens overflade og sendt dem til jorden.

August 1964

1. – Manlio Brosio, Italien, afløser Dirk Stikker, Holland, som NATOs generalsekretær.

Efter et besøg af den hollandske udenrigsminister Joseph Luns i Indonesien meddeles, at Holland har lovet Indonesien teknisk og økonomisk hjælp, og at reguleringen af de gensidige finansielle fordringer vil blive overdraget til et fællesudvalg.

2. – Den amerikanske stillehavsflåde meddeler, at tre formentlig nordvietnamesiske motortorpedobåde i internationalt farvand i Tonkinbugten har angrebet den amerikanske destroyer »Maddox«, men blev fordrevet af skibsartilleri og flyvemaskiner. Fra nordvietnamesisk side hævdes, at episoden udspilledes inden for territorialgrænsen. – 3. Præsident Lyndon B. Johnson udtaler, at han har givet ordre til, at alle angreb i internationalt farvand skal imødegås, ikke blot med det formål at fordrive angriberne, men at tilintetgøre dem. – 4. Det amerikanske forsvarsministerium giver meddelelse om et nyt angreb af nordvietnamesiske motortorpedobåde på destroyerne »Maddox« og »C. Turner Joy«; ved træfningen sænkedes mindst to af de angribende fartøjer. Som gengældelse bombarderer amerikanske fly nordvietnamesiske marinebaser, ødelægger olielager og sænker eller beskadiger ca. 25 patruljebåde. USA indbringer spørgsmålet for sikkerhedsrådet, hvor den amerikanske delegerede Adlai E. Stevenson erklærer, at den amerikanske reaktion kun har til formål at forhindre yderligere angreb på amerikanske krigsskibe. – 7. vedtager sikkerhedsrådet at indbyde regeringerne i Nord- og Syd-Vietnam til et møde i rådet. Sovjetunionens delegerede erklærer, at det ved de amerikanske operationer ikke drejer sig om legitimt selvforsvar, men om gengældelsesaktioner i strid med folkeretten. – 8. Nord Vietnam afslår indbydelsen med den begrundelse, at krisen i Sydøstasien henhører under deltagerstaterne i Indokinakonferencen. – 13. Syd Vietnam erklærer sig rede til at sende en repræsentant.

Congos nye forfatning, der bl. a. giver præsidenten større beføjelser, sættes i kraft, efter at den er godkendt ved en folkeafstemning af ca. 91 pct. af de stemmeberettigede.

3. – Mexico vægrer sig ved at afbryde de diplomatiske forbindelser med Cuba (se

25/7). – 4. Det amerikanske udenrigsministerium fastslår, at beslutninger i OAS med 2/3 majoritet er bindende for alle medlemmer. – 21. Bolivia afbryder de diplomatiske forbindelser med Cuba.

5. – I Congo besætter oprørere under ledelse af Gaston Soumaliot Stanleyville. 11/8 falder byen Manano i Nord Katanga i oprørernes hænder. – 12. Det amerikanske forsvarsministerium meddeler, at der på gr. af den forværrede situation i Congo vil blive stillet transportfly samt person- og lastbiler til rådighed for den congolesiske regering inden for rammen af det udvidede militære og økonomiske hjælpeprogram. – 14. meddeler regeringen, at dens tropper i området Stanleyville, Albertville, Manano og andre byer er gået til modangreb. – 17. Regeringen meddeler, at hæren har generobret byen Kabalo, og 30/8 besættes Stanleyville af regeringens tropper. – 25. TASS offentliggør en erklæring, hvori Sovjetunionen fordømmer USA's og Belgiens »væbnede indblanding i Congos indre anliggender«. – 28. Antoine Gizenga (se 10/7) giver meddelelse om, at flere mindre venstregrupper har sammensluttet sig i Parti Lumumbiste Unifié, som vil overtage arven efter den afdøde ministerpræsident Lumumba og optage kampen mod »den belgiske og amerikanske imperialisme«.

6. – Græsk-cypriotiske styrker angriber tyrkisk-cypriotiske landsbyer i området Erenkoy-Mansura. – 8.–9. griber det tyrkiske luftvåben ind i kampen med bombardementer og ødelægger bl. a. en kanonbåd. Den græske ministerpræsident Papandreou retter 8/8 en appel til præsident Makarios om ufortøvet at indstille de militære operationer mod den tyrkiske folkegruppe. – 9. FNs sikkerhedsråd vedtager med 9 stemmer, Sovjetunionen og Tjekoslovakiet undlader at stemme, en resolution med krav om, at parterne øjeblikkelig indstiller skydningen og samarbejder med FN-styrken om genoprettelse af fred og sikkerhed, ligesom alle stater opfordres til at afholde sig fra enhver handling, der kan forværre situationen eller bidrage til en udvidelse af fjendtlighederne. – Præsident Makarios retter et budskab til regeringscheferne i alle lande om at medvirke til at gøre en ende på Tyrkiets angrebshandlinger. Han anmoder samtidig ministerpræsident Khruschchev og præsident Nasser om militær hjælp mod tyrkisk invasion. – Ministerpræsident Papandreou gør den tyrkiske ministerpræsident Inönü opmærksom på, at Grækenland i tilfælde af tyrkisk angreb står på Cyperns side. – 10. Kampene ophører. – Efter et møde i NATO-rådet meddeles, at NATOs overkommando er underrettet om Tyrkiets hensigt midlertidigt at frigøre visse under NATO stående enheder af det tyrkiske luftvåben til nationale formål. Rådet er enigt om at opfordre Grækenland og Tyrkiet til at opfylde sikkerhedsrådets beslutninger. – 11. Inönü foreslår i sit svar til Papandreou, at samtalerne i Geneve om en fredelig løsning af Cypernkrisen fremskyndes, og erklærer, at genoprettelsen af et godt forhold mellem Grækenland og Tyrkiet er en tvingende nødvendighed og i begge landes interesse. – Præsident Nasser lover Makarios hjælp til forsvar af Cyperns uafhængighed og enhed. – 13. Papandreou tilsiger FNs mæglingsbestræbelser fuld støtte. – General Grivas, den tidligere EOKA-leder i Cypern, overtager kommandoen over nationalgarden. – 15. Sovjetunionen erklærer, at den i tilfælde af en invasion i Cypern vil yde bistand ved forsvaret af Cyperns frihed og uafhængighed. – 18. Makarios erklærer sig i princippet rede til at hæve blokaden af levnedsmiddel- og vandforsyningen til tyrkisk-cypriotiske byer. – Den øverstbefalende over NATO-styrkerne i Europa anmoder Grækenland og Tyrkiet om at overveje deres beslutninger om at unddrage NATO-kommandoen visse militære styrker. – 19. meddeler de to regeringer, at alle de pågældende enheder igen er stillet under NATOs kommando. – 25. Makarios modtages i Athen sammen med Papandreou af kong Konstantin. Der er enig-

hed om at følge den tidligere fastsatte udenrigspolitiske linie og søge at opretholde freden, og det er besluttet at indbringe Cypernspørgsmålet for FNs plenarforsamling. – 27. Cyperns regering erklærer, at den vil modsætte sig, at dele af den tyrkiske garnison afløses af nye enheder. – 29. Den tyrkiske regering har efter anmodning af FNs generalsekretær erklæret sig rede til at udskyde afløsningen af den tyrkiske garnison i Cypern for en kort tid. – 31. Under et besøg hos præsident Nasser har Makarios erklæret, at det cypriotiske folk kun kan gå med til en forening med Grækenland på betingelse af, at der ikke findes fremmede støttepunkter på øen.

7. – Polens præsident (formand for statsrådet) Aleksander Zowadzki afgår ved døden. Til hans efterfølger vælger parlamentet 12/8 enstemmigt Edward Ochab.

15. – Syd Vietnams præsident, Duong Van Minh, træder tilbage, og revolutionsrådet vælger den hidtidige ministerpræsident, general Nguyen Khanh til præsident. – 25. Efter talrige demonstrationer mod regeringen i Saigon og andre byer meddeler præsident Nguyen Khanh, at han træder tilbage. – 27. Revolutionsrådet overdrager magten til et 3 mands udvalg af generalerne Nguyen Khanh, Duong Van Minh og Tran Thien Khiem. – 29. Den hidtidige vicepræsident Nguyen Xuan Canh udnævnes for en overgangsperiode til ministerpræsident. General Khanh tager på rekreation.

18. – I Libanon vælger parlamentet med 92 stemmer mod 5 Charles Hélou til statspræsident efter general Fouad Chehab, hvis valgperiode er udløbet.

19. – Syd Rhodesia opretter et udenrigsministerium, der besættes med Clifford Dupont. – 26. Regeringen forbyder partierne People's Caretaker Council og Zimbabwe African National Union (ZANU). – 31. Herbert Chitepo og andre ledere af det forbudte ZANU giver meddelelse om oprettelsen af et nyt parti, Zimbabwe African Democratic Union, som skal varetage den farvede befolknings interesser og bekæmpe ethvert forsøg af regeringen på ensidigt at erklære Syd Rhodesia for uafhængig.

21. – Generalsekretæren for Italiens kommunistiske parti Palmiro Togliatti afgår ved døden. Hans efterfølger bliver Luigi Longo.

26. – På konventet i Atlantic City udpeges præsident Lyndon B. Johnson uden modkandidat til det demokratiske partis kandidat ved præsidentvalget med senator Hubert B. Humphrey som kandidat til vicepræsidentposten (se 16/7).

September 1964

1. – Forbundsudenrigsminister Gerhard Schröder erklærer, at det tysk-franske venskab er et så kostbart gode, at man ikke må hengive sig til følelser af utålmodighed og resignation.

3. – Den tyske forbundsregering meddeler, at ministerpræsident Khrushchev har erklæret sig rede til politiske samtaler med forbundskansler Ludwig Erhard.

Den amerikanske justitsminister Robert F. Kennedy træder tilbage for at lade sig opstille som demokraternes kandidat ved senatsvalget i staten New York.

I Syd Vietnam er general Nguyen Khanh (se 15/8) vendt tilbage til Saigon og har genovertaget ministerpræsidentembedet.

Laos' ministerpræsident Souvanna Pkouma udtaler til Le Monde, at han siden

25/8 i Paris har haft uofficielle samtaler med højrelederen fyrst Boun Oum og lederen af Pathet Lao, fyrst Souphanouvong, for at finde et grundlag for en officiel konference af laotiske politikere, som kan føre til en fredelig løsning af Laos-spørgsmålet. Han hævder, at han ikke er højres fange, men ønsker, at Pathet Laos' ministre skal vende tilbage i regeringen og at den internationale kontrolkommission får ubegrænset bevægelsesfrihed for at kunne fastslå, om der findes fremmede militærpersoner i landet. Souphanouvong afviser det sidste som spild af tid. – 15. Fyrst Souphanouvong tilbyder våbenstilstand på Lerkrukkesletten og at opgive samtlige de stillinger, hans tropper har erobret siden 24/6 1962.

4. – Ved præsidentvalget i Chile får det kristelig-demokratiske partis kandidat, Eduardo Frei, 1,4 mill. stemmer, folkefrontens kandidat, Salvador Allende, 0,9 mill. stemmer og det radikale partis kandidat, Julio Durán, 125.000 stemmer. – 5. Præsident Lyndon B. Johnson udtaler, at valget af Eduardo Frei er udtryk for demokratiets styrke i Latinamerika og en succes for Alliancen for Fremskridt.

5.–10. – På en konference i Addis Abeba af udenrigsministre fra medlemsstaterne i Organisationen for afrikansk Enhed anklager Congos premierminister Moise Tshombe Congo (Brazzaville) og Burunda for ikke blot at give congolesiske oprørere asyl, men også forsyne dem med våben. Konferencen vedtager en opfordring til Congo (Leopoldville) om at give afkald på lejesoldater, og alle udenlandske magter opfordres til at afholde sig fra indblanding i Congos indre anliggender.

6. – Den nye generalsekretær for Italiens kommunistiske parti, Luigi Longo (se 21/8) offentliggør et memorandum af den afdøde generalsekretær Togliatti, hvori han gør sig til talsmand for de enkelte kommunistiske partiers autonomi og suverænitet.

7. – Malawis premierminister Hastings Banda har afskediget 3 af sine ministre, deriblandt udenrigsminister M. W. Kamyama Chiume, med den begrundelse, at de har konspireret med den kinesiske ambassadør i Dar-es-Salaam, der har tilbudt en finansiel hjælp på 18 mill. £. Den følgende dag afskediges yderligere 3 ministre. Hastings Banda overtager selv udenrigsministeriet.

7.–9. – Syd Rhodesias premierminister Ian Smith forhandler i London med premierminister Sir Alec Douglas-Home om Syd Rhodesias politiske fremtid. Smith erklærer sig rede til ved en folkeafstemning at bevise, at befolkningen ønsker uafhængighed under den nuværende forfatning.

8. – Uruguay afbryder de diplomatiske forbindelser med Cuba (se 25/7).

9. – FNs mægler i Cypernspørgsmålet, den finske diplomat Sakari S. Tuomioja, afgår ved døden. – 11. I FNs sikkerhedsråd anklager Grækenland Tyrkiet for at forfølge de i Tyrkiet levende grækere, som trues med udvisning. Tyrkiet hævder, at Grækenland traktatstridig har stationeret 10.000 soldater i Cypern og derved understøtter den cypriotiske regerings politik og saboterer FNs mæglingsbestræbelser. – 15. Præsident Makarios meddeler, at blokaden af forsyninger til den tyrkiske befolkning er hævet, og at den græsk-cypriotiske regering er villig til at fjerne alle militære stillinger på øen, hvis de tyrkisk-cypriotiske ledere gør det samme. – 17. Gala Plaza, Ecuador, udnævnes til Tuomiojas efterfølger. – 19. Den cypriotiske handels- og industriminister meddeler efter drøftelser med ministerpræsident Khrushchev, at Sovjetunionen er gået ind på at yde Cypern militær og anden hjælp.

11. – Den finske embedsmandsregering under Reino Lehto (se 13/12 1963) træder tilbage. Formanden for agrarforbundet Johannes Virolainen danner 13/9 en ny parlamentarisk flertalsregering, bestående af

7 medlemmer af agrarforbundet, deriblandt udenrigsminister Ahti Karjalainen, 3 medlemmer af samlingspartiet, 2 medlemmer af det svenske folkeparti, hvoraf den ene, partiets formand Esa Kaitila, bliver finansminister. Desuden udnævnes en fagminister, der står som medlem af det finske folkeparti. De 4 koalitionspartier råder over 112 af rigsdagens 200 mandater.

13. – Det britiske arbejderparti offentliggør sit valgmanifest, der kræver forhandlinger om en nyordning af det militære samarbejde med USA, NATOs kærnevåben undergivet virksom politisk kontrol af alle medlemsstater og afvisning af en multilateral atomslagstyrke samt styrkelse af de konventionelle stridskræfter. Det hedder endvidere i manifestet, at en national atomslagstyrke i Storbritannien vil opmuntre til spredning af kernevåben til lande som Tyskland. Partiet går ind for forstærket samarbejde med de andre Commonwealthlande og for gennationalisering af stålindustrien.

17. – Jugoslavien vil samarbejde inden for den østeuropæiske fællesmarkedsorganisation COMECONs rammer m. h. t. udenrigshandel, valuta og økonomi, metallurgi, maskinfremstilling og kemisk industri samt koordination af videnskabelig og teknisk forskning.

19. – Senegal, der i 1961 anerkendte Pekingregeringen, afbryder de diplomatiske forbindelser med Formosa.

20 – Ved valget til det svenske andetkammer, der er udvidet fra 232 til 233 medlemmer, får socialdemokratiet 47,3 (1960: 47,8) pct. af de afgivne stemmer og 113 (114) mandater, højre 13,7 (16,8) pct. og 32 (39) mandater, folkepartiet 17,1 (17,5) pct. og 42 (40) mandater, centerpartiet 13,4 (13,8) pct. og 35 (34) mandater og kommunisterne 5,2 (4,5) pct. og 8 (5) mandater. Desuden får det nye parti Kristen Demokratisk Samling, der har opstillet i 16 af 28 kredse, 1,8 pct. af stemmerne, men ingen mandater, og i firestadskredsen i Skåne får Medborgerlig Samling med 1,5 pct. af det samlede antal afgivne stemmer 3 mandater, nemlig 1 fra hver af de tre borgerlige partier.

Malta bliver uafhængig. I hovedstaden Valetta kommer det til voldsomme sammenstød mellem politiet og medlemmer af Don Mintoffs socialistiske parti, der er modstander af den nye forfatning og af britiske baser på øen.

21. – Østtysklands ministerpræsident Otto Grotewohl afgår efter flere års sygdom ved døden i en alder af 70 år. Ministerpræsident bliver Will Stoph.

24. – Repræsentanter for den østtyske regering og Vestberlins styre underskriver en ny pasordning.

27. – I Warren-rapporten om mordet på præsident Kennedy fastslås, at Lee Harvey Oswald alene planlagde og udførte mordet, og at Jack Ruby alene planlagde og udførte mordet på Oswald.

29. – Udenrigsminister Dean Rusk erklærer, at den kinesiske folkerepublik måske bliver i stand til at bringe sin første atombombe til sprængning i nær fremtid. Det tilføjes, at USA har taget denne mulighed med i sine militære overvejelser og under udarbejdelsen af sit atomvåbenprogram.

DANMARK

Juli 1964

1. – Centralorganisationen for Metalarbejderne, Kvindeligt Arbejderforbund og Metalindustriens Sammenslutning har indgået en aftale, foreløbig gældende til november, om adgang for kvinder til korttidsbeskæftigelse i jernindustrien.

5. – Statsminister J. O. Krag udtaler, at invalidepensionens niveau må fastsættes med blikket rettet på de indkomster, som opnås på det normale arbejdsmarked.

6. – Folketingsmand Poul Møller (k. f.) advarer ved foreningen »Nordens« kongres i Helsingfors mod for enhver pris at skabe fællesnordiske institutioner og foreslår, at Norden bliver et frikonkurrenceområde for alle varer.

8. – Under forbundskansler Ludwig Erhards besøg i Danmark underskriver udenrigsminister Gerhard Schrøder og udenrigsminister Per Hækkerup i Århus en protokol om forlængelse af den dansk-tyske handelsaftale til udløbet af den europæiske fællesmarkedstraktats overgangsperiode, dvs. til udgangen af 1969.

Landbrugsrådets præsident, folketingsmand. Anders Andersen (v.), udtaler, at udviklingen i Fællesmarkedet gør det i høj grad tvivlsomt, om aftalen kan sikre opretholdelsen af den traditionelle landbrugseksport til Vesttyskland på rimelige økonomiske vilkår. En virkelig sikring kan efter hans opfattelse kun nås ved, at der fra dansk side tages skridt til en nærmere tilknytning til Fællesmarkedet.

9. – Udenrigsminister Per Hækkerup opfordrer på EFTA's ministerkonference i Edinburgh til større solidaritet, når det gælder køb af danske landbrugsvarer.

14. – Prins Axel afgår ved døden, 75 år gammel.

16. – Handelsministeriets bemandingsnævn stadfæster i sin første kendelse statens skibstilsyns afgørelse, hvorefter rederiet A. P. Møllers tankskib »Peter Mærsk« kan sejle med en dæksbesætning på 11 mand. Rederiet havde krævet tallet nedsat til 10, medens Sømændenes Forbund holdt på, at der ikke måtte dispenseres fra den nye bemandingslovs krav om 12 mand. Formanden for Sømændenes Forbund, Sv. From Andersen, bebuder, at forbundet vil søge at rejse sagen over for folketinget.

17. – Udenrigsministeriet meddeler, at den danske ambassadør ved FN over for den fg. generalsekretær har givet udtryk for regeringens dybe bekymring over den militære opbygning på Cypern med personel og materiel udefra og gjort opmærksom på, at Danmark, såfremt de implicerede parter ikke udviser mådehold, må tage under overvejelse, om der fortsat er grundlag for at lade det danske kontingent forblive på Cypern.

20. – Boligminister Carl P. Jensen udtaler efter et møde i arbejdskraftudvalget, at han ikke tror, der på noget tidspunkt bliver tale om at indføre fremmed arbejdskraft.

29. – Statsminister J. O. Krag præciserer, at den danske regering kun anerkender

forbundsrepublikken Tyskland, og at der ingen ændringer er sket i Danmarks ikkeanerkendelsespolitik over for Østtyskland. Anledningen er en skrivelse fra kirkeminister Bodil Kock til en østtysk statssekretær, hvori hun opfordrer ham til at give østtyske kirkemænd tilladelse til at søge allieret pas for at kunne deltage i en europæisk kirkekonference i Danmark.

30. – Fællesmarkedets udenrigsministre vedtager på vesttysk initiativ at sætte den danske Havartiost i en særlig gruppe, så den slipper med en lavere afgift, end den ellers ville have fået, når fællesmarkedsordningerne for mejeriprodukter træder i kraft 1/11.

31. – Reguleringspristallet er siden april steget med 0,9 til 105,1 points, hvilket ikke medfører nogen regulering af arbejder- og tjenestemandslønninger.

August 1964

3. – På De Uafhængiges landsmøde udtaler formanden, folketingsmand Iver Poulsen, at partiet gerne yder en borgerlig regering parlamentarisk støtte, men ikke på forhånd vil binde sig til at deltage i regeringssamarbejde med VK-partierne.

4. – Forbundsformand Hans Rasmussen udtaler, at virksomhederne må indstille sig på, at der med udløbet af overarbejdsaftalen i jernindustrien (se 22/6) ikke vil blive adgang til overarbejde i samme omfang som i den seneste tid. Hvad angår de kommende overenskomstforhandlinger erklærer han, at et af fagbevægelsens fornemste mål er en forkortelse af den nuværende arbejdstid til 40 timer om ugen, fordelt på 5 dage.

6. – Lagmand Hakon Djurhuus udtaler efter sammenbrud af forhandlinger imellem det færøske næringsliv og den britiske fiskeindustri, at landsstyret ikke vil give britiske fiskere tilladelse til at fiske inden for 12 miles grænsen.

10. – Det udenrigspolitiske nævn tiltræder en regeringsbeslutning om at opretholde den danske FN-styrke på Cypern.

13. – Venstres formand, fhv. statsminister Erik Eriksen, udtaler, at EFTA-samarbejdets utilstrækkelighed skjules af den almindelige vesteuropæiske højkonjunktur, og at dansk produktion og beskæftigelse vil komme til at betale prisen for, at Danmark ikke allerede er med i Fællesmarkedet.

15. – Statsminister J. O. Krag udtaler, at tiden ikke er inde til at rejse spørgsmålet om isoleret dansk tilslutning til Fællesmarkedet.

Udenrigsminister Per Hækkerup udtaler, at FN-styrken på Cypern i de seneste dage har opnået mere tilfredsstillende forhold, bl. a. med hensyn til bevægelsesfrihed.

På det konservative folkepartis repræsentantskabsmøde oplyses, at partiets medlemskab er vokset med mere end 20.000 siden folketingsvalget i 1960 og nu ligger over 130.000. Folketingsmand Poul Møller udtaler, at den nu forløbne valgperiode viser meget tydelige eksempler på, at folketinget ved vigtige afgørelser blot er et gummistempel, der godkender de aftaler, regeringen har truffet med organisationerne. Et regeringsskifte er derfor påkrævet, hvis folkestyret ikke skal udvikle sig til en slags stændersystem, hvor organisationerne overtager de folkevalgte forsamlingers rolle.

16. – Venstres formand, fhv. statsminister Erik Eriksen, udtaler på Venstres lønmodtagerkonference, at der er grund til at frygte de partier, der i dag lover at dele

ud af en kage, som ikke findes. Han hævder, at Venstre på så at sige alle områder har fået ret i kritikken af »helhedsløsningen«, og erklærer, at han personlig er af den opfattelse, at tillægspensionen skal betales over skattebilletten, ligesom indbetalinger til sygekasser og arbejdsløshedskasser også kunne ske over skatterne.

Fiskeriminister A. C. Normann (r. v.) udtaler, at der ikke er mulighed for en borgerlig regering, især efter at Erik Eriksen ved sin uforbeholdne tilslutning til Fællesmarkedet har lagt en klar afstand til de konservative.

20. – Den internationale parlamentariske Unions 53. konference åbnes i København.

På et møde i Byggefagenes Samarbejdsråd opnås enighed om en indstilling, hvorefter fagforeningerne dispenserer fra overenskomstbestemmelserne om overarbejde under forudsætning af, at alt egnet arbejde udføres på akkord, og at der lægges ekstra pres på, at reparations- og vedligeholdelsesarbejde udføres i vintertiden.

Ved en diskussion i Esbjerg med fhv. statsminister Erik Eriksen (v.) erklærer statsminister J. O. Krag (s.), at Socialdemokratiet er rede til efter valget at fortsætte regeringssamarbejdet med Det radikale Venstre og ligeledes til at danne mindretalsregering. Han afviser enhver aftale med Socialistisk Folkeparti og erklærer, at socialdemokraterne ikke vil gennemføre forslag, der fremsættes af S. F., men besvarer ikke Erik Eriksens spørgsmål, om s. f.-stemmerne tæller med, hvis s. f. anbefaler kongen at udnævne et socialdemokratisk ministerium.

21. – Efter et møde med den tidligere amerikanske ambassadør i Syd Vietnam, Henry Cabot Lodge, meddeler regeringen, at Danmark p. gr. af store forpligtelser over for andre u-lande i hvert fald ikke for tiden kan yde hjælp til Syd Vietnam.

28. – Forhandlingerne mellem Arbejdsgiverforeningen og LO om en revision af samarbejdsaftalen af 1947 er nået et skridt videre, idet det 6 mands udvalg, som hovedorganisationernes forhandlingsudvalg nedsatte i maj, har afsluttet sit arbejde og afleveret en rapport til forhandlingsudvalgene.

September 1964

3. – Grønlandsminister Mikael Gam, der er valgt til folketinget i Grønland, har ikke ønsket at lade sig genopstille.

Professor, dr. polit. Erik Hoffmeyer udtaler, at huslejen i nybyggeri kan nedsættes med 1/3, hvis der indføres indeksregulerede lån i boligbyggeriets finansiering.

4. – I Tunis underskrives en aftale, hvorefter Danmark yder Tunesien et lån på 10 mill. kr. til projekter i forbindelse med Tunesiens 10 års plan.

5. – Fhv. statsminister Erik Eriksen erklærer, at Venstre ikke ønsker at deltage i en samlingsregering eller at indgå i regeringssamarbejde med Socialdemokratiet.

I Det radikale Venstres valgmanifest siges det, at en kildeskatteordning, der ikke løser væsentlige skatteproblemer og påfører arbejdsmarked og erhvervsliv urimelige administrative byrder, må afvises.

6. – Statsminister J. O. Krag erklærer, at der efter valget ikke vil blive dannet regering med Aksel Larsens hjælp og ikke gennemført nogen lovgivning med folkesocialisternes støtte, så længe han har ledelsen af Socialdemokratiet.

8. – Boligministeren træffer beslutning om en række lettelser af byggerestriktionerne for parcelhuse og etageejendomme.

9. – En aftale, der giver mulighed for midlertidig akkordsætning på slagterierne fra 11. oktober, underskrives.

12. – Samtlige regimenter og kommandomyndigheder har fra hærkommandoen fået instruks om at indkalde ansøgninger fra befalingsmænd i linien og reserven og fra menige til den danske del af den styrke på godt 4000 mand, som de skandinaviske lande i fællesskab stiller til rådighed for FN.

14. – Statsminister J. O. Krag udtaler i et interview, at Socialdemokratiets udenrigs- og forsvarspolitik er den samme, uanset om det er regerings- eller oppositionsparti, og erklærer, at der ikke påtænkes ændringer i Nationalbankens stilling eller en nationalisering af boligbyggeriet.

15. – Dansk Arbejdsmands- og Specialarbejderforbunds krav ved overenskomstforhandlingerne vil omfatte: forhøjelse af de overenskomstmæssige tidlønninger for voksne arbejdere med 50 øre pr. time samt yderligere 25 øre pr. time til dem, der har mindre end 325 kr. om ugen, en ugentlig arbejdstid på 40 timer, fordelt på 5 dage à 8 timer med fuld lønkompensation, lige løn for mænd og kvinder og samme dyrtidstillæg til kvinder som mænd.

18. – Prinsesse Anne-Marie vies i Athen til kong Konstantin.

19. – I Godthåb underskrives en forlængelse af fiskeriaftalen mellem Færøerne og Grønland.

Næringslovkommissionens betænkning offentliggøres. Det foreslås bl. a., at forbudet mod, at en detailhandler har mere end en butik i hver kommune, ophæves.

21. – På dansk Slagteriarbejderforbunds kongres bebuder formanden, E. Pemann Jensen, at der ved overenskomstforhandlingerne vil blive stillet krav om en forhøjelse af ugelønnen med ca. 25 pct., en arbejdsuge på 40 timer, fordelt på 5 dage m. m.

22. – Folketingsvalget giver flg. resultat (bortset fra Færøerne og Grønland):

	Andel af stemmerne (pct.)		Antal mandater	
	1960	1964	1960	1964
Socialdemokratiet	42.1	41.9	76	76
Det radikale venstre	5.8	5.3	11	10
Det konservative folkeparti	17.9	20.1	32	36
Venstre	21.1	20.8	38	38
Retsforbundet	2.2	1.3	0	0
Socialistisk folkeparti	6.1	5.8	11	10
Danmarks kommunistiske parti	1.1	1.2	0	0
Fredspolitisk Folkeparti	–	0.3	–	0
Dansk Samling	–	0.4	–	0
Slesvigsk parti	0.4	0.4	1	0
De uafhængige	3.3	2.5	6	5
	100.0	100.0	175	175

På Færøerne tilfalder det ene mandat som hidtil Socialdemokratiet, medens Sambandpartiets mandat erobres af Folkeflokken. Herved glider Johan Poulsen, der i folketinget har tilsluttet sig Venstre, ud.

I Grønland genvælges Nikolaj Rosing, og i stedet for Mikael Gam vælges Knud Hertling, begge uden for partierne.

48 af folketingets 179 medlemmer er nyvalgte. Heraf har dog 8 tidligere været medlemmer i kortere eller længere perioder. I det nye folketing er der ligesom i det foregående 17 kvinder.

Valgdeltagelsen er 85,3 pct. mod 85,6 pct. i 1960. Folketingsvalget er det første efter nedsættelsen af valgretsalderen fra 23 til 21 år.

23. – Ministeriet J. O. Krag – Karl Skytte indgiver sin afskedsbegæring.

24. – Kongen modtager repræsentanter for folketingspartierne. For Socialdemokratiet møder Carl Petersen og K. B. Andersen, der tilråder kongen at lade statsminister J. O. Krag søge at danne en regering på bredest muligt grundlag. Venstres repræsentanter, Erik Eriksen og Axel Kristensen, anbefaler en bred liberal regeringsdannelse. Det konservative Folkeparti ved Poul Sørensen og Poul Møller ønsker, at det overdrages fhv. statsminister Erik Eriksen at undersøge mulighederne for dannelsen af en liberal regering med bredest muligt grundlag. Karl Skytte og Jacob Kirkegaard, der møder for Det radikale Venstre, anbefaler en samlingsregering på det bredest mulige grundlag, subsidiært en flertalsregering af socialdemokrater og venstre. Socialistisk Folkeparti ved Aksel Larsen og Morten Lange anbefaler dannelse af en regering omkring Socialdemokratiet, enten en socialdemokratisk mindretalsregering eller en regering ledet af Socialdemokratiet. For De Uafhængige foreslår Iver Poulsen og I. A. Rimstad en samlingsregering omkring Erik Eriksen, men ønsker ikke selv at deltage i en sådan regering p. gr. af De Uafhængiges stemmetab. De er også villige til at støtte en eventuel venstreregering, såfremt den vil føre en liberal politik.

Kongen opfordrer statsminister J. O. Krag til at søge dannet en regering på det bredest mulige grundlag. Efter forhandlinger med v., k. f. og r. v. meddeler statsministeren, at der ikke er basis for en flertalsregering med repræsentanter for to eller flere af de »gamle« partier.

25. – Efter at statsminister J. O. Krag har meddelt kongen det negative resultat af forhandlingerne med partierne, møder partiernes repræsentanter på ny hos kongen. S., r. v. og s. f. tilråder, at der dannes en socialdemokratisk mindretalsregering.

J. O. Krag danner ren socialdemokratisk regering. Udenrigsminister Per Hækkerup, finansminister Poul Hansen, arbejdsminister Erling Dinesen, forsvarsminister Victor Gram, kirkeminister Bodil Koch, minister for off. arbejder Kaj Lindberg og socialminister Kaj Bundvad fortsætter i deres hidtidige embeder. Folketingsmand Kaj Andresen overtager boligministeriet efter Carl P. Jensen, der bliver minister for Grønland, folketingsmand K. Axel Nielsen bliver justitsminister efter Hans Hækkerup, der overtager indenrigsministeriet, medens den hidtidige indenrigsminister Lars P. Jensen bliver handelsminister. Folketingsmand H. Larsen (Bjerre) bliver fiskeriminister, folketingsmand Chr. Thomsen landbrugsminister, generaldirektør Hans Sølvhøj, Danmarks Radio, minister for kulturelle anliggender og folketingsmand K. B. Andersen undervisningsminister. Den hidtidige kulturminister Julius Bomholt er udset til posten som folketingets formand efter Gustav Pedersen, der ikke længere er medlem af tinget.

Prinsesse Margaret åbner Den britiske Uge i København.

Arbejdsretten idømmer ca. 2900 slagteriarbejdere fra 29 slagterier en bod på 4 kr. pr. time for strejke i begyndelsen af september.

29. – Centralorganisationen af Metalarbejderes overenskomstkrav omfatter skærpede tryghedsbestemmelser for tillidsmænd, forkortelse af arbejdstiden, lige løn for mænd og kvinder, tillæg til timefortjenesterne på 50 øre, mindstelønnen op til 311 kr. om ugen.